ŞTEFAN MANCIULEA

GRANIȚA DE VEST

Lucrare premiată de Academia Română, în anul 1934, cu premiul „Năsturel“ în valoare de 5000 lei

EDITURA „GUTINUL" S.R.L.
BAIA MARE

1994

ȘTEFAN MANCIULEA

Granița de vest

ŞTEFAN MANCIULEA

GRANIŢA DE VEST

— reeditare —

EDITURA GUTINUL
SRL
1994

Reeditare după cartea: Ștefan Manciulea, **GRANIȚA DE VEST**, Blaj, 1936, Tipografia Seminarului Teologic gr.-cat.

ISBN 973-9083-84-6

Memoriei lui GHEORGHE VÂLSAN

Autorul

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Textul acestei cărți a apărut într-o primă variantă în revista „Blajul", în anii 1934 și 1935, pentru ca mai apoi, după încă un an, să fie tipărit sub formă de carte, prin mijloacele destul de modeste de atunci ale Tipografiei Seminarului Teologic gr. cat. din Blaj. Fie din grabă sau alte motive, autorul nu ne-a onorat cu o obișnuită prefață, *din care, desigur, am fi aflat unele detalii importante despre motivația acestei apariții și laboratorul de creație al autorului.*

Vom încerca să suplinim această lipsă prin rândurile ce urmează. Lucrarea apare, deci, în 1936, spre sfârșitul perioadei interbelice, una din cele mai frământate din trecutul nostru istoric, când hotarele României erau puternic și insistent contestate de forțele fasciste-revizioniste ale Europei înfrânte în primul război mondial.

Mai ales Transilvania, cu părțile ei vestice și nord-vestice, era amenințată de forțele revanșarde hortisto-fasciste ale Ungariei, care, pe lângă o amplă propagandă internă, desfășura mai ales în plan extern o campanie vastă în acest sens, printr-o rețea de organizații și organisme antiromânești, menite a susține, contrar adevărului istoric incontestabil, necesitatea

revizuirii frontierelor cu România și retrocedarea către Ungaria a unei părți din teritoriul nostru național. Părțile cele mai vizate erau, după cum este ușor de înțeles, cele vestice, cu orașele Arad, Oradea, Carei și Satu Mare.

Credem că acesta a fost motivul principal pentru care prestigiosul profesor Manciulea a elaborat și ne-a pus la îndemână prezentul manual *de cultură istorică română, acest* documentar *de înaltă probitate științifică, mai ales după surse maghiare și austriace, tocmai pentru ca cei chemați și direct obligați să apere fruntariile tinerei noastre Românii să aibă oricând la îndemână un instrument de lucru absolut indispensabil pentru orice diplomat și om politic român, pentru orice intelectual chemat să-și spună un punct de vedere autorizat în această importantă problemă.*

Evenimentele s-au succedat cu repeziciune. Un prim moment în care această carte s-a făcut utilă a fost cel creat de tratativele româno-ungare, de la Turnu Severin, din 16—24 august 1940, dintre delegațiile celor două țări vecine; un al doilea moment l-au ocazionat, în mod definitoriu, lucrările Conferinței de Pace de la Paris, din 1947, când României i se recunosc drepturile legitime asupra Transilvaniei de Nord, prin anularea de jure *a odiosului Diktat de la Viena, din 1940.* De facto, *acest teritoriu era deja eliberat și readus la matcă, în cadrele firești ale statului român, prin luptele și jertfele armatei române, în cooperare cu Armatele Aliate, în primul rând cele sovietice, încă la data de 25 octombrie 1944.*

În fond, în ce constau meritele acestei cărți de numai 150 de pagini?

În primul rând în faptul că este scrisă cu competență și fără patimă, din nevoia legitimă de apărare în fața unui pericol iminent, întrezărit la orizont. Nu era deloc întâmplător faptul că „Istoriografia ungurească" — precum constata autorul — a încercat, cu un mare aparat științific, să arate că noi românii n-am avea nici un drept istoric-etnic asupra Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului, că am fi venit în Transilvania în târzie vreme, abia pe la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, pripășiți în grupuri mărunte, strecurate pe furiș, ca niște bieți păstori din țările Peninsulei balcanice, fără urme de cultură și civilizație"[1] Pericolul s-a adeverit în curând prin efectele dezastruoase ale

[1] Ștefan Manciulea, *Granița de vest*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic gr.-cat., 1936, p. 1.

izbucnirii celui de al doilea război mondial, la 1 septembrie 1939, odată cu invazia Poloniei de către armatele germane, prin răpirea Basarabiei de către Uniunea Sovietică, în urma Notei ultimative din 26 iunie 1940, și a cedării Ardealului de Nord hortysmului unguresc, în urma Diktatului fascist de la Viena, din 30 august 1940.

În al doilea rând că, filă de filă, combătând teoriile revizionismului unguresc și pretențiile lui teritoriale, aduce argumente, dovezi zdrobitoare nu numai cu privire la așezarea ungurilor în Panonia și în Câmpia Tisei, dar și despre vechimea românilor în Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, chiar Panonia de odinioară, *adică tocmai în locurile în care ungurii s-au așezat, de la început, în centrul Europei. Vorbind despre migrația ungurească, Șt. Manciulea scria: „Panonia n-au aflat-o pustie și fără de populație, aici locuiau românii amestecați cu triburi slave“*[2]. *Această realitate a fost dovedită cu competență și de alți istorici români, precum N. Iorga*[3], *A. L. Tăutu*[4], *P. Bărbulescu*[5]. *Date revelatoare găsim și în tratatul de* Istoria României, *vol I, editat de Academia R.P.R., 1960, p. 767.*

Mai apoi, în al treilea rând, cartea conține date certe despre românii existenți încă în secolele al XIV—XVI-lea în Carpații Cehoslovaciei, în Moravia, Silezia, Polonia, Croația și Slovenia, și iarăși în Câmpia Tisei între 1526—1700, români asimilați astăzi de populațiile autohtone, prin vicisitudinile istoriei. Nu omite nici infiltrările de populații străine — nu întotdeauna cu gânduri dintre cele mai bune și curate — în Banat, în Crișana, Sătmar și Maramureș, în tot cursul secolului al XVIII-lea și mai târziu. Este vorba mai întâi de coloniști unguri *(la început în Banat, mai apoi în județele Arad, Zărand și Bihor),* germani-șvabi *(în Banat și părțile sătmărene),* slovaci *(în șesul Aradului și Bihorului),* ruteni *(în Sătmar și în Maramureș). Cine nu cunoaște astăzi tragedia șvabilor din nord-vestul Transilvaniei, în bună parte maghiarizați? Despre*

---

[2] *Ibidem*, p. 5.

[3] Nicolae Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, Ediție alcătuită de Mihai Ungheanu, Edit. Globus, București, 1991, p. 32, 36, 151, 152, 175, 217.

[4] Aloisie Ludovic Tăutu, *Uniri cu Roma în cursul istoriei românești*, publicată inițial în „Bună vestire“, Roma, 1968, nr. 4, p. 5—37, ulterior republicat în *Omagiu canonicului Aloise Ludovic Tăutu*, Opere, vol. I. Istorice, p. 345—377.

[5]. Petre Bărbulescu, *Drama minorităților naționale din Ungaria*, Editura Globus, București, 1991, p. 69—78.

soarta acestor români și a celorlalte grupări etnice izolate s-a scris extrem de puțin ori deloc în perioada comunistă. Era un subiect tabu, tocmai spre a masca „inteligent", în toată Europa centrală și de est, aflată sub influența sovietică, existența acută a unor probleme ale minorităților naționale, care abia după 1989 au început să iasă puternic la iveală.

Nu în ultimul rând vom semnala faptul că autorul prezentei cărți nu se mulțumește numai cu înșiruirea unor fapte istorice legate de mișcări de populații, de colonizări în esență, ci trece în revistă, fără prea multe detalii însă, și un proces mai lent, dar de lungă durată, al deznaționalizării românilor *(și nu numai)* printr-o activă și diabolică politică de stat, dirijată de la Budapesta, mai ales în perioada dualismului austro-ungar, *dar și după aceea, zicem noi, în perioada Diktatului de la Viena pentru teritoriul Ardealului de Nord, vremelnic ocupat de administrația hortystă.*

Printre căile de deznaționalizare amintite în carte vor fi colonizările *orientate de la centru spre zone preponderent locuite de români,* legile școlare discriminatorii, *menite a oficializa predarea limbii maghiare inclusiv în școlile confesionale, ba chiar în grădinițele de copii, reducerea instruirii școlare în limba națională, cenzurarea manualelor,* activitățile cultelor religioase *ale românilor, prin înființarea unor episcopii declarat deznaționalizatoare, precum cea a rutenilor de la Munkacs, în 1634, ori cea de la Hajdu-Dorog, în 1912, ambele de religie greco-catolică, deși unguri de această religie n-au existat niciodată. Ele aveau rolul politic de a introduce limba maghiară în practica serviciului divin printre români și ruteni în zonele mărginașe: Bihor, Satu Mare, Ugocia, Maramureș, Hajdu și Szabolcs*[6].

---

[6] *Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918.* Lucrarea apare sub redacția lui I. Popescu-Puțuri și dr. A. Deac, Editura politică, București, 1970; Șt. Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizația tansilvană în cadrul civilizației românești.*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983; D.G.A.S., Filiala Arh. Stat Jud. Maramureș, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848—1918,* Ediție îngrijită de Vasile Căpâlnean, Ioan Sabău, Valeriu Achim, București, 1981 (Lucrare premiată de Acad. Română); D.G.A.S. din R.S.R., *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918,* București, 1989; *Dr. Vasile Lucaciu — luptător activ pentru unirea românilor.* Texte alese. Studiu introductiv, îngrijirea ediției, note și comentarii de Ion Iacoș și Valeriu Achim, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988; Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867—1918,* Sibiu, 1986; *Teroarea hortysto-fascistö*

Spiritul științific al cărții este asigurat de vasta bibliografie folosită și indicată de autor ca sursă a demersului său științific. Notele cuprind numele unora dintre cei mai reprezentativi istorici români: N. Iorga, S. Dragomir, Gh. Vâlsan, Z. Pâclișanu, N. Densusianu, A. Lapedatu, I. Mihalyi ș.a.[7]*, iar dintre istoricii unguri, personalități bine cunoscute, printre care Hunfalvy P., cu* Az oláhok története. *Budapest, 1894, vol. I (Istoria valahilor), Iászi O.,* A nemzeti államok kialakulása es a nemzetségi kérdés. *Budapest, 1912 (Formarea statelor naționale și problema națională), Csânky D.,* Máramaros megye és az oláhság a XV szàzadban, *Budapest, 1889 (Comitatul Maramureș și valahimea în veacul al XV-lea), Petri V.* Szilágy vármegyei monográphiája. *1901, vol. I (Monografia comitatului Sălaj), dr. Veahâz I.,* A szatmár megyei német telepitésrol. *Századok, an. XLVIII, nr. 4 (Despre colonizările nemțești în comitatul Sătmarului) ș.a.*[8].

La această amplă bibliografie, în bună parte ungurească, se adaugă și surse latine ori germane, dar mai ales, și acest lucru dorim să-l subliniem, numeroase hărți și statistici care întregesc înțelegerea cititorului asupra temei în dezbatere. Falsita-

---

în nord-vestul României, septembrie 1940 — octombrie 1944, București, 1985, coordonatori Mihai Fătu, Mircea Mușat; conf. univ. Mihai Fătu, dr. în istorie, *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația hortystă (1940—1944)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Timișoara, 1985; Florian Dudaș, *Teroare în Maramureș*, Editura Lumina, Oradea, 1991; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900—1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986; *Lupta românilor din „Țara Silvaniei" pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905—1918)*. Culegere de documente note și comentarii de Ioan Tomole. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985; Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc* (Problema Ardealului văzută de un american). Ediție îngrijită și note de conf. univ. dr. Ion Pătroiu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989; Dr. Iohann Weidlein, *Untersuchungen zur Manderheizenpolitik Ungarns von den Anfangen bis zur Gegenwort*, Schordorf, Germania, 1990 (Cercetări privind politica Ungariei în problema minorităților de la începuturi până în prezent); Valeriu Achim, *Transilvania de nord-vest. Cultură națională, finalizare politică* (1848—1918), sub tipar la Editura „Gutinul", Baia Mare, 1994.

[7] Gh. Popovici, Șt. Meteș, T. Bud, I. Bogdan, V. Motogna, Gr. Nandriș, R. Rosseti, I. Radu, G. Popovici, R. Molin, G. Vornicu, I. Russu-Șirianu, P. Petrini, I. Radu, G. Ciuhandu, I. Nistor, I. Boroș, N. Firu, N. Istrate ș.a.

[8] Halmi E., Pauler Gy., Szilagyi S., Böhm S., Pesty Fr., Szirmai A., Szabo B., Marki S., Gyárfás E., Wenzel G., Lohoczky T., Petrovay I., Rethi L., Takacs S., Bodor A., Acsady I., Beksics G., Fenyes E., Varga Gy., Borovszky S., Magda P., Balogh P. ș.a.

tea unor statistici unguresti, din diferite perioade istorice a fost o realitate incontestabilă, precum incontestabilă a fost și autohtonia românilor, continuitatea lor pe aceste nord-vestice plaiuri românești. Dacă înainte de Unirea din 1918 unele din orașele zonei de graniță — firește, este vorba de granița de vest —, precum Arad, Oradea, Carei, Satu Mare aveau o populație preponderent ungurească, situația își are explicația în legislația statului ungar, care excludea pe români de la funcțiile publice și punea tot felul de piedici acestora să se ocupe de comerț, de meserii în special, preocupări care presupuneau intrarea acestora în orașe. Un exemplu edificator este și faptul că, spre exemplu, pentru lumea înstărită maghiară se interzicea chiar și angajarea în casă a unor femei de serviciu dintre românce!

*
* *

Prin republicarea acestei cărți, după mai bine de o jumătate de secol, editura noastră nu urmărește în nici un caz reînvierea unor dispute vechi și atât de dăunătoare popoarelor noastre vecine — român și ungur —, mai ales că prin tratatele de pace încheiate în urma celor două războaie mondiale realitățile obiective au ieșit la lumină. Dreptatea nu putea să fie decât de partea acelora care formau și formează majoritatea zdrobitoare a Transilvaniei, inclusiv a părților vestice, adică a românilor. Dar apariția unor articole și studii în presa din Ungaria democratică, precum în „Erdely Magyarság" (Maghiarimea ardeleană), nr. 9, din 1992, a peste 100 de cărți și broșuri cu conținut iredentist, scrise la Budapesta și difuzate în tiraje de masă, numai din anul 1988 încoace, ne semnalează — scrie un bun cunoscător al realităților din țara vecină, prof. univ. Raoul Șorban — că de fapt în ultimii ani s-a inițiat și alimentat „un război propagandistic dus pentru relansarea Transilvaniei în circuitul conștiințelor ungare, dar și împotriva românilor, ca popor și ca stat"[9].

Pe aceeași linie se plasează — arată numeroasele cronici ale unor specialiști români și străini — și apariția tratatului de istorie în trei volume (cca. 2000 pagini), intitulat Az Erdélyi

[9] Raoul Șorban, *Fantasma imperiului ungar și Casa Europei*, Editura Globus, București, 1990, p. 93.

története, *Budapest, 1986 (Istoria Ardealului), sub egida Academiei de Științe a Ungariei, coordonator fiind Köpeczi Béla, atunci ministrul culturii al Ungariei, deci o personalitate oficială, autorizată fără îndoială în acest scop de cele mai înalte instituții și așezăminte de specialitate. Iată cum, în dosul unor agreabile zâmbete și relaxante vizite protocolare, capete înfierbântate, poate chiar reprezentând unele forțe politice revanșarde, abil mascate, sapă cu sârg, și nu fără efect, în opinia publică mondială, la temelia integrității teritoriale a patriei noastre. Nu ne putem explica în nici un fel cum din acest vast tratat — tradus în mai multe limbi de largă circulație universală, lansat cu mare pompă și la Paris — lipsește ori este inserată pur formal bibliografia istorică românească, rezultatele cercetărilor a numeroși specialiști aparținători țării, bună parte din ei chiar zonei la care ne referim. Este pur și simplu o sfidare la adresa istoricilor români.*

Nu la fel a procedat istoricul Șt. Manciulea, care, numai dacă e să ne referim la bibliografia utilizată, vom constata că cea ungurească este pe prim plan, iar statisticile publicate, chiar cu lipsurile pe care le au, sunt numeroase și abundă de date, uneori concludente, de prin secolul al XVIII-lea încoace. Dacă unele falsuri ies la iveală cu ușurință, nu este vina autorului cărții. Așa cum sunt ele, bune sau parțial rele, ori incomplete, uneori retușate, ele reflectă totuși rezultatele unor recensăminte oficiale, cum a fost și al populației Banatului, efectuat la 1774 (p. 80); situația demografică din Timiș-Torontal, Severin și Arad, în urma colonizărilor din perioada anilor 1835—1907 (p. 101—102); situația românilor și rutenilor gr. cat. maghiarizați între 1822 și 1896 prin mijlocirea bisericii, aflați astăzi pe teritoriul Ungariei (p. 109); alte statistici, la p. 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129. De remarcat sunt cele care reflectă populația principalelor orașe de la granița de vest a țării, din anii 1900—1910 — Oradea Mare, Satu Mare, Arad, Timișoara, Careii Mari, Lugoj (p. 138) — și care explică în bună măsură efectele unei politici față de naționalități în totală discordanță cu standardele europene ale acelor vremi.

Noi vom completa șirul acestor statistici cu una singură, dar relevantă: cu rezultatul recensământului populației din județele de la granița de vest *ale țării, efectuat în condiții de absolută libertate, la data de 7 februarie 1992 (vezi anexele nr. 1 și 2).*

Analizând această statistică vom constata, că atât în județele de la granița de vest a României — Timiș, Arad, Bihor,

Satu-Mare, Maramureş —, cît şi în municipii — Timişoara, Arad, Oradea, Satu Mare, Baia Mare —, *majoritatea populaţiei stabile la acea dată era şi este de naţionalitate română.* Această realitate nu e însă rezultatul unor colonizări ori transmutări de populaţie, în principal de români, dintr-un mediu în altul, ci pur şi simplu efectul politicii de industrializare masivă a ţării, proces ce a avut loc, cum bine se ştie, în a doua jumătate a acestui veac!

Vom constata, de asemenea, că în această parte de ţară locuiesc şi minorităţi naţionale, între care *cea maghiară,* fără ca aceasta să întrunească majoritatea în nici un judeţ ori municipiu. În decursul anilor, dar mai ales după Revoluţia din 1989, între populaţia românească majoritară şi cea minoritară — formată din maghiari, germani, ţigani, evrei, ucraineni, (numiţi înainte ruteni), sârbi, bulgari ş.a., s-au instituit, în contextul noii realităţi şi legalităţi, relaţii de toleranţă şi bună convieţuire.

În concluzie, realitatea demografică de aici face — pentru vecii-vecilor — *inutile* orice înscrisuri care, tributare unor idei revanşarde, ar încerca să relanseze în „circuitul conştiinţelor ungare" problema Transilvaniei, *şi iluzorii* orice speranţe de revizuire a acestei graniţe.

Nu putem încheia aceste câteva însemnări fără a preciza că la reeditare s-a ţinut seama de nevoia introducerii noii ortografii, a îndreptării unor greşeli tipografice semnalate chiar de autor în cadrul unei Erate *publicată la prima apariţie.*

Dorim, totodată, să aducem, cu acest prilej, omagiile şi mulţumirile noastre cele mai sincere fiicei autorului, minunatei doamne Ştefania Manciulea, *din Cluj-Napoca, care nu numai că ne-a încurajat în întreprinderea noastră, dar ne-a şi sprijinit materialiceşte. Mulţumim, de asemenea, sponsorilor acestei lucrări, pomeniţi în lucrare, cum şi tuturor acelora care ne-au încurajat şi sprijinit la retipărirea ei. Fie ca ea să contribuie la umplerea unui gol în istoriografia noastră contemporană.*

Baia Mare, 1 Decembrie 1993

Prof. dr. Valeriu ACHIM

Anexa nr. 1.

SITUAȚIE STATISTICĂ
privind populația stabilă din județele de la granița de vest a României la data de 7 ianuarie 1992

Nr. crt.	Naționalitatea	Populația pe județe									
		Maramureș	%	Satu Mare	%	Bihor	%	Arad	%	Timiș	%
	TOTAL	540.099	100	400.789	100	638.863	100	487.617	100	700.033	100
1	Români	437.991	81,1	234.541	58,5	425.097	66,5	392.600	80,5	561.200	80,2
2	Maghiari	54,895	10,1	140.392	35,0	181.703	28,4	61.011	12,5	62.866	8,9
3	Ucraineni	36.653	6,8	1.362	—	107	—	840	—	6.468	—
4	Țigani	6.701	—	9.823	—	21.796	3,4	13,325	2,7	14.836	—
5	Germani	3.327	—	14.351	3,6	1.593	—	9.392	—	26.722	3,8
6	Evrei	150	—	79	—	354	—	299	—	625	—
7	Slovaci	34	—	147	—	7.793	—	6.760	—	2.229	—
8	Sârbi	78	—	21	—	47	—	1.732	—	17.144	—
9	Bulgari	10	—	5	—	43	—	1.122	—	6.466	—
10	Alții	260	—	68	—	330	—	536	—	1.477	—

Sursa : Recensământul populației și locuințelor, din 7 ianuarie 1992. Publicație a Comisiei Naționale pentru Statistică, octombrie 1993.

SITUAȚIE STATISTICĂ

privind populația stabilă din municipiile de la granița de vest a României

Nr. crt.	Naționalitatea	Populația pe localități (municipii)								
		Baia Mare	%	Satu Mare	%	Oradea	%	Arad	%	Timișoara
	Total	149.205	100	131987	100	222 741	100	190114	100	334115
1	Români	119.713	80,2	72 708	55,0	144238	64,7	151438	79,6	274.438
2	Maghiari	25.940	17,3	54 013	40,9	74 185	33,3	29.797	15,6	31.733
3	Ucraineni	339	0,2	312	0,2	54	0,0	129	0,32	748
4	Țigani	1.969	1,3	1.126	0,8	2.137	0,9	2.138	1,1	2.668
5	Germani	959	0,6	3.684	2,7	907	0,4	4.126		13.088
6	Evrei	91	—	61	—	284	—	279		549
7	Slovaci	27	—	91	—	534	—	695		—
8	Sârbi	36	—	—	—	31	—	888		7.748
9	Bulgari	—	—	—	—	38	—	361		1.314
10	Alți	131	—	64	—	333	—	353		1.829

ursa: *Recensămîntul populației și locuitorilor din 7 ianuarie 1992.*

> *„Minima Hungariae portio est, quae Hungaros sive populum Hungarico solum idiomate utentem habet: verendumgue profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit".*
>
> Adam Kollar, 1763.

I. Introducere. Revizionismul unguresc și pretențiile lui teritoriale

Propaganda ungurească pentru revizuirea frontierelor a luat ființă în vara anului 1920, îndată după semnarea Tratatului de la Trianon. Țara vecină nu se putea împăca cu noua stare de lucruri, de aceea a început a tipări o serie de publicații, broșuri, reviste și ziare în diferite limbi europene, alăturându-le hărți istorice, etnografice și îndeosebi diagrame statistice, pentru a arăta „lumii civilizate nedreptatea strigătoare la cer", ce s-a făcut statului Sf. Ștefan, de a se desmembra din teritoriul lui atâtea provincii. An de an tot mai mulți din „oamenii de stat" europeni, ba chiar și mare parte din opinia publică a unor state, au fost ispitiți să creadă, tot ceea ce s-a scris și se publica în legătură cu această problemă.

Istoriografia ungurească — și alături de ea oamenii politici — pentru a putea susține teza „revizionismului "a încercat cu un mare aparat științific să arate că, noi românii n-am avea nici un drept istoric-etnic asupra Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului, că am fi venit în Transilvania târzie vreme, abia pe la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, pripășiți în grupări mărunte, strecurate pe furiș, ca niște bieți păstori din țările Peninsulei balcanice, fără urme de cultură și civilizație. Din Carpați și Podișul ardelean, mai târziu, am fi trecut sub formă de ciobani nomazi peste Munții Apuseni ori șesul Tisei, de unde

prin veacurile al XV—XVI-lea, ne-am fi resfirat și în lungul Carpaților păduroși.

Atunci când documentele medievale vorbeau limpede despre o populație numeroasă de „valachi, olachi, vlachi", despre vechia ei organizare în cnezate și voievodate, despre străvechile ei îndeletniciri cu păstoritul și cu agricultura, despre judecățile și sentințele aduse pe baza vechiului „jus valachicum", învățații unguri, căutau pătimaș să răstălmăcească adevărul mărturiilor istorice, încercând cu tot felul de argumente documentare, filologice, etnografice, geografice, toponimice etc., să identifice pe acești „valachi", cu simpli păstori rătăcitori, iar când era vorba de naționalitatea lor să-i treacă sub numele generic de „slavi".

În rândurile de mai jos vom căuta — fără patimă observând întru toate adevărul istoric, folosindu-ne în cea mai mare măsură de isvoare, diplome, acte, documente și date statistice ungurești — să dovedim că stăpânim, cu tot dreptul regiunea de azi din Câmpia Tisei, cuprinsă între hotarele apusene ale Statului românesc, că ea a fost locuită de noi înainte de venirea Ungurilor, ba am trăit, ca neam, cu viață proprie politică și economică mult mai departe peste granițele actuale, resfirându-ne în veacurile al XV—XVI-lea peste Tisa în tot lungul Carpaților nordici, înaintând până în județele de sub picioarele masivului Tatra, iar înspre apus și nord-vest până în Moravia și Silezia și spre nord până în Polonia actuală.

Înainte de a trece la cercetarea trecutului istoric al neamului românesc din regiunea de câmpie a Tisei, până la frontiera actuală apuseană și nord vestică, vom arăta prin câteva cifre, pretențiile revizionismului unguresc, care cere, nici mai mult nici mai puțin decât, mutarea graniței de pe linia ei actuală, tocmai în inima Munților Apuseni și cedarea Ungariei, a întregii fâșii de șes cu orașele: Satu-Mare, Careii Mari, Oradea-Mare, Arad, Timișoara și Lugoj.

După datele statistice, confecționate de unguri — vom vedea mai târziu obiectivitatea lor — întreaga zonă de șes, este împărțită în șase mari regiuni, „neromânești" (Fig. 1) în modul următor:

A I. Regiunea nord-estică a câmpiei, de la cotitura Tisei înspre nord-vest până la Oradea-Mare, cu orașele Satu-Mare și Careii-Mari având o suprafață de 3711 km², cu 163 comune populate de 328.736 locuitori.

Unguri	289.208. (80,3%)
Români	36.563. (15,6%)

A II. Regiunea de șes, cuprinsă între frontiera actuală și localitățile: Cefa, Salonta-Mare și Chișineu-Criș având o suprafață de 596 km², cu 22 comune, populate de 46.834 locuitori.

Populația repartizată pe naționalități:

Unguri	37.622.	(80,8%)
Români	7.334.	(15,5%)

A III. Regiunea de șes cuprinsă între orașul Arad și localitatea Rovine, având o suprafață de 676 km², cu 24 comune, populate de 111.903 locuitori.

Populația repartizată pe naționalități:

Unguri	84.397.	(75,4%)
Români	16.138.	(14,4%)

A IV. Insula șvăbească din șesul Sătmarului, având o suprafață de 111 km², cu 6 comune populate de 4.603 locuitori.

Populația repartizată pe naționalități:

Șvabi	3.509.	(63,3%)
Unguri	543.	(11,7%)
Români	965.	(20,9%)

A V. Insula șvăbească din județul Arad, regiunea având o suprafață de 136 km², cu 5 comune, populate de 16.481 locuitori.

Populația repartizată pe naționalități:

Șvabi	14.265.	(86,8%)
Unguri	1.334.	(8,3%)
Români	784.	(4,6%)

A VI. Blocul șvăbesc din Banat, cuprinzând un teritoriu de 4.254 km², cu 126 comune, populate de 338.042 locuitori.

Populația repartizată pe naționalități:

Șvabi . . .	165.081.	(49,2%)
Unguri . . .	61.314.	(18,6%)
Români . . .	74.475.	(22,4%)
Sârbi . . .	25.934.	(7,7%)

Pe lângă imediata trecere a regiunilor acestora la Ungaria, „revizionismul“ mai pretinde un regim de speciale favoruri aplicat elementului unguresc din Transilvania[1].

---

[1] A mai Magyarország, 1926.
Halmi E., *A revizio gondolat a világ politikában*, Budapest, 1927.
Kogutowicz K., *Az elszakitott országrészek magyarsága*, Szeged, 1928.
Lukács L., *La Hongarie et la civilization*, Paris, 1929.

II. Ungurii. Așezarea lor în Panonia și în Câmpia Tisei. Vechimea românilor în aceste părți

Ungurii, neam nomad de stepă împinși de valurile mișcărilor de populații întâmplate în Asia la începutul evului mediu, prin anul 830 trec prin sudul munților Urali, așezându-se temporar, cu turmele și corturile lor ridicate pe care, între râurile Ural, Volga și Kama[1]. Mărturiile istorice ni-i arată formând la această dată o grupare de triburi nomade ocupându-se cu creșterea vitelor și cailor. Iubitori de expediții prădalnice erau în o veșnică mișcare cu turmele lor, fără să cunoască decât foarte rudimentar cultivarea pământului și păstoritul oilor. În vecinătatea lor trăia neamul bissenilor, cu care au avut de purtat lupte dese, din care ungurii au ieșit de cele mai multe ori biruiți, ceea ce i-a îndemnat să plece în altă parte căutându-și noi pământuri prielnice vieții de păstori. După multe rătăciri prin sud-estul Rusiei se îndreaptă spre apus, așezându-se în regiunea cuprinsă între râurile Don, Dnipru și Marea Neagră, numită de către istoricii bizantini Lebedias.

Aici viețuiesc aproape 60 de ani în continui hărțueli războinice cu neamurile din vecini. Nestatornicii bisseni atăcându-i în mai multe rânduri, ungurii sunt nevoiți să-și adune puținul avut și să-și caute altă țară. În drumul lor de rătăcire s-au despărțit în două grupe, cei mai puțini apucând calea înapoi spre Volga, iar grupa mai numeroasă s-a statornicit în ținuturile încunjurate de râurile Bug, Prut și Siret, pământ care a format a treia regiune de așezare ungurească în Europa, numit Etelkuz[2].

Triburile nomanzilor unguri își aveau fiecare, căpetenia lor trăind în independență unul față de altul, ajutându-se abia atunci când era vorba de vreun război de atac ori de apărare. Atacați incontinuu de către neamurile nomade din jur, șefii triburilor, a căror populație era puțină la număr, hotărăsc unirea tuturora sub singura conducere a lui Arpad, el și urmașii lui având dreptul de moștenire asupra neamului întreg. Uniți astfel, pleacă în ajutorul împăratului bizantin încurcat

---

[1] Hunfalvy P., *Magyarország etnográphiaja,* Budapest, 1876 pag. 285—293.

Marczali H., *A Magyar nemzet története,* Budapest, 1895, vol. I pag. 7—28.

[2] N. Iorga, ***Românii și Ungurii,*** București, 1922, p. 39.

în războiul cu bulgarii, însă în vreme ce se luptau departe de tabără, o altă grupă a bulgarilor în tovărășie cu bissenii, atacă așezările ungurești lipsite de apărare, omorând un mare număr de bătrâni, femei și copii. Luptătorii unguri întorși acasă găsindu-și așezările nimicite, de teama noilor atacuri bulgaro-bissene, o vreme rătăcesc înspre Kiev, apoi se îndreaptă cu tot avutul lor spre Carpați și — probabil prin anul 896 —, trec munții (Ungaria de azi — n.a.) așezându-se în provincia romană de odinioară Panonia, pe care n-au ocupat-o toată, ci numai o parte din ținutul de dincolo de Dunăre[1].

La venirea lor în Panonia, ungurii erau în număr relativ mic, abia 200.000 suflete după cele mai binevoitoare evaluări ale istoricilor[2]. Panonia n-au aflat-o pustie și fără de populație, aici locuiau românii amestecați cu triburi slave. Cronicele și isvoarele istorice pomenesc despre prezența noastră în aceste părți încă din veacul V de pe timpul domniei lui Atila, când spun, că de teama hunilor populația orașelor a plecat în alte părți „solis valachis remanentibus" iar aceștia se ocupau cu păstoritul[3]. Cronicarul rus Nestor (sec. al XII-lea), vorbind despre venirea și așezarea ungurilor în Panonia, arată și populațiile pe care le-au întâlnit aceștia aci: „Venind dinspre Răsărit au trecut peste munții cei înalți, numiți apoi munții ungurești și începură a se război, cu vlachii și cu slovenii, care locuiau acolo. Acolo au fost mai înainte slovenii dar valachii au ocupat țara lor"[4].

Memoriul lui Ricardus de la 1277 arată că Panonia pe timpul venirii ungurilor purta numirea de „Pășiunea Romanilor"[5].

---

1) Hunfalvy P., *Az oláhok története*, Budapest, 1894. p. 188—206.

2) Iászi O., A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, Budapest, 1912, p. 238.

3) N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și și a onomasticei*, București, 1933, p. 19, Chronicon Dubnicense „Vlachis qui ipsorum coloni extitere (Chron. Bud ac pastores remanentibus sponte in Pannonia".

4) Pauler Gy. és Szilágyi S., *A magyar honfoglalás kuttfői*, Budapest, 1900, p. 337: „Kik a keletröl jövén átkeltek a nagy hegyeken a melyeket ezért magyar (ugor) hegyeknek neveznek, és hadakozni kezdének ott a volochokkal és a szlovénekkel. Ott ugyan szlovének ültek elöbb, de a volochok a szlovének földjét elfoglalták. Az ugrok ezután elölték a volochokat s elfoglalták azt a földet s a tülük leigázta szlovénekkel együt lakják".

5) N. Drăgan, op. cit. p. 19, „qui cum multa regna pertransissent et destruxissent tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero discebantur pascua Romanorum".

Elementul românesc în Panonia „Blachi ac pastores Romanorum“ e pomenit la 1308 de către un călugăr catolic, care spune despre români că la venirea ungurilor în Panonia erau sub conducerea alor „10 regi puternici“[1].

Toma de Spalato pe la mijlocul veacului al XIII-lea scrie despre Panonia: „Hec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum“[2].

Cronicarii unguri (Thuroczi, Simon de Keza), recunosc că hunii la venirea în Panonia au aflat aici pe români care au rămas şi mai departe neplecând în alte ţinuturi[3].

Vechimea noastră în Panonia înainte de venirea ungurilor, o recunoaşte şi Anonimus în Cronica lui — izvor istoric pe care ungurii îl recunosc întru toate ca autentic când vorbeşte despre ei, când însă este vorba despre români îi trag la îndoială autenticitatea informaţiei istorice —, când spune „Dicebant enim, quod ibi, confluerent nobilissimi fontes aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilisstimi fontes bonis piscibus habundantes. Quam terram habitarent, Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo quod greges eorum in terra Pannoniae pascebantur. Et iure terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie. Quid plura“?[4].

Toate aceste izvoare medievale atunci când amintesc — fie în timpul lui Atila, fie cu ocazia aşezării ungurilor în ţinutul de dincolo de Dunăre — pe aşa-numiţii „Blachi, Valachi, Romani, pastores Romanorum“ înţeleg sub această numire elementul românesc din Panonia[5].

Toponimia, de asemenea, arată că localităţile, cu cele mai vechi numiri româneşti le întâlnim tocmai în ţinutul de dincolo de Dunăre, îndeosebi în satele de pe teritoriul şi domeniile abaţiilor Tihany, Bakony, Panonhalma. Aşa pe teritoriul comitatelor Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém, Vas şi Zala, din

---

[1] N. Drăgan, op. cit. p. 19—20 „blazi, qui et olim fuerunt romanorum, ac in Ungaria ubi erant pascua Romanorum... Panoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia“.

[2] N. Drăgan, op. cit. p. 19.

[3] N. Drăgan, op. cit. p. 19. „Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia“.

[4] Pauler Gy. és Szilágyi S., op. cit. p. 404, 405. N. Drăgan op. cit. p. 14.

[5] N. Drăgan op. cit. p. 32—33.

preajma lacului Balaton sunt pomenite îndată după organizarea politică a statului unguresc localitățile: Petra, Saca, apoi nume de iobagi Chot = Ciot, Micu Nuch, Orda, Rou, Turba Vrasc etc. toate de origine românească[1].

O parte din elementul românesc din Panonia a rămas și pe mai departe aici desnaționalizându-se cu timpul, alte grupe au plecat fie spre Balcani fie spre Carpații nordici, căutând locuri de pășunat. Cei trecuți în stânga Dunării au ajuns până în județul Nyitra și de aici în Moravia. Sate populate cu păstori români în aceste părți se pot dovedi documentar încă din veacul al XII-lea, ceea ce arată vechimea noastră mult mai înaintată aici[2].

Șesul din stânga Tisei nu i-a interesat pe unguri decât târzie vreme, aici trăia o populație cu mijloace simple de existență și de la care prin lupte nu aveau nimic de câștigat, de aceea incursiunile lor prădalnice s-au îndreptat multă vreme numai înspre apus, unde erau neamuri puternice cu orașe și sate bogate și unde biruința în războaie le putea aduce mari câștiguri materiale. Atacurile unguresti le-au pus capăt dezastrul de pe câmpul Lech, unde a pierit cea mai mare parte din poporul luptător, ceea ce a îndemnat pe conducători să părăsească viața de lupte rătăcitoare și să se stabilească cu tot neamul în Panonia, unde aveau pășuni pentru animale și bălți bogate în pește și vânat[3].

Stabilirea lor în acest ținut a fost ajutată pe de altă parte de către misionarii catolici, care pătrund acum până la curtea principilor Geza și Voicu, și care, îndeosebi prin propaganda Sf. Adalbert episcopul de Praga, primesc după 985 creștinismul[4]. Voievodul Voicu prin botez și-a schimbat numele în Ștefan, dându-i-se de către scaunul roman și titlul de „rege apostolic" peste noul stat al Ungariei. Odată cu încreștinarea lui, regele a obligat pe întreg neamul unguresc să părăsească viața și practicele păgâne și să adopte legea lui Hristos[5].

Acestui fapt se datorește în cea mai mare măsură existența poporului și statului unguresc, precum și întreaga organizație bisericească și politică înfăptuită de către regii Ștefan cel Sfânt (997—1038), și Ladislau cel Sfânt (1077—1095),

---

1) N. Drăgan op. cit. p. 43—47.
2) N. Drăgan op. cit. p. 171
3) Pauler Gy., *A magyar nemzet története*, Budapest, 1900, p. 76—88.
4) Fr. Ribáry, *Istoria pragmatică a Ungariei*, Blaj, 1884, p. 32.
5) Marczali H., *A magyar nemzet története*, Budapest, 1896, vol. I, p. 220—248.

care e cu totul străină de viața elementului unguresc, ea are o origine apusean-europeană și slavă, ungurii numai târziu putându-se adapta acestui tip de viață.

Expansiunea teritorială și politică a ungurilor spre șesul din stânga Tisei și înspre Ardeal începe abia după anul 1000. Șesul Tisei nu l-au aflat pustiu, în regiunile ferite de inundații erau așezări de păstori și pescari — probabil româno-slave — pe care tradiția istorică îi recunoaște ca trăind aici de multă vreme, având o organizație politică cu totul deosebită de cea a ungurilor[1]. Cu această populație noii veniți au avut de purtat multe și grele lupte decenii de-a rândul.

Regele Sf. Ștefan după supunerea ținutului dintre Tisa, Dunăre, Mureș și Crișuri, întemeiază o episcopie catolică în cetatea „Morisena" așezată pe țărmul stâng al Mureșului, cam în apropiere de Cenadul-german de azi. Această cetate împreună cu întreg ținutul din jurul ei a fost stăpânită înainte de cucerirea ungurească de către voievodul timișan — după tradiție — cu numele Ohtum. Populația româno-slavă supusă stăpânirii lui era mult înainte de venirea ungurilor trecută la creștinism, căci voievodul, după ce primește creștinismul în cetatea Vidinului, ridică în reședința lui Morisena „o mânăstire în onoarea Sf. Ioan Botezătorul având în ea egumen cu călugări greci, după rânduiala și ritul grecilor"[2]. Viața religioasă cu mânăstiri și călugări presupune o populație cu așezări statornice în aceste părți ale câmpiei, care nu putea să fie alta înainte de venirea ungurilor decât cea româno-slavă, cu așezări de sate și bunăstare economică, căci altfel, între niște neamuri nomade lipsite de orice urmă de cultură și civilizație, greu s-ar fi putut ridica cetăți cu căpetenii politice, cărora să le dea ascultare neamul întreg, cu mânăstiri și armată care să poată lupta contra altor vecini. Numai după uciderea în luptă a voievodului Ohtum a urmat înființarea episcopiei catolice de Cenad și supunerea teritoriului dintre râurile amintite și din punct de vedere politic regelui unguresc.

Legăturile dintre populația de baștină a câmpiei Tisei, și năvălitorii unguri n-au fost tocmai dușmănoase în cele dintâi veacuri ale consolidării noului stat. Teritoriul în cea mai

---

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915 vol. I p. 26—29.

[2] S. Lupșa, *Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la 1556*, Cernăuți, 1929, p. 10—11. Acta G. Gerhardi Episcopi Chenadiensis, opera Ignatii C. de Batyán Eppi Tvaniae A Carolinae, 1790. N. Drăgan, op. cit. p. 228.

mare parte era dăruit de rege — singurul stăpân al țării — bisericile și familiilor nobile, care având nevoie de brațe de muncă se bucurau că puteau întrebuința pe cele aflate aici. De altă parte masa poporului unguresc nepricepându-se la lucrarea pământului a căutat să trăiască în raporturi de prietenie cu populația autohtonă, care prin munca ei câștiga noilor veniți cerealele pentru hrană[1].

Despre preocupări ori tendințe de desnaționalizare prin superioritate numerică nu poate fi vorba în acest timp deoarece ungurii veniți în stânga Tisei erau așa de puțini la număr încât le-a trebuit o perioadă lungă de timp până să poată ocupa toată câmpia. În unele părți populația era așa de rară chiar în veacul al XIII-lea, încât regii s-au văzut nevoiți să le colonizeze cu bisseni și cumani.

Populația ungurească în număr mare nu s-a putut așeza în stânga Tisei chiar din pricina configurației șesului, care până în veacul al XVIII-lea era aproape întreg o mare de bălți și mlaștini, alcătuind o barieră de netrecut între Ardeal și ținutul dintre Dunăre și Tisa[2]. Noii veniți au căutat de obicei să se așeze peste regiunile mai ridicate din apropierea luncilor, peste grindurile de löss, ori peste suprafețele întinse ale conurilor de dejecție, și mai ales peste regiunea de la răsăritul șesului, tocmai acolo unde înainte locuia populația românească.

Expansiunea elementului unguresc înspre Ardeal se face abia pe la sfârșitul veacului al XII-lea, căutând mai ales cursul râurilor, atrași fiind de aurul, sarea, și mai târziul de lemnul acestei provincii. Nici acum n-avem de a face cu o pătrundere în masă, ci mai mult cu infiltrări sporadice, în orașe așezându-se funcționarii și membri clerului înalt, iar la sate se dezvoltă clasa nobililor.

Documentele referitoare la viața statului unguresc după primirea creștinismului — mai puține din timpul arpadienilor și mult mai numeroase sub regii angevini — pomenesc despre prezența populației românești — cum vom vedea amănunțit în cele ce urmează — în șesul din stânga Tisei, dar mai ales la periferiile lui, unde-și avea organizația ei cnezală și voievodală cu teritorii bine definite și determinate de factori geografici.

---

[1] N. Iorga, op. cit. p. 26—27.

[2] Gh. Vâlsan, *Transilvania în cadrul unitar al pământului românesc, Tran. Ban. Criș. Mar. 1918—1928*, București, 1929, vol. I, p. 148.

III. Românii din Banat până la 1526

Banatul, cuprins între Mureș, Tisa și Dunăre apare în cele dintâi documente ale statului unguresc — care vorbesc despre această provincie — ca un teritoriu locuit de români. E drept — fiind vorba de toponimia provinciei —, că aproape toate documentele dau numele de localități și persoane schimbate, diecii cancelariilor regale căutând să le modifice înțelesul românesc ori slav după spiritul limbii ungurești, fapt care duce de multe ori la formațiuni de nume absurde ori fără sens. Astfel, prin adăugarea ungurescului falva șiház la numirile de localități, schimbau de atâtea ori forma românească a cuvântului, îmbrăcând-o în haina ungurească (De ex. București = Bokorfalva, Brusturi = Borosdfalva, Buteni = Bükény, Cucuta = Kakat, Țermuri = Czermonfalva, Căprioara = Kaprevár etc., sau întâlnim traduceri literare, din Mărul în Almafa, din Cornea în Somfalva, din Spini în Tövis etc.)[1].

Numele topice și de persoane apar în documente relativ târziu, abia în veacul al XIV-lea, fiindcă Banatul până atunci a fost aproape întreg un domeniu regal, ori regele nefăcând danii de moșii nici bisericilor nici nobililor decât în acest veac, ușor se explică faptul că noi nu suntem pomeniți aici documentar decât după 1300, atunci însă apărem — cum vom vedea — ca o populație deasă mai ales în ținutul de contact al șesului cu dealul și muntele — având sate, conduse de către cnezi și voievozi, cu organizație politică și bisericească[2].

O altă cauză a lipsei de numiri topice și de persoane românești referitoare la Banat — în documentele de sub regii arpadieni — a fost traiul în comun pe care l-am dus aici, cu grupa de populații slave de la care ne-au rămas multe instituții de drept, păstrate până târziu[3].

Elementul românesc în Banat — părțile sud-estice — e pomenit în Diploma regelui Bela IV (1247) dată cavalerilor Ioaniți, când se amintește și instituția de voievod, actul men-

---

[1] S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat*. An. Inst. Ist. Naț. vol. III. Cluj, 1924—1925, p. 276—277.

S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei Arădene*. Transilvania, an. 1917, No 1—6 p. 12—23.

[2] N. Drăgan, op. cit. p. 231.

[3] N. Drăgan, op. cit. p. 231.

ționând că populația românească de aici este așezată destul de demult „prout iidem hactenus tenuerunt"[1].

Regii angevini în dorința de a-și întinde cât mai mult stăpânirea teritorială peste hotarele Ungariei, își îndreaptă privirile spre Țara Românească și statele din sudul Dunării. Expedițiile lor aproape toate trec prin Banat, unde populația românească îi va ajuta în lupte, ori le va presta diferite servicii mai ales pe teritoriul cetăților regale. Pentru aceste acte de loialitate și vitejie arătate îndeosebi în luptele cu turcii, românii sunt pomeniți îndată după 1300 — când donațiile de moșii (de fapt întăriri prin acte a vechilor lor posesiuni — n.n.) devin tot mai numeroase în Banat, — avându-și organizația cnezală și voievodală, fiind împărțiți în unități administrative, care vor purta numirea de „districte românești".

La 1310 „un cnez" din Banat cu numele Bach (Baciu) se plânge că unii locuitori din satele lui s-au mutat fără de nici o învoială pe alte moșii[2]. Într-o Diplomă de la 1335 e pomenit în Banat voievodul Bogdan fiul lui Micula, iar la 1347 se amintește cnezul român Bracan cu toate drepturile și prerogativele lui cnezale[3].

Carol Robert în lupta pe care o poartă contra lui Basarab, Domnul din Muntenia, e ajutat de un mare număr de români bănățeni, cărora le răsplătește vitejia dovedită prin donații de moșii, ridicând pe mulți dintre ei la rangul de nobili. Așa primesc donații regale românii: Carpath, Stan, Neagul, Vlaicu și Vlad, pământurile de la Recaș, Vasahâza și Vitigulmand, toate așezate pe lângă apa Timișului[4]. Pe lângă aceste posesiuni, regele le mai acordă și titlul de nobili. Ceva mai târziu Ișpanul Szeri Posa primește cererea lui Iuga și Bogdan, fii lui Ștefan Mutnic care pretind în baza drepturilor is-

---

[1] N. Drăgan, op. cit. p. 220: „totam terram de Zeurino, cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis atinentiis omnibus, pariter cum kenazatibus Lynioy (Litovoy) voivodae quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt".

Gh. Popovici, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 151. „Volumus etiam quod memorati olati ad defensionem terrae, et ad iniurias propulsandas seu ulcisendas, quae ab extraneis nostrae ditioni non subiectis inferrentur, iam dictis fratribus, cum apparatu suo bellico asistere et e conversu ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et iuvamen iuxta posse impondere teneantur".

[2] Turchányi T. Krasso, *Szörény vármegye néprajzi viszonyai*, Lugoș, 1901, p. 12.

[3] Turchányi T. Krasso, *Szörény vármegye néprajzi viszonyai*, Lugoș, 1901, p. 15, 17.

[4] Idem, op. cit. p. 57—58.

torice să li-se dea cnezatul văii Mutnic, iar la 1356 sunt pomenite în Banat mai multe nume de cnezi români între care și Bazarad (Basarab) din Carașul Mare[1].

Regii Ungariei după 1300 au căutat prin toate mijloacele să câștige pe românii bănățeni pentru catolicism. De pe urma acestui fapt ei au avut de îndurat, îndeosebi sub domnia lui Ludovic cel Mare, multe persecuții religioase. Preoților români din districtele Caransebeș și Mehadia li s-a interzis oficierea slujbelor religioase, iar la 1366, în mai multe sate din districtul Lipovei au fost alungați preoții, punând în locul lor alții catolici. Regele ordonă în județele Caraș-Severin și Keve, prinderea preoților ortodocși și alungarea lor din țară în cazul când nu vor da tot concursul propagandei catolice[2].

Românii însă, cu toate persecuțiile îndurate, de câte ori regele avea nevoie de ajutorul lor militar, n-au stat la îndoială, încât, pe lângă toată prigoana religioasă, Ludovic cel Mare acordă o Diplomă la 1370 cu însemnate privilegii, credincioșilor lui români „fideles olahy nostry" lui Roman și Ladislau, fiii lui Struza împreună cu mai multe moșii în comitatul Carașului, între care erau două moșii regale stăpânite încă de către tatăl lor în calitate de cnez supus regelui[3].

La 1387 regele dăruiește satul „Mărul" românului Bogdan fiul lui Ștefan Mutnic, iar într-un proces purtat în acest an de către membrii familiei Himfy, se pomenesc mai multe văi în lungul cărora existau sate românești[4]. Pe valea Izgărului erau 4 sate românești având în fruntea lor pe cnezul Rados (Radu), pe valea Vermeșului erau 4 cnezate, iar cnezul Nexa (Neacșu) purta numai titlul fără a stăpâni vreo localitate, în satul Precol erau 4 familii de iobagi ai cnezului Proda și 6 ale cnezului Stanc (Stanciu)[5].

La 1363 într-un proces de delimitare a unor moșii din Banat se amintesc pe teritoriul cetății Iladia cnezii români „Kenezy holahorum ad ipsum castrum pertinentes"[6]. În mișcările revoluționare puse la cale contra regelui Sigismund (1387) de către dușmanii lui, au luat parte un mare număr

1) Popovici, op. cit. p. 170.
2) Idem, op. cit. p. 168—169.
3) Turchányi T. op. cit. p. 53.
4) Turchányi T. p. 79.
5) Idem, p. 81—83.
6) Idem, p. 31—32.

de români bănăţeni, care s-au luptat în bătăliile de la Timişoara şi Beregsău[1].

Referitor la populaţia Banatului în veacul al XIV-lea avem şi alte ştiri, anume o listă a dijmelor papale făcută prin anii 1333—1335, din care rezultă că populaţia catolică din dieceza Cenadului — care-şi întindea teritoriul până în judeţele Banatului — locuia aici un număr foarte redus faţă de elementul românesc[2]. Satele ungureşti cu populaţie catolică erau aşezate în regiunea de şes a Mureşului şi în apropierea Tisei, înspre interiorul Banatului ele deveneau din ce în ce mai rare, aşa încât rămânând izolate de către grupul unguresc n-au putut să-şi organizeze o viaţă bisericească temeinică.

Românii din Banat la 1369 se plâng că deşi au apărat cetăţile provinciei până la întoarcerea regelui încurcat în războiu cu Vlaicu Vodă şi au plătit cheltuielile reclamate de intreţinerea regelui şi oştirei, totuşi armata le-a ars casele şi curţile împrăştiindu-le avutul[3].

Participarea activă a elementului românesc din Banat, la apărarea graniţelor şi cetăţilor din sudul Ungariei se vede şi dintr-o scrisoare a lui Ludovic cel Mare care obligă pe 60 cnezi din Banat să-i pună la dispoziţie peste 300 lucrători pentru a putea termina fortificaţiile începute în jurul Cetăţii Orşova[4].

Numărul covârşitor al elementului românesc din Banat apare şi din porunca regelui Ludovic de la 1375, prin care aduce la cunoştinţă locuitorilor din judeţul Timiş „militibus, nobilibus, clientibus et Walachibus, et aliis familis in comitatu seu districtu de Temeskuz" să se supună banului de odinioară P. Heim[5].

La 1391 se pomenesc în documente nobilii şi cnezii (nobiles et kenesios quator provinciarum) din districtele Sebeş, Lugoj, Caraş şi Komeathi, cari erau populate cu români[6]. La 1406 regele Sigismund dăruieşte un sat din districtul Komeathi împreună cu toţi jobagii lui, lui Dionisie fiul lui Csuka, men-

---

1) Idem, p. 78—79.

2) S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat.* An. Inst. Ist Nat III. 1924—1925, Cluj, 1926, p. 279.

3) S. Dragomir, op. cit. p. 281. Századok 1900 p. 608—610.

4) S. Dragomir, op. cit. p. 279—280. Századok 1900 p. 610—612.

5) Böhm S., *Dél Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története*, Pest 1867 vol. I p. 127.

6) Pesty Fr.: op. cit. p. 52—53.

ționând în actul de danie, că și înaintașii lui au stăpânit această localitate „more keneziatus"[1].

Regele Albert la 1439 dă poruncă capitlului din Arad să introducă pe credincioșii români: Mihai apoi Stojan și Bălaj, în posesiunile dăruite lor din partea regelui[2]. Ceva mai târziu, la 1442 regele Vladislau poruncește capitlului din Arad să dăruiască trei localități din districtul Lugojului lui Nicolae Turcsin și Mihail Cornethi „pro fidelium servitiorum meritis... Valachorum keneziorum districtus Lugos"[3].

La 1444 același rege dăruiește lui Nicolae de Bizere și tovarășilor lui mai multe posesiuni în districtul Caransebeșului, pentru faptele de vitejie arătate în războaiele cu Turcii[4].

Românii celor 8 districte din Banat sunt adunați la 1451 în cetatea Drencova pentru a decide și aduce hotărâri în ce privesc hotarele și moșiile acestei cetăți[5].

Biserica catolică caută să câștige în veacul al XV-lea pentru credința ei și pe românii bănățeni. Ioan Capistrano la 1454 trece prin Lipova, Timișoara și Caransebeș propovăduind catolicismul printre locuitori. Deși activitatea lui este puțin cunoscută, totuși vedem că a convertit pe foarte mulți locuitori, cum o spune dânsul într-o scrisoare de la 1456 adresată papei Calixt III (illuminati sunt plurimi). De altă parte un însoțitor a lui Capistrano spune că acesta în timp de trei luni a convertit 11 mii schismatici, iar analele lui Wadding menționează faptul „ingentem collegit messem Walachorum schismaticorum"[6].

Rolul de grăniceri și apărători de hotare pe care l-au jucat românii bănățeni în veacul al XV-lea, și îndeosebi grija

---

1) Pesty F., op. cit. p. 54—56.
2) Turchány, op. cit. p. 99.
3) Pesty F., op. cit. p. 55.
4) Pesty F., op. cit. p. 69.
Nos Wladislaus... quod nosdebitum ut decet habentes respectum ad illa fidelitatis et fidelium obsequiorum accepcione digna merita fidelis nostri Egregiy Nicolai de Byzere... ac generaliter quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quouis nomine vocitatis subearum veris metis et antiquis, ac sub illis condicionibus et serviciis quibus alie possess ones Wolachicales in dicto districtu tenentur et possidentur ac sub eisdem vigoribus quibus similes possessiones volachicales per predecessores nostros Reges confere solite fuere...
5) Turchány T., op. cit. p. 101—102.
6) Z. Păclișan, *Propagandă catolică între Românii din Ardeal și Ungaria înainte de 1500*. Cultura creștină an. 1920, p. 28—29.

pe care au pus-o în a opri pe turci să pătrundă în sudul Ungariei, apare din diferite Diplome în care sunt menționate faptele lor[1].

Districtele românești, Lugoj, Sebeș, Mehadia, Almaș, Caransebeș, Bârzava, Comeat și Iladia se conduceau și judecau, după cum o dovedesc o seamă de documente din veacul al XV-lea, după „juxta antiquam et aprobatam legem districtum volachicalium universorum"[2], românii de aici se bucurau încă din timpul regelui Sigismund (1385—1437) de cele mai mai drepturi[3].

La 1500 cu ocazia unor procese purtate în districtele bănățene se vorbește despre „jure valachie requirente", iar la 1503 se amintește aici „juxta ritum volachie"[4].

Puterea turcească în secolul al XV-lea era în plină creștere, țările Peninsulei balcanice cădeau rând pe rând în mâinile Sultanului, armatele căruia se apropiau amenințător de Ungaria. În fața pericolului de la hotare, Dieta țării convocată la 1433 hotărăște ca Banatul să fie apărat contra atacurilor turcești de către români, sârbi și cumani[5]. Cea mai puternică dovadă despre trecutul, viața și organizația elementului românesc din Banat este Diploma regelui Ludovic Postumul din anul 1457, care cuprinde amănunțit privilegile românilor din cele 8 districte bănățene, confirmându-se oficios de către regalitatea ungurească străvechile drepturi ale nobililor și cnezilor români primite de la regii Ungariei[6].

---

1) Pesty F., op. cit. p. 75.

1457 Ladislaus Dei gracia... fidelibus nostris universis et singulis volachis Nobilibus et Kenesys districtus Komyathi salutem et graciam... Super quo fidelitati vestre taliter respondemus, quod nos maxime ex consideracione, ut vos unacum ceteris valachis nobilibus et kenesys prescriptorum septem districtuum ad servicia nostra ad que pro conservacione, et defensine, confiniorum et vadorum ill arum parcium inferiorum ex consvetudine obligamini, insimul pariter intendere et invigiliare.

Pesty Fr., *A Szörény Bánság*, Budapest, 1878, vol. III p. 117—118 1494. Nos Wladislaus dei gracia. Memorie comendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis. Quod pro parte et in personis fidelium nostrorum universorum Wolachorum... consideratis fidelitatibus et serviciis per eosdem Wolachos in exercitualibus expedicionibus contra seuissimos Thurcos...

2) Pesty.Fr., *A szörény vármegyei hajdan oláh kerületek*, p. 25.

3) Pesty Fr., op. cit. p. 23.

4) Pesty Fr., op. cit. p. 26.

5) Popovici, op. cit. p. 175.

6) Pesty Fr., *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*. Budapest, 1876, p. 73—75: „Nos Ladislaus Dei gracia Hungarie, Bohemie,

Privilegiile românilor bănăţeni au fost ştirbite cu timpul, până când sub domnia Mariei Therezia cele 8 districte s-au contopit cu teritorul judeţelor Caraş, Timiş şi Torontal.

Afară de aceste opt districte româneşti, în evul mediu mai sunt amintite şi altele în diferitele părţi ale Banatului.

Dalmacie, Croacie etc. Rex, Austrie et Styrie Dux, necnon Marchio Moravie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expendit universis. Quod nos tum ad humillimam supplicacionis instanciam fidelium nostrorum Michaelis Dees dicti de Thomoshel et Stefani filii Sysman de Boziias per eos in ipsorum ac ceterorum universorum Nobilium et Keneziorum nec non aliorum Valachorum de Districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofil Borzafii, Komiathy et Illyed vocatis nominibus et in personis nostre propterea porrecte Maiestati, tum vero consideratis fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis eorundem universorum Nobilium et Kenisiorum ac ceterorum Valachorum, quibus iidem non solum predecessoribus nostris Regibus Hungarie, sed et nobis se gratos reddiderunt, et acceptos, et presesrtium eo respectu, quod ipsi in confiniis Regni nostri collocati, in custodia et tuicione vadorum Danubii contra crebos incursus Turcorum, utpote qui ipsum Regnum nostrum in illa parte vel depredare, vel homines eiusdem Regni nostri sine discrecione sexus et etatis inpune abducere in servitutem consueuerunt, personas, resque et bona sua fortune casibus summittere, demmaque et incommeda ac vulnera dira suscipere non formidant. Volentes eisdem gratitudinis vicem rependere, omnia et singula eorundem Valachorum et Keniziorum privilegia, super quibuscunque eorum libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentitbus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus et servitutibus quibus eadem emanata et per predecesso es nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt, authoritate Regio pro eisdem nobilibus Valachis et Kenesys ceterisque Valachis presentibus scilicet et futuris perpetuo valitura, roboramus et confirmamus, eosque in unum quemque eorum sictui maiorem, sic et minorem in omnibus huiusmodi eorum libertatibus, prerogativis et juribus manutenere et conservare promittimus. Et nihilomnius ut ipsi Nobiles Valachii et Kenesii firmata inter se unione dicta servicia nostra, et Regni nostri in tuendo vado Danubi eo melius continuare possint, decrevimus a modo in posterum in prefatis octo districtibus nullo unquam tempore alicui extraneo possessiones et villas donare, nisi illis qui bene meriti propter eorundem servicia videbuntur. Et quod huiusmodi octo districtus ab invicem non separabimus, nec aliquem ex eis alicui donabimus, sed Sacre Regni nostre Corone sicuti predecessores nostri Reges, sic et nos quasi simul iunctos tenebimus. Imo prefatum districtum Komiathi qui per quondam Serenissimum Principem dominum Sigismundum Romanorum Imperatorem ac Hungarie etc. Regem, dum nostrum charissimum quondam Ioanni de Hunyad alios euisdem Regni nostri Hungarie Gubernatori impingnoratus, der per Incolas eiusdem Districtus ab eodem redemptus esse perhibetur prefatis septem Districtibus iterum anectimus, decernendo a modo deinceps, sicuti aliquem alium ex ipsis Districtibus, ita et ipsum districtum Komiathy de corpore illorum districtuum esse, atque uno et eodem privilegio cum

La 1453 sunt menţionate „districtele româneşti": Sudya, Monostor, Bosar şi Supan aflătoare în judeţul Timişului, care sunt dăruite împreună cu toate târgurile, satele şi pustele de pe teritoriul lor, lui Ioan Huniadi pentru meritele lui militare[1].

Scrisoarea regală adresată în acest an capitlului din Arad face menţiune despre „districtele româneşti": Suggya, Supan şi Thwerd[2]. Populaţia românească din aceste districte se bucura de aceleaşi privilegii şi scutinţe regale ca şi românii aflători pe teritoriul celor opt districte pomenite mai sus[3].

Vechimea elementului românesc în Banat o recunosc — în mare parte — şi cei mai de seamă istorici unguri contem-

---

illis gauderre. Preterea annuimus eidem Nobilibus Valachis et Kenesis ut nullus eos iudicet preter Comitem eorum pro tempore constitutum vel vicecomites pro tempore existentes, in exigentis Byrsagiis et Judiciorum gravaminibus Equum leporarium, arma ac aves, convictorum vel convincendarum aufferrenon presumunt, nec aliter pro exactione huiusmodi Birsagiorum, nisi sumpto socum Judice Nobilium eorundem Valachorum exire valeant modo aliquali, Postremo eosdem Nobiles Valachos instar verorum nobilium Regni nostri. Item Kenessios eorundem Valachorum ex omni solucione tributi tam nostri quam aliorum quorumcunque exentos esse volumus et supportatos, et quod nullus omnia hominum res et bona eorum et Jobbagionum ipsorum in quibusuis locis arestare seu prohiberi facere, aut eosdem vel dictos eorum Jobbagiones ad cuiusuis instancian Iudicare vel eorum astare Judicatui compellere presumant, sed aliqui quidquam actionis vel questions contra eosdem Nobiles Valachos et Kenesios, aut annotatos ipsorum Jobbagiones vel alterum eorum haberent vel habere sperarent, hi id contra prefatos ipsorum nobilium Valachorum Jobbagiones in presenciis eorundem Nobilium adversus autem eosdem Nobiles Valachos et Kenesios coram prefatis Comitibuş eorum pro tempore existentibus prosequantur, qui si in reddenda iusticia tepidi fuerint, in presencia Judicis Curie nostre, et si ibi iterum justicia eis deerit,in presencium nostre Maiestatis iuridice prosequantur, ex parte quorum omni contra eos querulanti iudicium et iusticia impendetur, prout dictabit ordo iuris. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras secreto Sigillo nostro quo ut Rex Hungarie utimur impendenti communitas duximus concedendas. Datum Vienne in festo decollacionis Beati Ioannis Baptiste Anno Domini Millenimo quadringentesimo quinquagesimo septimo. Regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. decimo octavo, Bohemie vero quatro.

1) Pesty Fr., *A szörény... oláh kerületek* p. 19.

2) Idem p. 20.

3) Idem p. 20—21.

porani. E drept că unii dintre ei caută să dovedească pătrunderea noastră aici dinspre Peninsula balcanică în veacul al XIV-lea, fără însă să poată produce nici o mărturie istorică în acest sens. Înverșunatul dușman al continuității elementului românesc în Dacia, Hunfalyi, recunoaște că în veacul al XIV-lea, se întâlnesc în Banat pe teritoriul cetăților regale, un mare număr de cnezi români, care sunt răsplătiți pentru serviciile lor, după așanumitul „more keneziatus"[1].

Böhm tratând amănunțit istoria Banatului, de asemenea recunoaște că pe timpul domniei lui Ludovic cel Mare majoritatea populației o formau aici românii[2]. Rolul de grăniceri și apărători ai hotarelor sudice ale Ungariei, românii l-au deținut cu cinste multă vreme aici[3].

Istoricul Szentklàrany, confirmă în scrierile lui prezența numeroasă a elementului românesc din Banat în veacul al XIV-lea, încercând și el să ne arate ca veniți dinspre peninsula balcanică[4].

Csánky — istoricul, autorizat al epocii huniadeștilor — recunoaște că în veacul al XIV-lea elementul românesc popula în număr mare Banatul Timișan, ținutul dintre Mureș și Crișuri, Maramureșul, apoi județele Ugocia și Bereg[5].

Românii alcătuiau majoritatea populației pe teritoriul mai multor cetăți din Banat, în cursul secolului al XV-lea[6].

---

[1] Századok an 1879 p. 685. „Számos ilyen kenézség támad a Szörénységben Máramarosban és egyebütt, a király várok területen".

[2] Böhm S., *Dél Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*, Pest, 1867, vol. I. p. 127 „Úgy látszik, hogy I Lajos idejében Temesmegye, de mindenesetre Krassomegye mint szintén az egész hegyvidék lakossága nagyobb részint románokból (oláhok) áltt".

[3] Böhm L., op. vol. I, p. 154.

[4] Szentklárany Jenő, *Oláhok költöztetése Délmagyarországon*. Budapest, 1891, p. 4.: „Oláh nép sűrűn tanyázott a Maros és Temes közén már a XIV század óta. Erdély bérczes határainak hosszában kiváltságos oláh kerületek is léteztek, melyek némelyike lehúzodott egészen a mai Temes és Torontál ronáira. A török hodoltság nem bolygatta őket fészkeikben, sőt számos kedvezményben részesíté az oláh kenézséget.

[5] *A magyar történelmi társulat 1889 vidéki kirándulás*, Budapest, 1889. Dr. Csánky Dezső, *Máramaros megye és az oláhság a XV században* p. 40.

„Az oláhság már a XIV század alkonyán — kimutathatólag — nagyobb tömegekben él hazánkban, a Duna és Temes vidékétől kezdve, a Maros és Körösök vidékén, Erdélyben, a Szamos felső folyása mentén és Máramaroson át Ugocsáig Beregig".

[6] Csánky Dezső, op. cit. p. 46—48. „Itt egy szomszédos — a mai Krassomegyében fekvő Fadimak, Kutina sat. vidékén elterülő, nagyrészt

Cetatea Recaş avea 16 sate populate cu români, care formau proprietatea familiilor nobile — de origine românească — Demşus, Danfi şi Bizerea. Cetatea Borzlyuk, aşezată la nord de cea a Recaşului avea 33 localităţi pe teritorul ei, iar altă cetate Cseri avea 50 sate, toate populate în marea majoritate cu element românesc.

IV. Românii din Crişana Sătmar şi Maramureş până la 1526

Elementul românesc îl întâlnim tot aşa de vechi şi în judeţele cuprinse între Mureş, Crişuri şi Someş, anume în Arad, Zărand, Bihor şi Sătmar. Unul din cei mai de seamă istorici

oláh falvakból álló uradalmat a XV század második felében a Sugár majd a Bástai és Haraszti családok kezén találunk. Ugyan e tájon Facset és Lugos vidékén: Marzsina, Monostor, Bozsár (ma Bozsur) városokat és vidéküket, a mai Furdia környékén feküdt ikusi kerületet, Sugygyát, Turdot (a mai Furdia) és Zsupányt — melyek a XV század közepe felé vidékükkel és kerületükkel együtt a Hunyadi János kezére kerülnek — szintén csaknem meröbben oláh jobbágyság népesiti.

Áttérve a mai Temesmegye — hajdan is e megye — területére: Rékás várost mintegy 16, nagyrészt oláh faluval, egyszerre vagy egymásután a Rékásiak, Csornaiak, Demsusiak, dobozi Dánfiak, Bisereiek (tehát már oláh eredetű nemesek), majd a Serjéniek és a Harasztiak kezén is találjuk. Ettül északra pedig: Borzlyuk várost a Hunyadi János, majd fia a király, tőle adományul a Giszkra s később általa a cseh knyezeickei Pán Mátyás birtokában, hol Temes — hol Aradmegyéhez számított mintegy 33, nagyrészt oláh helységgel. Rékástól délnyugatra terült el Cseri vára, e korszakban a Korogyák majd a király s a Kanizsaiak birtoka, melynek mintegy 50 faluból álló tartományában szintén nagyobb számmal merülnek föl oláhos nevű helységek, valamint a Lugostól keletre eső mai Fikatar környékén állt Bél vidéki (már kisebb) kerületben is, melyet ez időben az oláh eredetű Bésánok vagy Bérsánfiak Nexafiak stb, birtokában találunk.

Innen d.-dny felé a régi Temes és Krassómegye földjén, még pedig: a mai Duboz és Izgár környékén a dobai Dánfiaknak, délebbre a mai Jerszeg, Sosd, Ráfna sat. táján a remetei vagy döbmentei Himfieknek, végre a Karánsebestül ny. eső a mai Prebul táján s másutt is a Berzava mentén a nagylaki Jánkfiaknak s utánok a Nagymihályiaknak voltak terjedelmesebb, részben szintén oláh falvakból álló urodalmaik... Más irányi élet folyt a régi Temes—Krassó- és Hunyad-megye egy nagyobb részben. E tájakon az oláhság viszonyának határozott fejlődése lépésről-lépésre tapasztalható, úgy az állammal mint a társadalommal szemben. Egy-egy király vár körül találjuk őket már a XIV század második felében, főleg vége felé s mind csoportosabban a XV-iknek elején, e vártól függő kenézek, vajdák (törzsfők), mind megannyi, vállalkozók (soltészok) alatt, önálló uradalmakat úgynevezett kerületeket (districtius) képezve. E népnek itt, közelebb a határhoz, nem csupán pénz- és vagyonbeli szolgálatát követeli a szükség, hanem időjártával mindinkább számot tart karjára, fegyverére, harci vitézségére. S úgy látszik méltán.

unguri contemporani, care s-a ocupat îndeosebi cu trecutul acestei regiuni, Al Márki, recunoaşte următoarele: „în ce priveşte chiar valea Crişului Negru, admit că ungurii noştri i-au aflat acolo pe români"[1]. Gyárfás E. tratând problema autonomiei catolice din Ungaria, afirmă că pe timpul domniei regelui St. Ştefan (1000—1038) erau în Ungaria creştini gr. ortodocşi între care „în Ardeal şi comitatul Bihor erau şi puţintei români"[2]).

Despre cnezii români din părţile Aradului face pomenire întâia oară canonicul Rogerius de la Oradea-Mare în opera lui poetică „Mizerabile Carmen", scrisă după invazia tatarilor în Ungaria (1241) [3]). Vechimea noastră între Mureş şi Crişul Alb o adevereşte şi nomenclatura localităţilor din Judeţele Arad şi Zărand din veacul al XIV-lea, care arată caracterul românesc al ţinutului. Un document de la 1214 explică caracteristic numele românesc al unei comune „et praedium nomine de Macra videlicet Apa", autorul traducând pe româneşte înţelesul numelui slav[3].

Regele Carol Robert dăruieşte la 1318, luna Mai 15, omului său credincios, maestrului Lehel mănăstirea veche de lângă Ineu (Dienesmonostor), împreună cu patronatul asupra ei şi asupra satelor româneşti care se ţin de ea „cum villis-olahalibus et aliis"[4].

Capitlul din Cenad, la 1364, delimitează o moşie întinsă pe teritoriul mai multor sate din judeţul Arad, pentru Cârstea, Negul, Vlaicu, Nicolae şi Vasile, fiii lui Vasile şi nepoţii lui Zarna, care „toţi sunt români"[5].

La 1415 Criştiorul de lângă Brad e pomenit ca loc de reşedinţă a unui voievod român, ale cărui drepturi se întindeau peste tot Zărandul şi care se bucura în exercitarea funcţiunilor lui de o însemnată autoritate, neavând nici un fel de le-

---

1) Márki S., *A Feketekörös és vidéke*, Nagyvárad, 1887 p. 95—96. Mi épen a Feketekörös vidékét illeti, megengedem hogy magyarjaink már ott találták őket".

2) Gyárfás E., *A Román Görög katolikusok autonomiája*, Budapest, 1905, p. 5. „Nem tagadjuk hogy hazánkban Szent István idejében szép számmal voltak görög szertartású keresztények: közülük talán Erdélyben és Bihar megyében, csekélyebb számban oláhok is".

3) N. Drăgan, op. cit. 301.

4) S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, Transilvania, an 1917, Nr. 16, p. 15. Márki S. Arad vármegye története, vol. I., p. 500.

5) S. Dragomir, op. cit., p. 13.

6) Márki S., op. cit., p. 500.

gătură cu fişpanul comitatului, ci fiind supus direct comitelui din Timişoara[1]: Românii alcătuiau majoritatea populaţiei în veacul al XV-lea, peste tot ţinutul de la Şiria spre răsărit până în interiorul Munţilor Apuseni, la Hălmagiu, Baia de Criş şi Brad. Cetatea Şoimuşului de lângă Radna, avea pe teritoriul ei 75 sate româneşti, cetatea Vărădia, în stânga Mureşului, 46 sate locuite de români, iar cetatea Szad sau Szadia 17 sate româneşti[2].

Cetatea Şiria e dăruită de către regele Vladislau la 1444 lui Ladislau Maroty comitele de Arad împreună cu satele care îi aparţineau ei şi cu toţi nobilii români şi unguri[3]. Cetatea avea pe teritoriul ei cinci târguri: Şiria, Galşa, Măsca, Baia de Criş şi Băiţa, iar satele — fiecare condus de către un cnez — aşezate pe moşiile cetăţii, erau împărţite în 8 scaune, fiecare având în fruntea lui un voievod. Documentele pomenesc în acest timp pe voievodul român Vasile de Ribiţa iar la 1404—1415 e întâlnit voievodul Bolea din Baia de Criş, împreună cu fiii lui, tot acum semnalându-se prezenţa unui voievod român şi în târgul Hălmagiului, care oficiu era deţinut la 1448—1451 de către voievodul Moga[4].

Nicoleştii — un sat al Zărandului azi dispărut — e pomenit la 1475 ca loc de reşedinţă a unui voievod român [5]. La 1493—1494 se pomeneşte un Vasile voievod de Araniag, iar după un an, voievodatul Şomoscheşului, cu satele din jurul lui, s-a dat lui Matei, fratele lui Pavel Săcuiul, şi urmaşilor lui, împreună cu toate veniturile voievodatului[6].

Vechimea elementului românesc în Bihor şi Szabolcs apare din actul de danie al regelui Geza, de la 1075, făcut pentru benedictinii din Gran, în care între alte numiri de posesiuni din apropierea Tisei e amintit şi eleşteul „Rotunda"[7]. Într-un

---

1) Márki S., op. cit., p. 501. Cristiorul „az oláh vajdaság székhelyét. A zarándi oláhok vajdája, kik közül az erőszakos Bolyát s vitéz fiát, Lászlót a maig is virágzó Kristyory — család őseit tudjuk megnevezni (1404—1415), nem függtek a vármegye főispánjától, hanem egyenesen a temesi komes alá voltak rendelve".

2) Csánky D., op. cit., p. 45.

3) Márki S., op. cit., p. 501. Fejér, Genus I Corvini 77, „Castrum... Világosvár vocatum cum... districtibus... et va achis castrensibus... in comit. de Zarand et Orodiensi existentibus".

Densuşianu N., *Revoluţia lui Horia*, Bucureşti, 1884, p. 54.

4) Márki S., op. cit., p. 501.

5) Márki S., op. cit., p. 241.

6) Márki S., op. cit., p. 502 „officium woywodatus wolachorum".

7) N. Drăgan, op. cit., p. 292.

document de la 1202—1203 sunt amintiți în Bihor „super Crisium" mai mulți români cu numele: Fichur = Fecior, Qurud = Crud, Micus și Mikus = Mic, Tata, Nugucz = Nucuț, Karachin = Crăciun, Qucus = Cuc etc.[1].

Registrul probelor de foc din Oradea (Regestrum de Várad (an 1205—1235) dă o serie de nume de localități și persoane românești din Bihor și împrejurimile Oradei, cum sunt: Banlus = Ban, Buba, Burat, Choma, Chyul, Karachinus, Cucus, Fata, Micu, Nuz, Moula, Porca, Sceraka, Vutuk, Urda etc[2].

Elementul românesc după datele acestui registru nu apare tocmai numeros în județul Bihorului, fiindcă instituția probelor de foc de la Oradea era făcută pentru judecarea populației catolice, ori românii erau atunci numai ortodocși și toate diferendele ivite între ei erau judecate de către cnezii și voievozii lor, după vechile norme de drept românesc[3].

Românii de pe valea Crișului Negru și Repede își aveau în veacul al XIII-lea cnezii și voievozii lor, cărora le erau supuși. Canonicul Rogerius vorbind despre năvala tatarilor în Ungaria (1241) amintește și pe voievodul din Geroth[4]. Voievodul Ioan de Bulenus (Beiuș) la 1271 se prezintă înaintea capitlului din Oradea, unde avea să se judece într-un proces cu rudeniile lui. La 1284 regele Ladislau V dăruiește nobililor Dionisie și Roland mai multe localități din apropierea Crișului Negru, între care și „Oláhtelke"[5].

La 1294 se pomenește populația românească pe teritoriul cetății Șoimușului, așezată pe Valea Crișului Negru[6]. În acest timp românii locuiau și pe Valea Crișului Repede[7].

Nicolae, Comitele de Cenad, dăruiește între anii 1326—1327 episcopului de Oradea-Mare o moșie primită de la Carol Robert, cu numele Hudus, în apropierea căreia se aflau pământurile voievodului român „Negul" (Neagul)[8].

---

1) N. Drăgan, op. cit., p. 293.

2) N. Drăgan, op. cit., p. 195—297.

3) N. Drăgan, op. cit., p. 294.

4) I. Boroș, *Relațiunile administrative și eclesiastice ale românilor din provincia Beiușului în veacul XIII—XIV, Unirea an 1896, Nr. 9.*

5) Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai s a vallás unio,* Budapest, 1892, p. 4.

6) Bunyitay V., op. cit., p. 4—5.

7) Bunyitay V., op. cit., p. 5.

8) Bunyitay V., op. cit., p. 5. N. Drăgan, op. cit. p. 301: „possessio populosa in qua Negul woywoda considet et commoratur, simul cum eiusdem populis et molendino ibidem existenti".

Statutele cele mai vechi ale capitlului din Oradea-Mare, care datează de la începutul veacului al XIV-lea, amintesc pe românii de pe teritoriul acestei dieceze[1].

Statutele mai pomenesc o serie de sate românești „villas olachales" din Județele Bihor și Zărand, așezate pe moșiile capitlului orădan[2].

Voievozii români apar numeroși în tot veacul al XIV-lea în diferitele părți ale județului Bihor. La 1349 e amintit, Petru voievodul din Fel-Venter, căruia episcopul de Oradea Mare îi dă voie să aibă în satul lui un preot român[3]. La 1363 e pomenit Ioan Voievodul de Beiuș, iar la 1374 sunt amintiți în o scrisoare a episcopului Dominic de Oradea, Voievozii Nicolae și Mihail[4].

Statutele de la Oradea ne dau date prețioase referitoare la trecutul populației românești din aceste părți, unde ne bucuram de anumite privilegii speciale, aplicate numai nouă.

Iobagii unguri pe lângă că erau obligați să plătească impozite mult mai mari și grele, mai trebuiau să facă capitlului o mulțime de servicii în natură, iobagii români însă plăteau

---

1) Bunyitay Vincze, A váradi káptalan legrégibb statutumai . Nagyvárad, 1886, p. 44—45. Ne autem nostri subditi diverso iure censeri videantur, reducendi sunt omnes in fertonum, terragiorum et munerum datione ad unum modum, preter subditos nostros Olahales quiritu adhoc gentilitatis viventes, differunt omnio ab Ungaris in dandis collectis. Ipsi pro censu annuo, tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum Penthecostes dare decimam partem ovium suarum, ratione quinquagesime; circa festum vero nativitatis beate Marie virginis singule mansiones oves singulas ac ratione descensus, et mense Decembris vel circa similiter decimam porcorum suorum. Kenezii vero tam ad ovium. quam porcorum prestationem adstringuntur iuxta conventione factam inter nos et eosdem, et ultra hoc idem Kenezii singulariter de more concreto dant circa annis singulis medium lodicem, unum philtrum pro sella et unum caseum. Communiter vero olahi nostri dant nobis in die Strenarum in signum dominu annis singulis eguum unum".

p. 86 item illa, que consistunt in decimis porcorum, agnorum, hedorum et mellis sive opum, ac in omnibus ratione descensus et quinquagesime volachorum nob s debitis . . .

2) Bunyitay V., op. cit. p. 37.

3) Bunyitay V., Biharámegye oláhjai . . . p. 5, 7. „Demeter váradi püspök . . . Péter vajdának megengedi, hogy Fel-Venteren egy oláh papot tarthasson".

4) Bunyitay V., op. cit. p. 7—8. Drăgan, op. cit. p. 302. „Dominicus misèratione divina Episcopus ecclesie Waradiensis, tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod cum inter Nicolaum woywodam filium Wlkani de villa Kerestienfalva ex una, et Michaelem filium Petri de eadem parte ex altera super divisione woywodatus villarum nostrorum (olachalium)".

numai cincizeciuiala, și la Sf. Mărie o oaie de fiecare casă. Aceste privilegii le-au fost recunoscute românilor de către toți episcopii orădani până pe timpul Mariei Therezia care le-a șters pentru totdeauna[1].

Voievozii români de pe teritoriul episcopiei de Oradea-Mare sunt pomeniți la 1374, când episcopul Dominic le acordă dreptul de a judeca populația din satele lor[2].

Episcopul Dominic, la 1349, scrie voievodului Petru din satul Fel-Venter că toți preoții români din satele colonizate până acuma sunt scutiți de toate serviciile și dările iobăgești[3].

Protestul nobilului Andreiu de Guth de la 1404—1406, amintește mai multe „villae olacholes" aparținând posesiunei Kis-Sebes. Episcopului Ioan III între anii 1383—1395, ridică la rangul de nobil pe voievodul George dăruindu-i și posesiunea Ilyefalva[4]. Regele Sigismund la 1404, în actul de danie făcut lui Bolea fiul lui Boian din districtul Crișului, pomenește aici „sate cu locuitori români", iar un alt act din același an face mențiunea despre un număr de 4 sate din apropierea Ierului „locuite de români"[5].

Voievodul Petru cu toți cnezii și jurații din ținutul Beiușului, e pomenit într-un document de la 1410[6].

Episcopul Dominic, la anul 1443 impune cnezilor care deţineau această funcțiune în intervalul de la Bobotează până la Sf. Ilie, să-i dea șapte șube și o pocroviță, iar cei care funcționau de la Sf. Ilie până la Bobotează, îi erau datori cu două covoare, un țol pentru șea, și un caș. În anul următor se stabilesc următoarele raporturi — în ce privesc dările —, între episcopul romano-catolic și cnezii români de pe teritoriul diecezei sale: cnezii care au fost dat până acuma anual a zecea parte din porci, de acum înainte fiecare va dărui episcopului porcul cel mai gras pentru întreaga turmă fie ea cât de nu-

---

1) N. Firu, *Oradea-Mare*, București, 1924, p. 30.

2) Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai*... p. 7—7 „Wojwodatus cum officiol tu seu iudicatu ac iudiciis er honore consuetis ville nostre olachalis Bonfalva dicte cessit Nicolao woywode filio Wulkani predicto, item woywodatus cum officiolatu seu indicatu ac iudiciis ville Thoplicha consuetis cessit Michaeli filio Petri predicto; preterea woywodatus ville nostre Kerestienfalva predicte... Nicolao et Michaeli communiter remaneant;.. solvis iuribus et proventibus earundem villarum nobis et eclesie nostre ac nostris succesoribus pro nobls plene per omnia reservatis".

3) Bunyitay V., op. cit. p. 14.

4) Bunyitay V., Biharvármegye oláhjai p. 15.

5) Századok an. 1879 p. 618.

6) Boros I. art. cit.

meroasă, dacă însă turma e mai mică de 10 porci, va plăti după fiecare animal doi dinari impozit anual, iar cel cu 2 sau 3 porci va fi scutit de dare. Dacă vreunul din cnezi pe timpul încasării impozitelor va încerca să-și ascundă animalele ori să le tăinuiască numărul adevărat, și va fi dovedit, își va pierde toată turma, care va trece în proprietatea episcopului[1].

Românii bihoreni cu banderiul lor luptă alături cu armatele Ungariei în lupta de la Varna (1444), iar după întoarcerea la Oradea, episcopul Ioan Vitéz le reînnoiește și recunoaște toate drepturile vechi dând ordin ca dintre toți cnezii să se aleagă un număr de 12, care sub conducerea voievodului lor, să hotărască în toate chestiunile referitoare la supușii români. Această instanță judecătorească se alegea pe timp de $1/2$ an, membrii ei fiind scutiți de către episcop de toate dările, cu care erau impuși ceilalți români de pe teritoriul diecezei[2].

Elementul românesc de pe teritoriul episcopiei romano-catolice de Oradea-Mare, se bucura deci în veacurile al XV—XVI-lea, de însemnate privilejii[3]. Diploma de la 1444, cu toate drepturile ei le-a fost reînnoită mai târziu la 1554 și 1558[4].

O delegație a românilor din ținutul Beiușului, la 1503 prezintă episcopului Gh. Szatmári, cerându-i — în baza vechilor drepturi — să acorde și el scutințe de dări preoților din satele lor[5]. Episcopul Emeric Czibák la 1533 dăruiește Voievodului român George de Karand o casă nobiliară în satul Ilyefalva,

---

1) Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, Nagyvárad, 1883. Vol. II, p. 300—304 și Boroș I. art. cit.

2) Bunyitay V., op. cit. p. 301—302. „Primo inter ipsos Walachos praelibatae provinciae constituantur ex keneziis duodecim iurati kerezii qui una cum Vaida vel vice vaida in loco sedis iudiciarae omnium litigentium causas audiant, iudicent, declarent et fine debito diffinent, terminent et concludent".

3) Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, Nagyvárad, 1883 vol. II p. 298—301. „Ezek szerént nálunk az oláhok nem fizettek, mint a többi jobbágyok tizedet sem a püspöknek, mint főpásztornak, sem a káp-talannak, mint földesuraknak, hanem csak ötvenedet. Ügyeiket külön biroság intézte. E biroság egy elnökből s tizenkét tagból állt; az elnök a Vajda vagy alvajda volt, a tagokat a kenézek közül választák... A ki a kenézek itéletével nem volt megelégedve, felebbezhetett a varadi udvarra, de a mit itt itéltek, avval már megelégedni tartozott... Oláh testvéreinknek tehát ugy egyházi, mint világi ügyeikben, szabad kezök volt; fizetésekkel és szolgálmányokkal pedig még kevésbe valának terhelve, mint a püspök s káptalan egyéb népei.

4) Bunyitany V., op. cit. p. 303—304.

5) Bunyitany V., op. cit. p. 304. Bunyitany V. Biharvármegye oláhjaj p. 14.

împreună cu dreptul de a ține aici târg anual numit „nedelye" în Duminica de după Sf. Măria-Mare[1].

Bunyitay V. recunoaște vechimea instituției cnezale și voievodale pe teritoriul județului Bihor încă din veacul al XIV-lea[2]. Șirul voievozilor români se poate urmări în Crișana până în veacul al XVI-lea, când apar mai numeroși. După datele acestui istoric, sunt dovediți documentar acum următorii voievozi români; Ioan de Beiuș, Ladislau de Sânbenedic, alt voievod Ioan, voievozii Ștefan și Nicolae de Remetea, voievodul Mateiu, voievodul Ladislau, voievodul Nicolae, voievodul Petru și voievodul Ioan Pop[3]. Românii bihoreni se ocupau cu agricultura și păstoritul, apoi cu viticultura și negoțul de oi și porci. Populația românească din satele aflătoare la apus de Buteni, Ineu și Pâncota, în veacul al XVI-lea își păștea turmele pe pășunile episcopatului orădean, care-și avea domeniile întinse până în aceste părți[4].

Vechimea elementului românesc din județul Arad, Zărand și Bihor, o recunosc și istoricii unguri cei mai autorizați. Al. Márki în vasta sa lucrare monografică referitoare la județul Arad, constată prezența noastră aici în cei dintâi ani ai veacului al XIV-lea[5]. Cnezii români sunt pomeniți în regiunea de șes — deci înspre județele din centrul câmpiei Tisei — îndată la începutul veacului al XV-lea[6].

---

[1] Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjaj*, p. 18.

[2] Bunyitay V., op. cit. p. 5—6. Biharvármegye történetének XIV századi folyamán gyakran, találkozunk ugynevezett vajdákkal, kenézekkel. A váradi premontrei conventnek 1326-iki levele emliti Negul vajdát, a ki — ugymond — Hodos faluban a váradi püspök faluja, Hidas (ma Hollod) szomszédságában lakik. Iellemző a vajdának már neve is. Demeter váradi püspök 1349-ben Péter vajdárol szol, a ki egyszersmind Fel-Venter falu birája. A váradi káptalan 1363-iki levelében Iván belényesi vajdát, Domokos váradi püspök 1374-iki levelében meg Miklos és Mihály vajdádakat találjuk. p. 7 1341-ben hallunk határzottabb hirt már nem csak arrol, hogy Biharvármegyében vannak oláh községek, hanem arrol is, hogy hogyan keletkeznek?... Még többet mond Demeter váradi püspöknek idézett 1349-iki levele, mikoron a már emlitett Péter vajdának megengedi, hogy Fel-Venteren egy oláh papot tarthasson, mivel — ugymond — ezzel leginkább elömozdithatja annak a falunak benépesitését.

[3] Bunyitay V., Biharvármegye oláhjai p. 19.

[4] Csánky D., op. cit. p. 46.

[5] Márki S., *Arad vármegye története*, Arad, 1892, vol. I, p. 502. „Akármint magyarázgatjuk is az oláhok eredetét, nemzetiségét s elterjedését, a puszta tény az, hogy a vlachoknak 1318 ota okleveles nyomuk van Aradban.

[6] Márki S., op. cit. p. 502. „Az oláhság a megye sik vidékein nem

Organizația cnezală și voievodală în evul mediu era specifică românilor din județul Arad, populația supunându-se întru toate hotărârilor aduse de acești conducători[1]. Românii și aici alcătuiau unități administrative aparte, așa-numitele districte românești[2].

Istoricul Csánky ocupându-se cu trecutul nostru în județele de la apusul țării, afirmă, că în veacul al XIV—XV-lea, formam în județele Bihor, Arad și Zărand majoritatea populației[3].

Elementul românesc mai numeros este pomenit pe teritoriul cetăților regale unde făcea diferite servicii militare[4].

Pe teritoriul cetății Egregy din județul Arad, la 1406—1409 se amintesc următoarele sate „românești"; Cerneczfalva, Nagy-Siklos, Felső-Siklos, Fejérgyház, Dompapfalva, Rathmánfalva, Doroslofalva, Popfalva, Lalfalva, et tres ville Balamérfalva[5].

---

a török idök után, hanem részben az elött telepedet meg, 1428 ban a szentmihályi jobbággok közt találjuk Sile György kenézt és a Negowokat".

[1] Márki S., op. cit. p. 502. „Vajdáik voltak, nem föispánjaik; kenézeik, nem biráik; megyét képeztek a megyében".

[2] Pesty Fr., *A szövény oláh kerütetek*, p. 40—41. „Létezet hazánk némely más vidékein szintén oláh kerületek mint például Zaránd, Szatmár és Közép Szolnok vármegyében".

[3] Csánky Dezsö, op. cit. p. 45. Telepekkel tanyákkal bizonyára benépesitette az oláhság (sec. XIV—XV) a Fekete-Körösnek a váradi püspökség és káptalan birtokában levő felső völgyeit, Bél és a már akkor virágzott Széplak és Belényes környékét is, de az igy támadt kicsinyke falvak neveivel nem sokat törödtek még akkor. Annál nagyobb számmal a szomszédos Zarándmegye hegyvidékén, a Fehér-Körösnek Boros-Jenötöl kelet felé eső szép völgyein. Attól a ponttol (Világos vár) kezdve a hol a sik egyszere hegységbe csap át, kelet felé; a kladovai, aranyági, kápolnai, csucsi halmágyi, fejérkőrősi vagy körösbányai, ribiczei és kisbányai kerületek-köztök Siri, Galsa, Meszt városok Világosvár közelében, Körösbánya és Kisbánya pedig a mai Hunyadmegye északi részében alkották ez uradalom hatalmas testét, miként az aprora felsorolt helységek nevei mutatják, csaknem teljesen oláh... Ez uradalomtol északra Desznye — ma Dézna — tartománya, mely 1387, ota a Losoncziaké bövelkedett hasonló oláh falvakban... În județul Arad pe teritoriul cetății Solymos în veacul XV.... mintegy 75 oláh falut — szamitott egészben vagy részben kerületéhez. Ez uradalomtól kelet felé Várad vagy Váradia vár áll, a mai Tot-Várad helyen 46 — legnagyobb részt oláh — falubol álló tartózékával; ettöl és már a Marostol is délre pedig Száď vagy Szádia vár 17 oláh faluval... Totváradtól nyugat felé a mai Kaprucza vidékén ezenkivül a békésmegyei eredetü gerlai Ábrahámfiaknak, a mai Kapriora tápjain meg a Csanád nemzetségböl eredő Telegdieknek voltak a Maros mentén hasonló oláh falvaik..

[4] Csánky D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1870, vol. I, p. 719.

[5] Csánky D., op. cit. p. 722.

Bunyitay V. în studiile sale referitoare la trecutul diecezei rom. cat. de Oradea-Mare, întemeiat pe documente, constată prezența noastră aici încă din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, când e semnalată localitatea „Oláhtelke"[1]. Csánky D. tratând istoria județului Bihor din vremea Huniadeștilor, ne-a întâlnit în veacul al XV-lea în tot lungul văilor Crișului Negru și Repede[2].

Ca și în Banat și Zarand, românii aveau în evul mediu, și în unele părți de pe teritoriul județului Bihor, districtele lor românești, conduse de către voievozi și cnezi[3].

Românii din valea Bărcăului și Ierului erau în veacurile al XIV—XV-lea în cea mai mare parte iobagi, slujind pe pământul nobililor unguri, ori erau așezați pe moșiile episcopatului romano-catolic de Oradea-Mare, care-și întindea dieceza până aici[4].

Românii în veacul al XV-lea populau o serie de sate „valachale" în jurul Careilor-Mari, apoi în ținutul Ardudului din Șesul Sătmarului[5].

Regele Ungariei la 1377, cucerește castrul „Megessala" (Medieșul-Aurit) „de manibus Valachorum" iar locuitorii castrului și ai satelor din jur fură câștigați pentru catolicism[6].

În valea Someșului și Tisei la 1459 sunt amintite următoarele „villae valachales" aparținând familiei lui Dragoș: Zalatina, Kopcsicsfalva, Dessefalva, Hernecsháza, Sugatag-falva[7].

Localitatea Geroth (Ergirolt) de pe valea Ierului e pomenită la 1241, ca loc de reședință a unui voievod[8]. Un docu-

---

1) Bunyitay V., *Biharvármegye oláhjai*, p. 4.

2) Csánky D., op. cit. p. 591.

3) Bunyitay V., op. cit., p. 13. Okleveleink gyakran emlitnek oláh kerületeket s azokban régi, helybenhagyott törvényeket. Ilyen kerüet volt Biharvármegyében a belénywesi, ilyen régi helybenhagyott törvényekkel, miket ezennel bemutatunk.

4) Hetco Gy., *A Berettyosmenti román nyeljárás*, Belényes, 1912, p. 3. „A románok a völgyét már a XIV-ik század ota lakják, amint ezt az itt fekvő községekről fenmaradt birtokadományozo levelek és okiratok bizonyitják. A felsorolt községekre vonatkozó történeti fejlegyésekből következtetjük, hogy a Berettyo völgyében már a XIV—XV század-ban laknak románok, kik különböző magyar nemesi családoknak vagy a nagy váradi latinszertartásu püspökség jobbágyai voltak".

5) I. Boros, *Relațiunile eclesiastice ale Românilor din Ungaria și Transilvania în veacul XV*, Unirea, 1897, p. 138 „duo Aszyag, Borzlyuk duo Euranyns, Bosafalva, Tirvascha, Kamin și Ovár".

6) I. Boros, Art. cit. p. 114.

7) Szabó B., *Az oláhok eredetéröl*, Györ, 1865, p. 23.

8) N. Drăgan, op. cit., p. 301.

ment dat de Regina Maria la 1383 amintește cnezi români în Sătmar, care se bucurau de anumite scutințe în ce privește impozitele[1].

Familia nobilă Drágfi — de origine românească — stăpânea la 1424 următoarele localități românești din județul Sătmarului: Oláh-Bikó, Nagy-Bikó, Remetemező, Farkasaszó, Terebes, Balotafalva, Felső-Homorod, Szokond, Nagy-Homorod, Megyerle-Homorod, Szinfalva, Monyoros, Valászut, Nanda, Laphegy, Felső-Hodos, Also-Hodos și Felső-Zelen[2].

În veacul al XV-lea sunt amintite o serie de sate românești în regiunea Băii-Mari, pe valea Someșului, în jurul localităților Seini și Medieșul-Aurit, apoi în Țara-Oașului[3]. Pe teritoriul Cetății de piatră (Kővár); așezată în comitatul Solnocului de mijloc, la 1405, sunt amintite următoarele „sate românești". Remete, Kovâcs, Körtvélyes, Alsó-Kápolnok, Középső-Kápolnok, Kovácsfalva, Berencze, Kárpenyes, Vasmelyfalva, Kékes, Karulya, Szakállasfalva, Koltó, Also-Koltó, Kolcsa, Also-Aranyos, Felső-Aranyos, Kolczér, Hidegkut, Also-Fentes, Hosszufalva, Pribelfalva, Magosfalva, Dánfalva, Lukácsfalva, Fejérszék, Tölgyes, Nagy-Jeder, Kis-Jeder, Somkut, Balkonia, Gaura, Varaj, Priszlop, Buny, Vilma, Körtvélyrév, Fejérfalva, Lemény, Litka, Kocsolátfalva, Kozla, Bádafalva, Turbucza, Somos, Györtelek, Mutos, Fekindia[4]. Românii din Sătmar și Solnocul de mijloc erau organizați în unele regiuni și districte românești ca și cei din Banat[5].

Elementul românesc în județul Sălaj, apare așezat în sate,

---

[1] Szirmay A., *Szatmár vármegye*, Buda, 1809, vol. I, p. 6. „Mi Maria... Emlékezetül hagyván ezen levelünket tudtára adgyuk minnyájoknak aoknek illik: hogy Mi ugy kivánván Jánosnak Sandrinak és Istvánnak nehai Zaniszló fiainak ki a Kerechkey és Buchnijcze falvakban királynék oláhjainak vajdája vala szolgálattyoknak érdemei Bereg és Zothmár vármegyékben levő oláhoknak kenezyasságat azon Jánosnak Sándornak és Istvánnak örökre és meg masolhatalanul, legfényesebb. Fejedelem Aszonynak Erzsébethnek azon Isteni kegyelemből Magyar... st. hogy emlitett János Sándor és István az ötvenedik, részbeli öszve szedéseknek felét (medietatem, collectarum quinquagesimalium) mindenkor és minden esztendőben emlitett oláhoktol tartozzanak adni és szolgáltatni".

[2] Csánky D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890, vol. I, p. 493.

[3] Csánky D., op. cit., la capitolul referitor la județele: Sătmar, Maramureș și Solnocul de mijloc.

[4] Csánky D., op. cit., p. 548.

[5] Pesty Fr., *A szörény oláh kerületek*, p. 40—41.

în întâia jumătate a veacului al XIII-lea[1]. Românii sălăjeni s-au coborât în timpul domniei regilor angevini până la marginea apuseană a județului, pe valea Someșului și ținutul Bărcăului[2]. O însemnare referitoare la impozitul numit „lucrum camerae" de pe teritoriul județului Solnocului de mijloc de la 1427—1428, arată că unii voievozi români de aici, se numărau printre cei mai bogați oameni ai județului, după darea pe care o plăteau[3].

Maramureșul apare la începutul veacului al XIV-lea, ca un ținut cu caracter specific românesc, vechimea noastră în acest „cuib de voievozi" — în fața numeroaselor probe documentare — o recunosc aproape toți istoricii unguri.

Wenzel G., vorbind despre „Țara lui Bogdan" din Maramureș, afirmă, că românii locuiau aici încă pe la începutul veacului al XIII-lea[4]. Istoricul Szilágyi I., vorbind despre populația Maramureșului în veacul al XIII-lea, constată, că era formată din „Unguri, Germani și Români"[5].

Csánky D. pe bază de documente, reconstituie teritoriul peste care se întindea populația românească în veacul al XIV-lea, în județele: Maramureș, Ugocia și Bereg[6].

Hunfalvy, recunoaște existența noastră în Maramureș pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, făcând mențiune în cel următor, și de organizația cnezală pe care o aveam aici[7].

Istoricul Lehoczky T., ocupându-se cu organizația cnezală și voievodală din Ungaria în evul mediu, pe bază de cercetări

---

[1] Dr. Petri U., *Szilágy vármegye monográphiája*, 1901, vol. I, p. 116 „1226-ban itt vannak már a települö oláhok a Kraszna vidékén az ekkor okkiratban pedig szó van még elöb Kálmán idejèben történt elsö településröl".

[2] Dr. Petri U., op. cit., p. 153.

[3] Meteș Șt., *Contribuții noauă referitoare la voevozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul XVI—XVIII*, Cluj, 1922, p. 21.

[4] Wenzel G., *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, 1880, p. 109 (kritikai fejtegetések) „Ez a föld Máramarosnak, Szatmár megyével határos részen keresendö, s a név után itélve, már akkor (t. i. 1219) oláhoknak szolgált lakásul".

[5] Szilágyi I., *Máramaros megye általanos történelméböl a XII és XIII század Magyar tört. tár. 1889 vidéki kirándulása*, Budapest, 1889, p. 22 „Nemzetiség szerint magyarok, németek. és oláhok (romani vetees).

[6] Csánky D., op. cit., „Az oláhság már a XIV század alkonyán... nagyobb tömegekben él hazánkban... a Szamos felsö folyása mentén és Máramaroson át Ugocsáig Beregig".

[7] Századok 1879 p. 714: „Ezen László idejeben 1284—1285 Máramarosba is vonulának oláhok". p. 686. Cnezii sunt răsplătiți pentru serviciile lor după așa numitul „more keneziatus, more keneziatum ceterum volachorum terre possidere et habere".

de arhive și documente, ajunge la concluzia, că românii de origine necunoscută, au locuit în comitatele Maramureș, Ugocea și Bereg „fără îndoială" înainte de venirea ungurilor, unde împreună cu rutenii, coborâți din Galiția, se ocupau cu păstoritul și creșterea vitelor[1].

Petrovay I., tratând problema românilor maramureșeni, recunoaște vechimea noastră în Maramureș și Bereg, unde am fost așezați înainte de venirea ungurilor, având organizația cnezeală și voievodală, poporul dispunând de dreptul de a-și alege liber pe acești conducători, care aveau rolul de judecători și șefi militari pentru români[2].

Elementul românesc așa de vechi în Maramureș apare în documente, cu organizația cnezală și voievodală, numai în veacul al XIV-lea, deoarece această provincie abia după 1300 intră efectiv în stăpânirea regilor Ungariei, până la această dată fiind socotit numai de „terra", domeniu regal. Pădurile cu vânatul lor bogat au atras aici regalitatea ungurească, iar mai târziu prezența bogățiilor minerale, a îndemnat pe conducătorii țării, să colonizeze în acest bazin elemente germane și ungurești[3]. Când provincia ajunge în stăpânirea deplină a regilor, populația românească începe a juca un rol tot mai important în viața Maramureșului.

---

[1] Lehoczky T., *Adalékok az oláh vajdák és orosz kenézek vagy soltészok és szabadosok intézményéhez hazánkban. Tört. tár.*, 1890, p. 155. Hazánk észak-keleti szélén Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegyében kétségtelenül már a magyarok bekültüzésekor az ismeretlen eredetü oláhok laktak, különösen Beregmegyének Máramaros és Galicziával határos rengetegeiben hol a szomszéd Gácsországbol bejött oroszokkal együtesen az akkor még teljesen uratlan s oriási legelökön s havasokon pásztórkodással és marhatenyésztéssel folglakoztak s e végböl egyik oromrol a másikra, völgyröl völgyre borongoltak s nomád életét folytatlák".

[2] Petrovay I., *A Máramarosi oláhok betelepedésük, vajdák és kenézek, Századok*, 1911, p. 611 „mert ezek olyan kiváltágokkal voltak felruházva a minöket sem az aprodoként legeltetve bevandorlo pásztornép sem a harczban fogolyal ejtett a magyarral nem verrokon, idegen nemzetbeli ellenség sohasem kaphatott az még éppen képtelenség hogy az elfogyot ellenséget az ország legszétére telepitsék sa határok védelmét reája bizzák. A beregvármegyei és máramarosi oláhok ugyanis nem tartoztak a megyei ispán és a szolgabirák hatosága alá hanem vármegyenként külön külön a saját magok által választott vajdák alatt állottak, ezek vezették hadba a fegyvereseket s ezek biráskodtak feletük elintézve egymás közöti pereiket, valamint a mások által ellenkk inditott kereseteket is".

[3] A magyar történelmi társulat 1889 évi kirándulása, Budapest, 1889, p. 17.

Satele românești în Maramureș, sunt pomenite tot mai numeroase în veacurile al XIV—XV-lea, avându-și organizația politică și bisericească[1].

Voievozii apar documentar în Maramureș abia la 1299, ca după 1300 să fie tot mai des întâlniți, trăind în raporturi de prietenie, ori de dușmănie cu regii Ungariei[2]. La 1303 e pomenit voievodul Nicolae „nobili vivo et honesto Nicolae Voivodae", iar la 1326 fiul său Ștefan[3].

Regele Ludovic cel Mare la 1345, dă un cnezat în Sarasău, voievodului Erdeu, și lui Stan fratele lui și lui Mic fiul acestuia[4].

Voievozii români din această provincie alcătuiesc un șir neîntrerupt în tot veacul al XIV-lea[5].

Atunci când regalitatea ungurească, caută în mod ilegal să nesocotească vechile drepturi voievodale, se produce, cunoscutul conflict între rege și voievodul Bogdan, — unul dintre cei mai puternici domni din Maramureș — care pentru a-și putea păstra neatârnarea, pleacă peste munți la 1359, și întemeiază Țara Moldovei. Alte familii nobile au rămas și pe mai departe în Maramureșul supus regelui, de la care au primit posesiunile și moșiile lui Bogdan, calificat de „infidelis notorius".

Marii proprietari de moșii în Maramureș, erau în veacul al XV-lea, familiile nobile românești, dintre care cea mai numeroasă și bogată era familia Dolha, stăpânind aproape întreg teritoriul județului și al Beregului[6]. Membrii familiei

---

[1] A magyar történelmi társulat 1889 vidéki kirandulása, Budapest, 1889 Szilágy I. Máramaros általános történetéböl (a XII—XIII század) p. 22. Mindezeknél fogva Máramaros psysiognomiáját mind polgári területét, a XIII században ekképen állapithatni meg: a) Lakosai általában figyelemre méltó számmal vannak... Nemzetség szerint magyarok (romani ungaricos sibi duxerunt uxores), németek (hospites), és oláhok (romani veteres). Hogy csak nem lakhattak egy csomoban, de nem élhettek nomád életet sem szerteszét a hegyek hözt: azt a dolog természete, de az egyházi élet fejlett volta (parochiák) sem engedte volna. Voltak tehát községeik s azokban minden bizonynyal volt közigazgatasi szervezetük is olyan a milyen helyzetök, képzettsegük megengedett vagy épen követelt. Hogy ily községeket névszerint az okiratok még nem emlitenek: az igaz: de ha a következö század 26-dik évében már mint létezökröl szolanak az adatok bizonyosnak kell tartanunk, hogy azok már régebb idö elöt alapittatták".

[2] Drăgan N. op. cit. p. 376.

[3] Drăgan N., op. cit. p. 377.

[4] Drăgan N., op. cit., p. 377.

[5] Drăgan N., op. cit., p. 378.

[6] Csánky D., op. cit., p. 443—444.

româneşti Dragfi, pe la sfârşitul veacului al XIV-lea, aveau în stăpânirea lor şi cele cinci oraşe ale judeţului, cu toată populaţia din jur[1].

Familia românească Dragfi, pe lângă că stăpânea cele mai întinse moşii, mai îndeplinea încă de sub domnia lui Ludovic cel Mare, funcţiuni înalte administrative în judeţ[2]. Alte familii româneşti au fost mai târziu maghiarizate ca d. Kökényesi, Nemes, Szaplonczay, despre care la 1457 se spune „nobiles wolalay de Soponcza", Szarvaszai, pomenită la această dată ca „nobiles wolalay de Zarwazo" etc.[3].

Aproape toate satele Maramureşului sunt amintite în documentele veacurilor al XIV-lea — al XV-lea, cu numele românesc de azi, având locuitori români şi fiind dăruite de către regii Ungariei, fie voievozilor locului pentru acte de vitejie, fie din partea voievozilor, cnezilor lor credincioşi. Apşa de jos în veacul al XIV-lea, se pomeneşte ca formând posesiunea lui Balc şi Drag, Brebeştii la 1442 erau în stăpânirea fiilor voievodului Balc.

Comuna Bocicoel, e dăruită la 1305 lui Balc, de către regele Ludovic, când i se dă şi comuna Borşa, împreună cu alte posesiuni, luate de la voievodul Bogdan trecut în Moldova. Conscrierea de la 1744, vorbind despre comuna Borşa, spune „ab immemoriabili tempore erecta"[4].

Localitatea Botiza, se pomeneşte în documente la 1353, când forma proprietatea voievodului Ioan, conscrierea amintită mai sus menţionând despre ea „memoriam humanum excedente tempore erecta"[5].

Comuna Budeşti, e dăruită la 1361 lui Bud şi celorlalte neamuri ale românilor din Maramureş, împreună cu toate domeniile regale de pe apa Coşeului[6].

Regele Ungariei, la 1360, dăruieşte comuna Deşeşti cnezilor români din Giuleşti, satul Ieud e dăruit la 1365 lui Balc şi fraţilor săi Drag, Dragomir şi Ştefan[7]. Comuna Rozavlea e pomenită la 1373, ca loc de reşedinţă a voievodului Ioan „villae Iohanis Woywodae". Satul Vad, apare în documente la

---

1) Csánky D., op. cit., p. 455. Csánky D., Magyar Történelmi társulat vidéki kirándulása. Budapest, 1889, p. 27—29.

2) Csánky D., op. cit., p. 442.

3) Csánky D., op. cit., p. 458—460.

4) Tit. Bud., *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mănăstirile din Maramureş*, Gherla, 1911, p. 27.

5) Tit. Bud., op. cit., p. 31. 6) Tit. Bud., op. cit. p. 33.

7) Tit. Bud., op. cit., p. 42—46.

1383, iar localitatea Valea Porcului e pomenită la 1360, ca posesiunea dăruită din nou românului Vanciu, fiul lui Farkastan (Stan al Lupului)[1]. Acestea sunt datele sumare, referitoare abia la câteva localități din Maramureș, care arată limpede vechimea noastră în această provincie.

Pentru satisfacerea cerințelor religioase ale românilor maramureșeni, la 1391 pleacă la Constantinopol voievodul Baliță și fratele său Drag, cerând patriarchului Antonie dreptul de stavropighie, pentru Mănăstirea Sf. Arhanghel Mihail din Peri. Patriarchul le-a ascultat cererea și prin hrisovul de la 13 August 1391, a încredințat pe egumenul Pahomie, cu exercitarea stăpânirii peste bisericile și preoții din ținutul Sălajului, Sătmarului, Ugocei, Beregului, Ciceului, Ungurașului și până departe în părțile Bihorului[2].

Mânăstirea de acum înainte era scoasă de sub jurisdicția episcopilor locali și supusă direct Patriarhului din Constantinopol, iar egumenul era investit cu dreptul de exarch, putând sfinți biserci și hirotoni preoți.

Românii maramureșeni au luptat veacuri de-a rândul sub steagurile regilor Ungariei, primind pentru vitejia dovedită în lupte, fie rangul de nobili, fie donații de moșii[3].

---

[1] Tit. Bud., op. cit., p. 76.

[2] A magyar történelmi társulat 1889 vidéki kirándulása, Budapest, p. 65—66.

Mihalyi I., *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 109—111.

[3] *A magyar történelmi társulat 1889 vidéki kirándulása*, Budapest, 1889. Dr. Mihály János. *Tanulmány Máramaros oklevelekről* p. 66—67. Úgy hogy a százból csak egy, két esetet említsünk, Nagy Lajos király alatt Iános — oláhusnak apja Dragumér nevű Vidin alatt eset el a törökkel vívott legelső csatában 1365-ben, ugyan annak testvére pedig Thatomer Bellcz alatt Podoliában lithvánok elleni hadjáratban. Hunyady Lajos eygik hadjárata alkalmával Mojszinból öt édes testvér maradt egyszerre Bulgária harczmezején a mi ritkán jön elő még a modern öldöklő hadakozás során is.

Ezen és hasonló esetek csak részletes érdekeltségeket kültenek. Általánosabb jelentüségünek tartom Drág mester és testvére önálló hadi expeditioját a litvánok ellen, melyrő egy itteni oklevelen kívül tudtommal más forrás nem szól, mely azonban már szerencsés kimeneteléntél fogva is megérdemli hogy hazai történetünk hallgatással ne mellőzze. Arról Maria Királyné édes atyja, Nagy Lajos király adományát megerősítő 1384-iki levelében ezeket mondja: Cum nos ipsos magistros Drag et Iohannem in regnum nostrum Ruscie, quod per, lithuanos turbabatur, tranmississemus, ipsi in supremam laudem milicie ardencius incitati, bellicis forum actibus forte bravis ipsis arridente tam feiici diplomate noscuntur militasse, ut ipsos lithuanos spolia dicti regni nostri Ruscie secum deferentes intrepide invadendo, captivosque et spolia dicti regni nostri simul cum litvanorum eorun-

La 1365 Dragomir tatăl „românului" Ioan din Maramureș a pierit în luptele purtate contra Turcilor la Vidin, iar fratele lui și-a găsit moartea în o altă luptă purtată în Podolia contra Lituanilor. La 1419 „Tathon Petrus, Iohanes valachi Maramorosienses", cer regelui, pentru meritele lor militare să le dăruiască posesiunea Taracz[1].

Donațiile de moșii făcute românilor maramureșeni, pentru meritele lor, de către regii Ungariei în veacul al XIV-lea, se țin lanț. Regele Carol Robert la 1326, dăruiește românului Stan pământul Szurduk (Strâmtura), cu dreptul de a încasa dările de la locuitorii de aici[2]. La 1336 se face delimitarea posesiunei Bedeu în favorul românilor; Drag și Drăguș[3]. Ludovic cel Mare la 1346, la cererea românului Miyk (Micu), întărește donațiunea făcută la 1326, de către Carol Robert[4]).

Regele Ludovic la 1349 adresează o scrisoare către „fideli suo Iohani filio Ige Woywodae olacorum de Maramorosia" pentru reașezarea lui Giula și fiilor săi, în stăpânirea moșiilor Giulești și Valea-Mare[5].

Regele Ludovic, cel Mare, la 1350, dăruiește lui Saracin Nicolae Valentin și Luca, fiii lui Crăciun, cnezatul satelor românești, Lipce și Zelemezeu (Hernice) „fidelium valachorum nostrorum sperantesque per eorum sollertem procuracionem quasdam villas nostras olachales Lypche et Zelemezeu vocatas in Maramerisio existentes habitatorum multindine decolari et ad statum urberiorum reformari"[6].

Diploma lui Ludovic cel Mare de la 1355, dată câtorva români din Maramureș, menționează „ita tamen ut praedicti Dragus et pater et fratres sui antedicti et successores eorundem census debitos semper dare et servitia *consveto* more olachorum regiae Majestati teneantur jugiter exhibere"[7].

Regele Ludovic, la 1361, dăruiește voievodului român Balc, care era și fișpan al Sătmarului, localitatea „Genye"[8].

---

dem vexillo, ab eisdem per ipsos fideles nostros istoriae ablato, et nobis demum in victorie signum destinato, prosus ab ipsi abstulerunt, nonnullos ex eisdem lithvanis, signanter Preshoya capitascum ipsorum captivarunt, ubi idem magister Drag enormia in facie vulnera ut depresenti cunctis cernentibus habentur manifesta, ab ipsis lithvanis in demontrationem sue fidelitatis, constanciam noscitur recepisse".

1) *Magyar történelmi társulat 1809*, Budapest, 1889, p. 53.

2) Mihalyi I., Diplome maramureșene, Sighet, 1900, p. 6.

3) Mihalyi I., op. cit., p. 13.
4) Mihalyi I., op. cit., p. 21.

5) Mihalyi I., op. cit., p. 26.
6) Mihalyi I., op. cit., p. 29.

7) Századok, an. 1879, p. 718.

8) Századok, an. 1879, p. 782. „Ki Szatmár megye föispán is vala".

Ludovic cel Mare, la 1361, dăruieşte românilor din Maramureş lui Bud, Sandor, Oprişa, Ioan, Dragomier şi Bolya, jumătate din keneziatul moşiei Ozon, pentru serviciile militare făcute regelui şi ţării[1].

Adresa regelui Ludovic, de la 1364, învită pe credinciosul român Giula şi fiii săi, să cedeze câteva moşii din judeţ, pe seama unui alt fiu al său cu numele Dragoş[2].

La 1365 regele Ludovic dăruieşte voievodului Balc, fiul lui Sas şi fraţilor săi moşia Cuhea, cu posesiunile ce se ţineau de ea, confiscată de la Bogdan Vodă plecat în Moldova[3].

Fiii voievodului Sas, la porunca lui Ludovic cel Mare, sunt întroduşi la 1373 în posesiunea moşiei Buştina din Maramureş[4]. La 1390, regele Sigismund dă ordin să se delimiteze câteva moşii din Maramureş, pentru magistrul Balc şi voievodul Dragh[5].

Nobilimea română din Banat, Crişana şi Maramureş, în veacurile al XV—XVI-lea, şi-a pierdut tot mai mult caracterul etnic, fie prin trecerea la catolicism, fie prin viaţa pe care o ducea în preajma unei regalităţi şi curţi străine de interesele neamului nostru, aşa că, rând pe rând, cele mai multe familii au fost cu totul maghiarizate, rămânând masa poporului de jos să ducă mai departe firul şi rosturile vieţii româneşti în aceste regiuni până în zilele noastre[6].

V. Românii din Carpaţii Cehoslovaciei, Moravia, Silezia, Polonia, Croaţia şi Slavonia în secolele al XIV—XVI-lea

Elementul românesc se întindea în secolele al XIV—XVI-lea, mult mai departe de teritoriul Banatului, Crişanei şi Maramureşului, până dincolo de Tisa în judeţele: Ugocia, Bereg,

---

1) Mihalyi I., op. cit., p. 50. „Fidelium Olachorum nostrorum de terra Maramorusiensi".

2) Mihalyi I., op. cit., p. 13. „fidelibus suis valachys".

3) Mihalyi I., op. cit., p. 56—57 „quoquis nomine vocitatis a Bokdan voyvoda et suis filys nostris videlicet infidelibus notorys.. ob ipsorum detestandam infidelitatibus notam, eo quod idem Bokdan et fily sui fulmitante (sic) dyabulo humani generis inimico..."

4) Mihalyi I., op. cit., p. 68.

5) Mihalyi I., op. cit., p. 98.

6) Századok, 1879, p. 720 „A kenézek és vajdák lassankint magyar nemességet szerezvén magoknak természet szerint meg is magyarosodott. A megnemesedett és magyarosodott oláhok tehát kiléptek a küztráhság rendéből és népéből".

Ung, Abauj, Torna, Árva, Lipto, Trencsén, ținutul Zipsului, până în Moravia, Silezia și Polonia[1].

Românii din Ugocia sunt pomeniți pe la 1387 și 1405 locuind în următoarele sate: Kriva, Csarnatö, Komlos, Széphegy, Turcz, Batarcs, iar la 1471 se face mențiune despre alte sate românești, anume: Szárazpatak, Alsó-gércz, Felsögércz și Tarna[2].

Istoricii unguri care s-au ocupat cu trecutul județului Bereg, — pe bază de cercetări de arhive — ajung la concluzia că românii au fost așezați aici înainte de venirea ungurilor, întinzându-se până în regiunile Munkács-ului Beregszász-ului și Hátszeg-ului[3]. Mulți dintre românii județului sunt ridicați la rangul de nobili, cum e cazul românului Bielce, care întemeiază aici în veacul al XIV-lea comuna cu același nume, unde la 1343 își are reședința Crăciun „românul"[4].

Situația politică a românilor din județele Bereg și Ung, în veacul al XIV-lea ajunge tot mai privilegiată, de pe urma legăturilor de rudenie încheiate între familiile domnitoare din Ungaria și Polonia. Amândouă țările leagă o tot mai strânsă prietenie, iar județul Bereg — socotit o vreme pământ liber, ca și Maramureșul — devine proprietate regală, formând de obicei averea personală a reginelor Ungariei. Românii prestau regilor o mulțime de servicii cu ocazia diferitelor călătorii făcute în aceste părți, îndeosebi apărând granițele. Credința le-a fost răsplătită prin donații de moșii în județele Bereg și Ung, pe care le-au primit de la regii Carol Robert, Ludovic cel Mare ori de la soțiile lor[5].

Elementul românesc alcătuia și în aceste județe, peste unele teritorii „districte", conduse de voievozi aleși din mij-

---

1) Réthi L., Az oláh nyelv és nemzet megalakulása, N. Becskerek, 1890, p. 213—214.

2) Csánky D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890, vol. I., p. 430—435. „Szárazpatak... vi'a volachalis... valleszáka".

3) Lehóczky T., *Adálékok az oláh vajdák és orósz kenézek vagy soltészek és szabadosok intézményéhez hazánkban.* Tört. tár., an. 1895, p. 155.

4) Mihalyi I., *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 19—20. „Karachyno olakó".

5) Csánky D., op. cit., p. 410. „Végül a már oláh eredetű rokon Bilkei, Ilosvai, Komlosi és Lipcsei csaladok a megye keleti vidékén..." Mihalyi I., op. cit., p. 55.

locul populației[1]. Voievodul era domn și judecător în toate diferendele ivite între supușii săi, și numai în cazuri grave se putea face apel de la judecata lui, la cea a regelui.

Voievodul era dator la anumite perioade ale anului să adune de la supușii lui impozite destinate regelui sau reginei, care variau de la ținut la ținut[2]. Păstorii români din lungul Carpaților nordici apar în documente scutiți de dările pe care le plăteau celelalte populații, ei fiind datori să achite impozitul numit „stronga“ stăpânilor lor[3]. Strângerea dării „stronga“ se făcea de obicei la Rusalii din partea cnezilor numiți „strongatores“, sau ai trimișilor domnilor de pământ, atunci când păstorii nu trăiau pe moșiile regelui[4]. Darea consta din a douăzecea parte din numărul oilor, de aceea se și numea „vigessima ovium, census Valachorum, sau vigessima ovium stronga dicta“[5]. De acest impozit nu erau scutiți nici cnezii satelor, însă ei plăteau cu ceva mai puțin decât supușii lor.

Românii Nicolae și Maxim sunt așezați pe la 1330—1334 în apropierea râului Ilosva (Iliușa), stăpânind un teritoriu vast, unde și-au întemeiat o comună nouă Iliușa-Mare, de la care și-au primit mai târziu și numele de familie. Regele Ludovic, la 1350, dăruiește cnezatul satelor românești Lipcse și Zelemezeu (Hernicse), românilor: Saracin, Nicolae, Valentin și Luca, fiii lui Crăciun[6]. Cnezatul comunei regești: Felsev-Nereslenche, așezată în apropierea râului Taraz din comitatul Ung, e dăruită, la 1371, fiilor lui Stanislau: Sandu, Ioan, Ștefan și Nicolae „pe lângă drepturile, scutințele și datorințele îndătinate[7]“. Tatăl lui Stanislau a purtat oficiul de voievod al românilor de pe domeniile reginei Elisabeta „woywoda olahorum reginalium“. Unii din acești frați, la 1389 primesc posesiunile Laaz din Ung, iar în Bereg satele Câm-

---

[1] Iancsó B., *A román nemzetiségi törékvések története*, Budapest, 1896, vol. I, p. 299 „Hasonló román területekre akadunk a Bánságtól északra is, Arad, Zaránd, Bihar, Bereg és Máramaros megyében a melyek a középkori oklevelekben gyakran szerepelnek román vajdaságok vagy kenézségek neve alatt“.

[2] Szabó B., *Az oláhok eredetéről*, Györ, 1865, p. 60—61. Iancsó B., op. cit., p. 235.

[3] Takács S., *Rajzok a török világból*, Budapest, 1915, vol. II, p. 298.

[4] Takács S., op. cit., 304—307.

[5] Takács S., op. cit., p. 296—301.

[6] Mihalyi I., op. cit., p. 29—39, „fidellum olachorum nostrorum confidentes“.

[7] Mihalyi I., op. cit., p. 64.

pulung, Cușnița și Cheresche[1]. La 1520, în județul Ung e pomenită localitatea Olàhremete[2].

Diploma reginei Elisabeta, de la 1364, este de mare importanță pentru viața românilor din Bereg. Ei se plâng de modul neuman și tratamentul mașter ce li se aplică din partea organelor administrative, cerând să li se facă dreptate. Regina ordonă funcționarilor, ca pe viitor să le respecte românilor vechile drepturi și privilegii, să li se dea voie să-și aleagă singuri voievodul lor, care să decidă în toate diferendele și neînțelegerile populației, după vechiul obicei și drept valah[3].

Ceva mai târziu, la 1370, apare a doua Diplomă, în urma noilor plângeri înaintate curții regești de către românii județului, în care act regina îi numește „valachii mei" și unde din nou poruncește, ca pe cei care locuiesc pe moșiiile ei nimeni să nu-i judece fără numai voievodul lor[4].

Aceleași drepturi le-au fost acordate și românilor, care locuiau pe Valea Iliușa (Ilosva) în sus, până la poalele Muntelui Hoszuhát, unde-și aveau întemeiate următoarele sate: Dragabartafalva, Medencze, Ardánháza, Hátszeg, Zavidfalva, Kerepecz, Lánfalva, Sándorfalva, Stánfalva și Kendereske, care alcătuiau împreună o „Craină", un ținut aparte, cu oarecare independență în ce privesc raporturile locuitorilor lui români, cu cei din restul județului[5].

Diploma regală de la 1378, dată pentru românii din această Craină dispune, ca în toate neînțelegerile ivite între ei, fie că e vorba de chestiuni personale, ori de înstrăinări de averi, ei să nu fie aduși în fața instanțelor județene, ci

---

1) Mihalyi I., op. cit., p. 94—95.

2 Csánky D., *Magyarország.. földrajza*, vol. I, p. 397.

3) Mihalyi I., op. cit., p. 55, „annuimus eisdem wolachys nostris, ut woywodam quem communitas wolachorum habere voluerit liberam eligendi et preficiendi habeant facultatem, qui omnes causas inter ipsos exortas iudicare debet et fine debito terminare..."

Iancsó B., op. cit., p. 231.

4) Mihalyi I., op. cit., p. 63—64. „Volacorum nostrorum Comitatus de Beregh annuentes commisimus ut super factis possessionum, quos ydem a nostra tenent maiestate in quibus nunc residenciam facere dinocsuntur, Comes noster, et in alys causis minoribus Woywoda Wolacorum de prefato Comitatu de Beregh eisdem valeant et possint iudicare..."

5) Lehoczky T., *Történelmi tár*, 1890, p. 167.

Hunfalvi P., *Az oláhok története*, Budapest, 1894, vol. I, p. 463—466.

Hodinka A., *A Munkácsi gör.-kat. püspökség története*, Budapest, 1910, p. 73.

să fie judecați numai de către voievodul lor, asistat de comitele județului Bereg[1].

Funcționarii regali la 1456, au căutat să le răpească aceste privilegii. Reprezentanții satelor Crainei vin la Munkács, unde se plâng Elisabetei Szilágyi despre nedreptățile ce li se fac, îndeosebi la încasarea dărilor, când funcționarii nu vreau să țină seamă de vechile lor scutințe. Elisabeta Szilágyi dispune, ca pe viitor locuitorilor Crainei să li se reducă numărul anual al oilor de dare, de la 12 la 6, iar funcționarii să încaseze zeciuiala de la ei, nu numai în bani ci și în natură. Pe cnezi nici un funcționar să nu-i oprească în exercitarea drepturilor, iar românii care se vor așeza în Craină de la data Diplomei, timp de cinci ani, să fie scutiți de toate impozitele[2].

Ioan Corvinul, la 1493, primește în cetatea Munkács-ului pe voievodul Ladislau din Stánfalva (Bereg), care-i prezintă unele scrisori, încercând să dovedească, că oficiul de voievod îl deține pe baza vechilor drepturi de moștenire. Poporul Crainei, împreună cu cnezii însă, protestează contra afirmației voievodului, spunând că în ținutul lor, voievodul nu ajunge prin drept de moștenire, ci din vremuri foarte vechi este liber ales de către populație[3]. Privilegiile acestea le-au fost recunoscute și confirmate prin alte Diplome de mai târziu, din anii 1523 și 1562[4].

Cnezii — cum rezultă din aceste Diplome — aveau un însemnat rol, fiind adeseori întrebuințați în scopuri de colonizare, îndeosebi acei care erau așezați pe pământurile regale. Regele căuta să le mărească veniturile pe care le încasau din satele supuse administrării lor, apoi acorda — el sau nobilii, — dreptul de cheneziat „jus keneziatus", fie pe un timp ne-

---

1) Iancsó B., *A román nemzet törekvések története,* Budapest, 1896, vol., I, p. 231.

Densușan N., *Revoluția lui Horea*, 1884, București, p. 55 „Elisabetha. kenesios et olachos nostros in nullis causis judicare sitis causi exceptis publicius furtos, et latroicinio et criminalibus causis... siquidem autem actionis contra ipsos habetis vel habuertitis in praesentia Comitis de Beregh vel officialis eorundem olachorum progresi debeatis".

2) Lehoczky T., *Történelmi tár,* 1890, p. 198.

3) Meteș Șt., *Contribuții privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVII.* Cluj, 1922, p. 1—2.

Petrovay I., op. cit., *Századok,* an 1911, p. 621. „Mind a Mármarosban mind Bereg vármegyében király birtokon valamint Ung vármegyében a Homonnai Drugeth család joszágain letelepült oláhok — saját maguk által választott vajdák alatt állattak".

4) Lehoczky T., *Történelmi tár,* 1890, p. 157, 165—167.

limitat, fie pe viață, cu dreptul de moștenire pentru urmașii lor direcți[1]. Aceste acordări se făceau, sau că regele confirma pe cnezii existenți în această funcțiune, ori că îi împuternicea să întemeieze sate noi „villas" pe pământurile părăsite de locuitori, ori pe terenuri curățate de pădure[2]. Cnezii aveau dreptul de a stăpâni o parte mai mare de pământ decât ceilalți locuitori, care era scutită de impozite, și pe care o puteau lucra cu ajutorul populației satului. Cei care trăiau pe moșiile nobililor ori ale clerului, aveau mai puține privilegii decât cei de pe pământurile regale[3].

Cnezii unor localități, ca de ex. cei din Bubuliska, în secolul al XVI-lea au fost ridicați la rangul de nobili, iar cnezatul a primit numirea de „praefectura", unde se rezolvau toate diferendele ivite între locuitorii satului. Ei aveau tot interesul de a fi nobilizați, fiindcă scăpau de anumite îndatoriri și impozite, întrucât cel ridicat la rangul de nobil se bucura de anumite privilegii și scutiri, pe care ceilalți nu le aveau. Ridicarea cnezilor la rangul de nobili a început sub Carol Robert, și se continuă până pe la începutul veacului al XVI-lea[4].

Românii care au venit cu oile și caprele la iernat pe moșiile prepoziturei din Turocz, în anul 1564, erau obligați să plătească la Rusalii „vigessima ovium"[5]. La 1586 se spune despre ei „omnes valachi qui in montibus oves intertenent, tenentur dare vigessimam"[6]. Conscrierea satului Lehoto (pe teritoriul cetății Murány), făcută la 1598 spune: „censum hi coloni solvunt valachorum idest a centenis singulis agnos tres, agnellos duos casseos tres, et pro censu annuo communiter brynsae tonnam unam[7]. Păstorii români s-au stabilit pe teritoriul cetății Torna, prin anii 1437—1510 în mai multe rânduri, aduși îndeosebi de către nobilul Ștefan Sáfár Berencsi și așezați pe pământurile localităților: Szago, Nehotatelek,

---

1) Bogdan I., *Despre crezii români,* București, 1903, p. 4, 7.
Leon N. Istoria economiei publice la Români. București 1924 p. 32—33.
2) Leon N., op. cit., p. 33.
3) Leon N., op. cit., p. 33.
4) Leon N., op. cit., p. 34.
5) Acsády I., *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt* 1520—1564, Budapest, 1888, p. 214—215.
Takács S., *Rajzok a török világból,* Budapest, 1915, vol. II, p. 302.
6) Takács S., op. cit., p. 302.
7) Takács S., op. cit., p. 302.

Debreg și Szumogy[1]. Referitor la așezarea lor aici rezultă din actele prepoziturei din Iászó că nobilul Berencsi, stăpânul cetății, era în proces cu prepozitura, pentru unele din satele de mai sus, și că românii veniți au cauzat stricăciuni cu turmele lor „quorundam Valachorum per ipsos castellanos illuc adductorum oves ac alia animalia[2]. La 1510, o turmă întreagă a valachului Marcu, a fost dusă de pe hotarul comunei Debröd, împreună cu stăpânul ei în cetatea Torna, de unde a scăpat numai după ce a plătit o amendă de 150 denari[3].

Listele de dare, alcătuite pentru comitatul Györ la 1427, pomenesc localitatea „Oláhpataka", așezată pe valea râului Sajó[4].

Actele prepoziturei din Lelesz, la anul 1374, fac amintire despre românii de pe moșiile ei, „ad silvas ipsorum ad poones ipsorum Imbreght et Nespes vocatos pertinentes veniendo 300 porcos quorundam olachorum ... auferentes", iar 1387 „unacum ad se pertinentibus specialiter cum Valachis ipsorum ad poones... Nagy-Tarchan et Bell vocatos". O donație este făcută la 1393 „pro Gregorio filio Gregorii vajvode olachorum de Macaria"[5]. Românii din localitatea Mezűbény sunt pomeniți la 1435[6].

Românii, fie sub forma de păstori, ori ca populație statornic așezată în sate, s-au ridicat în evul mediu până sub masivul muntos Tatra înaltă, unde-i găsim pe teritoriul cetăților Árva și Lykava, la 1471[7]. Ei îndeplineau pe teritoriul acestor două fortărețe, așezate aproape de hotarele Ungariei diferite servicii militare, ocupându-se în timp de pace cu agricultura și păstoritul. Pentru serviciile făcute, cer regelui să le recunoască oficios vechile drepturi și privilegii. Matei Corvinul le ascultă rugămintea, și la 1474 — prin o Diplomă —

[1] Dr. Toth Szabó P., *Torna vármegye régi oláh telepei. Etnographia*, 1903 p. 361—365. Ernyei I.: *Oláh vagy valach?* Etnographia, an. 1904, p. 256.

[2] Dr. Toth — Szabó P., op. cit., p. 361.

[3] Dr. Toth — Szabó P., op. cit., p. 361—362.

[4] Dr. Csánky D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest, 1890, vol. I., p. 142.

[5] Hodinka A., *A Munkácsi Gör. kat. püspökség története*, Budapest, 1910, p. 25.

[6] Hodinka A., op. cit., p. 25 „A század folyamán felhúzodtak egész Mármarosig. A következő század elején, már nemcsak Mármarosban hanem Beregben, Ungban, sőt Zemplénben is említik őket okírataink".

[7] Acsády I., op. cit., p. 214—215.

Gárdonyi I., Arva varmegye oláhjai, Etnographia, 1905, p. 311—312. Gagyi E. *Az Árvamegyei oláh telepek kiváltságlevele*, Tört. tár., 1910, p. 186—198.

întărește drepturile și scutințele acestor români, câștigate din vechime de la regii Ungariei[1].

Urmașii lui au căutat în mai multe rânduri să-i despoaie de aceste favoruri, de aceea românii, la 1564, înaintară o nouă

[1] Motogna V., *Românii din județul Arva* An. lic. A. Mureșan 1924—1925 Dej. „Noi Mătiaș cu mila lui Dumnezeu Craiul Ungariei al Bohemiei etc. prin presenta dăm știre tuturor celor ce se cuvine că, după ce am luat în stăpânire, parte prin predare de bunăvoie, parte prin asediu toate cetățile, fortărețele și orașele care se aflau în mâinile lui Petru de Komorow, în comitatul Árva și Liptó, au venit în fața noastră, doi dintre românii acestui ținut în numele lor și al tuturor celorlalți români, care petrec pe posesiunile Knysyw și Medzybrogy, aflătoare în dependența cetății Árva, precum și în numele celora care petrec în posesiunea Dubowa, în dependența cetății Lykava și au arătat Majestății noastre, că ei au avut din vechime unele libertăți, în care ei și părinții lor au fost ținuți și păstrați până în timpul de față. De aceea ne-au rugat să ne îndurăm a-i ține și păstra în drepturile și libertățile lor vechi. Ei spun că aceste drepturi și libertăți ale lor au fost următoarele:

Întâi că în ce privește contribuția generală a acestui regat ei n-au fost obligați să plătească nimic.

Asemenea, nu sunt datori să îndeplinească lucrări la cetatea Árva și Lykava.

Mai departe orice român avea vreo pricină sau proces, trebuia să stea la judecată înaintea voievodului ales de către comunitatea lor și partea care nu era mulțumită cu judecata voievodului, avea voie să-și apeleze cauza sa la Maiestatea noastră, ori la castelanii cetăților amintite mai sus.

Asemenea, pentru lucrurile lor proprii, pe care le duceau la târg de vândut, ori le duceau din târg acasă pentru trebuință, nu erau obligați să plătească bir, nici vamă, în afară de lucrurile, pe care le cumpăraseră pentru câștig.

Asemenea, au avut îngăduința de a-și paște și crește oile lor în pădurile care se țin de cetățile Árva și Lykava. În același timp au declarat și privitor la venitele și dările care trebuiau să iasă din mijlocul lor, pe seama sus-numitelor cetăți, și care erau următoarele:

Întâi, fiecare proprietar de oi trebuia din 100 oi să dea 5 la una din cetățile amintite, pe al cărui teritoriu petrecea. Tot asemenea, după 100 capre, 5 țapi. Apoi, fiecare român proprietar de oi era obligat să dea în fiecare an un caseum și un brâu (cingulum). Cei care nu au oi, după fiecare bou pe care îl are, e dator să plătească o groșiță.

După acestea, noi informându-ne mai deplin asupra celor precedente și de la alți nobili și locuitori ai acestui ținut, am primit relațiunea asemănătoare cu ale acelora. Românii de aceea au fost scutiți de la plătirea contribuției generale, și n-au fost obligați la lucrările cetăților, pentru ca ei totdeauna să fie datori a avea armele necesare, pentru paza drumurilor, îndeosebi arcuri de mână și prăștii. Și fiindcă e datoria lor de a apăra și păzi toate drumurile de cursele tâlharilor, hoților și ale altor răufăcători, ei au să călăuzească nevătămați pe călătorii pe care îi vor da în grija lor castelanii cetăților amintite, de câte ori va fi nevoie. La vreme de nevoie, sunt datori să trimită după

plângere regelui Ferdinand, rugându-l să-i ia sub scutul său[1]. De acum înainte îi vedem coborâţi în rândul iobagilor, sărăciţi cu totul, nemaifiind în stare să-şi achite impozitele pe care le datorau regelui. Văduva lui Francisc Turzó, la 1576, ca să le uşureze soarta, intervine la regele Maximilian, cerându-i să-i scutească de dări pe timp de 4 ani, în schimb românii se obligă să repare drumul comercial ce duce spre Polonia[2].

Pe teritoriul cetăţii Árva, la 1614, se pomeneşte o aşezare de români înspre Galiţia, în localitatea Suchahora, care pentru serviciile militare făcute, erau scutiţi de o parte din impozite[3].

La 1437 prepozitura din Iászó se plânge că pârcălabii cetăţii Torna, împreună cu oamenii lor au stricat semnele de hotar între localităţile, Debreg şi Somog, au ocupat o parte din pădure, şi au pus stăpânire cu forţa pe moşiile Szugó şi

---

porunca castelanilor, tineretul în arme, după cum vor vrea împrejurările, pentru câteva zile, acolo unde vor zice castelanii. Afară de acestea, dacă cineva dintre ei n-ar vrea să prindă armele întâia oară după dojană, va plăti castelanilor 6 oi, a doua oară dojenit şase, şi a treia oară dojenit tot şase oi. Dacă însă şi mai departe va nesocoti dojana castelanilor, şi îndârjindu-se în sufletul său, nu va vrea să prindă armele, atunci toate bunurile aceluia să treacă în stăpânirea şi la dispoziţia noastră.

Asemenea am înţeles, că ei au voie liberă de a-şi paşte şi creşte oile sau vitele lor în pădurile ce aparţin la zisele cetăţi, dar aşa că nimeni dintre ei să nu îngăduie, ca oile sale să treacă peste un sfert de milă depărtare, afară din pădure. Dacă cineva ar lăsa să treacă oile sale peste hotarele fixate mai sus, şi din această cauză s-ar naşte pagubă cuiva dintre colonii care petrec în vecinătate, va fi obligat să plătească şase oi pentru paguba de acest fel.

Dacă cineva însă dintre ei şi-ar mâna oile fără îngăduinţă pe pământul sau proprietatea altora, va fi pedepsit în felul acestora, care fac asemenea lucruri, după datina regatului nostru.

Noi acestea toate şi în parte, întrucât ne-au fost expuse şi relatate după adevăr, le încuviinţăm, aprobăm şi întărim, cu puterea şi mărturia acestei scrisori, care am lăsat să fie semnată cu sigilul nostru inelar, întru atâta numai că numiţii români, după cum li-e datoria, şi de aici încolo să plătească şi să îndeplinească toate acelea, pe care şi până acum după drept şi datină au fost obligaţi să le plătească şi să facă". Diploma publicată şi în Tört. Tár., an 1910, Gagyi I. şi la Wenzel G. în, *Magyarország mezőgazdaságának története*, Budapest, 1887, p. 331—332.

[1] Motogna V., art. cit., p. 6.

[2] Gagy I., art. cit., p. 195—196. Motogna V., art. cit., p. 7.

[3] Toth-Szabó P., *Torna vármegye régi oláh telepei*, Etnographia, an 1903, p. 361—365 şi Alexici G., *Coloniile române din comitatul Torna*, Conv. lit., an. XXXIX p. 307.

Nehotatelke „eadem fenilia per ipsorum populus nec non quorundam valachorum per ipsos castelanos illuc adductorum oves ac alia animalia depascuit et conculacri ... silvas quoque sine intermissione succidi et devastari fecissent".

La 1438, regele Albert dă poruncă comitelui județului Abauj și conventului din Lelesz, să fixeze hotarele dintre moșiile prepoziturei și ale nobililor din Torna „intra metas predii eorum Sugoew vocati, nec non quam plurima alia prata et silvas intra metas Jászow, Debregh et Mechenzeff pro se ipsis occupantes quosdam Valachos eorum in faciebus eorundem terrarum pratorum et silvarum ... collocassent et residi fecissent[1].

Prepozitura din Lelesz, la 1500, comunică regelui, că a făcut ancheta referitoare la jalba prepozitului din Jászó, care spune între altele, că pârcălabii cetății Gölnicz, au prins caprele și oile unui iobag român al prepozitului[2].

Soția lui Mihail Révai, la 1566, se plânge că valachii de pe moșiile ei aflătoare în comitatele Nytra și Turocz, nu i-au plătit de multă vreme impozitele, de aceea a hotărât să-i alunge de pe aceste proprietăți, procedând tot așa cu cei din comitatul Zolyom[3].

Românii din localitatea Jákubján, sunt amintiți la 1492, când erau supuși cetății Lubló. La 1497 se dă voie birăului Petru să colonizeze români în această localitate[4].

Despre Valachii din județul Trencsén, la 1567, se spune „solventes dominis terrestribus, censum a singulis portio alii 4, alii 3 agnos" locuind în număr de 22 sate, așezate pe teri-

---

[1] Toth-Szabó P., art. cit.

[2] Toth-Szabó P., art. cit.

[3] Dr. Réthy L., *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.* N. Becskerek., 1890 p. 215.

[4] Hermán O., *A magyarok nagyösfoglalkozása*, p. 151—153 „Peter valach — bírónak" și la Venczel G., op. cit., p. 330.

„Petrus Komita de Visnicz Regni Marescalus Scepusiensis et Sandecensis. Capitaneus quod attendentes destructionem villae nostrae Jakubiany. in Districtu Lubloviensi, quae fuit per Theotonos et Sclavos antea possessa, votentes (statui) huius villae nostrae Jakubiany providere, provido sculteto Valacho ibidem Valachos locare admisimus, et per praesentes admittimus tali conditione, quod quilibet eorum de qualibet domo et quolibet agro unum florenum solvere tenebitur (et) praediales prout moris este in villis nostris Valachorum omnes simul solvere tenebuntur: videlicet unum florenum et unum temlo. (Si) etiam quis eorum gregem habebit, datiam ut moris est in aliis villis Valachorum ab iisdem ovibus et grege nobis solvere tenebuntur. Datum in Sandec feria secunda proxima post festum Nativitatis Beatissimae Virginis Mariae a. D. 1497.

toriul cetăților Lednicze, Besztercze, Hricsó și Budetin[1]. Urbariul cetății Lednicze, la 1600, amintește mai multe „possesio valachalis", care plăteau impozit din numărul oilor în fiecare an a douăzecea parte și pe deasupra un „casseum valachicum"[2].

Românii din comitatul Borsod sunt pomeniți în veacul XV, având-și centrul cel mai important orașul „Keresztes", în frunte cu un voievod[3].

Populația românească de pe moșiile lui Gheorghe Thurzó din Bittse (Trencsén), ajunge în neînțelegeri cu ceilalți locuitori ai satelor, de aceea la 1616, domnul de pământ dă ordin primarului din comuna Kolarovic, să pună capăt certelor prin bună înțelegere, cu voievodul român[4].

Românii din județul Zemplén, sunt dovediți documentar încă din veacul al XIII-lea, iar cei din regiunea Zips-ului prin anii 1426 și 1513, când se pomenește un „scultetus" adică un cnez al valahilor din Vikarthy[5]. Afară de cei așezați statornic în sate, se amintesc și alți români, care își aduceau oile la pășunat, rămânând în acest ținut numai o parte din an.

Păstorii Valahi în județul Gyömör, își aveau în evul mediu, o organizație specifică intitulată „Valaszka Slobodna", bucurându-se de mai multe privilegii, între altele „nu plăteau dijmă nici după miei, nici după bucate"[6].

Pe timpul domniei regilor Ferdinand I, Maximilian și Rudolf, românii se aflau pe teritoriul cetăților: Selmeczbánya, Körmöcz și Libetbánya, în regiunea de păduri ce se întindeau

---

[1] Acsády I., op. cit., p. 215.

[2] Takács S., op. cit., p. 303.

[3] Dr. Csánky D., op. cit., p. 165—166. „Keresztes Universi Valachi in poss. Valachali Keresztes nuncupata. Walachi cives et hospites in oppido Keresztes.

E mezőváros lakosságának nagy részét eredetileg vadorló baromtenyésztő oláhok képezték, kik mind jobbágyok e vidékre is eljutottak s több felé megtelepedtek már a nemes urak birtokain. Míg 1473-ban is megvolt azonban a joguk hogy barmaikat a Tisza mindkét partján legeltethették a nemesi birtokokon. 1456 persétet illetőleg czimert kapnak a királytól s ekkor föltűhnek vajdáik is, kik mezőváros korában is mint elöljáróik szerepelnek. 1471-ben azonban a király privilégiuma szerint egyedül a városi biró és esküttek elé tartoznak peres ügyeikben".

[4] Ernyei I., *Oláh vagy valach?* Etnographia. 1904, p. 259.
Dr. Pechány A., *A magyarországi tótok,* Budapest, 1913, p. 27—28.
Drăgan N., op. cit., p. 218.

[5] Drăgan N., op. cit., p. 337.

[6] Herman O., op. cit., p. 189.
Ernyei I. *Oláh vagy valach?* Etnográphia, 1904, p. 260.

pe amândouă părțile râului Garam, unde se ocupau îndeosebi, cu păstoritul[1]. Socotelile orașului Bártfa în veacul al XV-lea, pomenesc pe teritoriul lui mai multe locuri unde se afla populația românească. „Item Olachis pro exploratione ad Beeczk" la 1434 „Preconi pro expensis ad valachos fl 1", iar la 1444 „Dedimus Valachis unum vas cervisiae pro . . .,fl. auri 1 et 200 dem"[2].

Regii Ungariei în veacul al XVI-lea, au căutat să oblige pe românii și rutenii de pe teritorul cetății Munkácsului, la aceleași impozite pe care le plăteau și ceilalți iobagi din țară. Dieta de la 1572 comunică regelui Maximilian, că populația de pe teritoriul acestei cetăți rămâne și pe mai departe scutită de dijme, așa cum au hotărât Diplomele regilor Matei și Vladislav II.

Pătrunderea elementului românesc și înaintarea lui în tot lungul Carpaților nordici și nord-vestici, a început în veacurile al X—XI-lea, îndată după așezarea ungurilor în Panonia, când o parte din români au trecut în stânga Dunării, ajungând până în comitatul Nytra. Acestora, mai puțin numeroși, li s-au adus mai târziu noi curente de emigrație românească, pornite dinspre Ardeal, Maramureș și șesul din stânga Tisei, în veacurile al XIV—XVI-lea[3]. Pășunile fiind bogate în aceste regiuni muntoase, iar populația rară, elementul românesc s-a așezat de preferință în ținuturile prielnice păstoritului și numai mai târziu, după statornicia în sate, a început a face și puțină agricultură.

Românii, din lungul Carpaților nordici și nord-vestici, sunt pomeniți în documentele până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. De acum înainte apar tot mai rar, fiind pe încetul desnaționalizați de către populația numeroasă ruteană și slovacă[4].

Un manuscris de la 1813, care cuprinde descrierea județului și cetății Árva, menționează faptul, că aici erau odinioară multe „sate valache", ale căror locuitori se ocupau cu păstoritul, bucurându-se de însemnate privilegii, câștigate din vechime, între care era și dreptul de a-și paște oile peste tot județul. Din numeroasele așezări românești de odinioară, la

---

[1] Herman O., op. cit., p. 167.

[2] Fejérpataki S., *Magyarországi városok régi számadás könyvei*, Budapest, 1885, p. 319, 344, 346, 391, 483, 486, 495, 506, 518, 601, 606.

[3] Drăgan N., op. cit., p. 192, 405, 588, 589.

[4] Petrovay I., op. cit., p. 662.

data de mai sus a manuscrisului mai era una singură „possessio Dubova Valachorum“[1].

Românii pătrund, sub formă de păstori, în evul mediu, până în Moravia unde-i întâlnim în partea de răsărit a provinciei pe înălțimile de la Becva, împrejurul celor două centre Mesericiul Valach și Rosnau, alcătuind aici un ținut aparte, numit „Valasska“[2]. Valahii din Moravia au trecut în Silezia, în temeind mai multe sate în împrejurimile orașului Teschen, regiunea purtând până în veacul al XIX-lea numirea de „Walachei“[3]. Populația românească de aici a luat parte activă la războiul de 30 de ani, apoi a participat la diferitele lupte purtate între anii 1657—1715 între austrieci și turci, până la 1600, făcând servicii de grăniceri pentru apărarea hotarelor dinspre Ungaria.

Numărul mare al „Valachilor“ din Moravia, și Silezia, a dat mult de lucru principilor locali în evul mediu, care trebuiau să apere populația slavă de concurența pe care le-o făceau păstorii noștri, meșteri vestiți în fabricarea brânzei, în tăbăcirea pieilor și în industria casnică a țesăturilor de lână[4]. Românii erau organizați și aici în cnezate și voievodate care sunt menționate până în veacul al XVI-lea[5].

Terminologia toponimică de-alungul Carpaților până în Moravia și Silezia, dovedește trecerea păstorilor români prin aceste locuri. De la ei s-au păstrat, până azi aici, o serie de numiri referitoare la păstorit cum e „merenda, salas, urda, vatra, zintica, vakcsa, klaga“ etc[6].

Elementul românesc în veacurile al XIII—XV-lea, ajunge

---

[1] Gárdonyi A., art. cit.

[2] Urban Jarnik I., *Relațiunile Româno-Cehoslovace din trecut și viitor,* București, 1919; p. 31—34, 38.

Nistor I., *Cehoslovacii și Românii,* Cernăuți, 1930, p. 268—271.

Dr. Réthy L., *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása,* N. Becskerek, 1890, p. 215.

[3] Dr. Réthy L., op. cit., p. 214. „Az a vándorösztön mely az oláhság ösi sajátja Teschenig (Morvaország) vitte egyes, csapatait. Ott egy morva nyelvü videkén a lakosság magát „Walach“ névvel külömbözteti meg, egyébb morva nyelvü lakosoktol“.

[4] Nandriș Gr., *Migrațiuni românești în Carpații Galiției și ai Moraviei,* Graiul Românesc, I, p. 99—104.

Nandriș Gr., *Românii din Carpații Poloni, Ramuri Drum-Drept,* XVII, 1923, Nr. 6.

[5] Nistor I., op. cit., p. 270—272.

[6] Drăgan N., op. cit., p. 189—196.

Nistor I., op. cit., p. 269.

pân i în Polonia, fie ca păstori, fie aduşi de către regi ori nobilime, sub forma de colonişti, din Maramureş şi Ungaria[1].

Despre românii din regiunea râului San, la 1431 se spune că sunt „advenes de Hungaria"[2].

Colonizarea, consta în înfiinţarea de sate noi, organizate pe baza dreptului românesc (jure valachorum sau jure valachica[3]. Pe lângă alte privilegii, coloniştii români aveau dreptul de a fi judecaţi de către cnezii lor, plăteau dări mai mici decât ceilalţi locuitori, la data aşezării fiind liberi, abia mai târziu ajungeau în rândul iobagilor[4].

Românii din Galiţia sunt pomeniţi în documente, încă din veacul al XIII-lea, iar în cel următor îi vedem stăpânind cetăţile: Sokolek, Scola, Swotryc şi Braslaw din Volhinia[5]. Cele mai multe numiri de origine românească se păstrează până azi în circumscripţiile: Styrj, Sambor, Brody, Sanok, Colomea şi Przemsysl, figurând în documente încă din veacurile al XV—XVI-lea, ceea ce arată marea arie de răspândire a populaţiei noastre peste Carpaţi înspre nord-est şi est, până în Galiţia şi Lodomeria[6]. (Fig. 2).

Românii — dovediţi documentar încă din veacul al XII-lea — ca o populaţie aparte, resfirată în tot lungul Carpaţilor nordici, începând din Maramureş şi până în Moravia, Silezia, Galiţia şi Polonia, odată cu secolul al XVII-lea, apar tot mai rar. Risipiţi în masa slavă şi ruteană, s-au desnaţionalizat cu totul, prezenţa lor de odinioară în aceste regiuni o mărturisesc azi,

---

1) Leon N., op. cit., p. 51.

2) R. Rossetti, *Pământul sătenii şi stăpânii, în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 52. Ernyei I., *Oláh vagy valach?*, Etnographia, 1904, p. 255—264.

3) R. Rossetti, *Pământul sătenii şi stăpânii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 52—73. Leon N., g. op. cit., p. 51.

4) Leon N. G., op. cit., p. 52—54. Bogdan I., *Despre cnezii români*, Bucureşti, 1903, p. 4, 7.

5) R. Rossetti, op. cit., p. 52. Hunfalvi P., op. cit., vol. II, p. 314—320, 322—327.

6) Ianosó B., *A román nemzetzégi türekvések, története*, Budapest, 1866, p. 248. Dr. Réthy S., op. cit., p. 214. „Galicziában a XIII század ota, töb ilyen oláh település nyoma marad fönn, ugy helynevek mint a lengyel és ruthén köznép nyelvére lenyomodott oláh hatásokban. Styrj, Sambor, Brody, Sanok, Kolomyja, Przemysl, kerületekben hosszu sora van ólyan helyneveknek, melyek, arra mutattak, hogy Erdély és Moldva felül Galiczián végig huzodott nomád oláhság, mely késöbb a nagyobb szláv elemben elzüllött. Ilyen helynevek Galiczia és Lodomériában: Kamionka volosza, Kobylnicza Woloska, Akreszory, Krolik woloszki, Tyrawa voloszka, Wlaszovicze, Wolachowka, Wolochy, Woloszionka, Brustury, Fereskul, Ruszpeboul, Pekura stb.

doar numirile topice de munți, ape ori vreo localitate, slavizate și acestea în mare parte.

Întinderea elementului românesc în evul mediu, s-a făcut și înspre sud-vest și vest, până dincolo de Dunăre în Croația și Slavonia[1]. Teritoriul locuit de români în această provincie purta numirea de „Parva Valachia", iar locuitorii erau numiți „Natio valachorum" până în veacul al XVI-lea[2]. Valachia Mică se întindea în părțile apusene ale Slavoniei de la Verovița, Pojega, Pacrat, Cutina, Subotcska, până la râul Lonia. Elementul românesc din această provincie — pe lângă grupa mai veche întâlnită aici de unguri la așezarea lor în Panonia — a venit în mare parte dinspre Peninsula balcanică, la începutul veacului al XVI-lea[3]. La anul 1597, găsim pe români, așezați înspre sud-vest de râul Culpa, pe moșiile bogatelor familii nobile Zrinyi și Frangepan, apoi între râurile Sava și Drava[4]. Un document, din arhiva din Viena cu data acestui secol, menționează așezarea românilor veniți dinspre Bosnia și Dalmația, în părțile Licei și Welebitului, apoi în Croația și Slavonia, Ogulin Bringe și Iezerani[5]. Așezarea aici s-a făcut deoparte de teama turcilor, care cuceriseră Peninsula balcanică, de altă parte din nevoia de a găsi pășuni pentru turmele lor[6]. Sunt și cazuri, când populația românească era chemată de către căpeteniile de oști austriace, și întrebuințată la apărarea granițelor. Păstorii români trecuți pe încetul la viața agricolă, trăiau aici sub conducerea cnezilor și voievozilor lor[7].

Regele Ferdinand, la 1622, comunică organelor administrative din Croația și Slavonia să respecte drepturile și privilegiile românilor din aceste provincii, iar la 1630 alcătuiește pentru dânșii un „statutum valach", în baza căruia erau împărțiți în trei căpitănate, fiecare având în frunte câte un conducător ales de către cnezii și bătrânii satelor, în ziua de Sf. Gheorghe[8]. Valachii primeau soldă pentru serviciile militare făcute, apoi în timpuri de pace erau întrebuințați, la tăierea întinselor păduri dintre Drava și Sava.

---

[1] Pesti Fr., *Az eltünt régi vármegyek,* Budapest, 1880, vol. II, p. 207—211.
[2] Dr. Réthy L., op. cit., p. 125.
[3] Ieșan I., *Românii din Bosnia și Herțegovina,* Arad, 1906, p. 50—51.
[4] Szabó B., op. cit., 34—40.
[5] Ieșan I., op. cit., p. 40—41.
[6] Dr. Réthy L., op. cit., p. 125—126.
[7] Szabó B., op. cit., p. 36—37.
[8] Szabó B., op. cit., p. 35—39.

Dietele Ungariei, le-au șters mai târziu aceste privilegii, hotărând să-i colonizeze în alte ținuturi, în sate ridicate și destinate numai lor. În urma acestor dispoziții, o mare parte din românii din Croația și Slavonia au fost așezați în Stiria austriacă, iar alții trecuți în județele din dreapta Dunării[1].

Biserica romană, pe la 1641, a încercat să-i convertească la catolicism, trimițând în mijlocul lor pe călugărul misionar Raphael, care spune în scrisorile lui, că la această dată se aflau 11 mii de români în dieceza Zagrabului, conduși de cnezi. Populația românească de aici a fost sprijinită bănește și de către Domnii Moldovei; Vasile Lupu și fiul său, de Dabija Vodă și Duca Vodă, care sunt amintiți între ctitorii mănăstirei Opova de pe muntele Frusca-Gora[2].

VI. Populația românească din Câmpia Tisei între anii 1526—1700

Dezastrul de la Mohács (1526), aduce cu sine supunerea celei mai mari părți din Câmpia Tisei, puterii Sultanului.

A rămas crutată de greutățile nimicitoare ale ocupației numai partea nord-estică a acestui șes, unde viața și avutul locuitorilor fiind mai în siguranță, populația s-a îngrămădit într-un număr mai mare de târguri și sate[3].

Pământul cucerit forma proprietatea Sultanului care-l putea dărui spahiilor, fără ca aceștia să-l poată înstrăina ori împărți.

Feuda primită era lăsată moștenire din tată în fiu, și numai după stingerea celui din urmă moștenitor trecea din nou în mâna Sultanului. Dacă un spahiu dovedea o purtare necuviincioasă, călcând poruncile Coranului, atunci pământul i se lua și era dăruit altora mai vrednici. Proprietățile primite erau împărțite în două categorii, unele care aduceau un venit anual de 5.000—20.000 aspri numite „timar", iar celelalte ale căror venituri se ridicau peste această sumă, purtau numirea de „ziamet"[4]. Impozitele erau nenumărate, creștinii plăteau dări

[1] Szabó B., p. 36—38. Dr. Réthy L., op. cit., p. 126.

[2] Meteș Șt., *Istora bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, Arad, 1918, vol. I, p. 200—202.

[3] *Az osztrák magyar monárhia irásban és képekben*, Budapest, 1881, vol. II, p. 399.

[4] Salamon F., *Magyarország a török hoditás korában*, Pest, 1861, Tratează amănunțit cucerirea turcească și urmările ei în Ungaria.

directe și indirecte după proprietatea agricolă și după toate produsele pământului. Țăranii mai plăteau apoi zeciuiala după toată agoniseala lor, precum și după paseri și albine. Populația era obligată să facă armatei o serie întreagă de alte servicii, cum erau alimentarea cetăților cu hrană, transportul gratuit în legătură cu mișcările de trupe din o localitate în alta, apoi robota, de pe urma căreia anumite zile din săptămână trebuiau muncite pe pământul spahiului, așezat de multe ori la mari depărtări de vatra satului. Acestea au fost cauzele principale, care au determinat populația din pământul cucerit să-și părăsească satele, plecând îndeosebi în regiunile de dealuri și munte, unde viața și puținul avut le era mai în siguranță. Elementul unguresc s-a retras mai ales în târgurile și orașele mari, iar românii au rămas pe loc — cu toate greutățile ocupației — ori au plecat înspre dealurile și munții de la marginea estică și sud-estică a șesului, sau au apucat drumul spre Ardeal și Țările Românești[1].

Că românii au rămas în un număr destul de mare în șesul Tisei și între anii 1526—1699, ne-o dovedește faptul că ei sunt pomeniți în defterurile împărăției, ca și în diferite conscrieri și însemănări referitoare la satele șesului.

Învățatul călător turc Evlia Celebi ne-a găsit în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, prin orașele: Ineu, Arad, Gyula, și până înspre nord de Oradea[2].

Banatul îndată după eliberarea de sub turci avea majoritatea populației alcătuită din români; iar după ei în ordinea numerică urmau sârbii, *despre alte naționalități la această dată nu se face pomenire*[3].

Românii sunt pomeniți mult mai des în regiunile câmpiei rămase libere de ocupația turcească, unde-i întâlnim nu numai la sate, ci și în unele din cartierele orașelor unde-și aveau proprietățile alături de unguri și sârbi.

O conscriere a orașului Kecskemét de la 1595 spune, că pe teritoriul lui se aflau mai multe cirezi de boi grași ale căror

---

[1] Borovszky S., *Temes vármegye története*, Budapest, p. 335, 344.
[2] Karácsony, I., *Evlia Cselebi Magyarország utazásai*, 1660—1664, Budapest, 1904.
[3] Dr. Szentkláray I., *Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből*. Temesvár, 1874, p. 82, 249. „A török elvonulása után a letarolt, fölégetett és rommá tett ezen egész földőn, mely a Marostol a Dunáig a Tiszától Erdélyország határáig elterül, csak mintegy 25.000 lélek lakhatott. E lakosság a déli és nyugati részekben, a Duna és Tisza mellett szerbekből, a Maros mentén és Erdély felé oláhokbol, állott. Ép magyar helység már egy sem létezett".

proprietari erau români[1]. Actele orașului Hajdu-Nánás de la 1699 înșiră între proprietarii de case și turme mai multe familii românești[2].

Procesele verbale din orașele: Debreczen, Szeged, Kecskemét, Tokaj, redactate în veacul al XVII-lea, discută de multe ori problema românilor din aceste părți, unii băștinași, alții veniți cu turmele la pășcut, care au devenit așa de numeroși încât puneau pe gânduri căpeteniile sfatului orășenesc[3].

Procesul verbal al sfatului orășenesc din Debreczen de la 28 Aprilie 1697 spuse „sârbilor și românilor să nu le fie permis a cumpăra sau a-și face case, nici ungurii să nu le poată vinde acestora, ci să locuiască în bordee; ba nici bordee să nu-și facă mai mult"[4].

Pentru a opri năvala elementului românesc înspre orașe, astfel de procese verbale se găsesc redactate și în alte ședințe ale sfatului ținute mai înainte[5]. (Fig. 3).

Vechimea elementului românesc din Hajdu și Heves se poate atesta pe baze de toponimie și onomastică încă din veacul al XIII-lea[6].

Ungurii din câmpie au învățat în mare parte păstoritul oilor de la români, deoarece la ei găsim până azi o mulțime de noțiuni împrumutate de la păstorii noștri, precum și obiceiuri legate de acest fel de trai. Strunga cu modul ei de așezare, fixarea și construirea colibelor, mulsul oilor, pregătirea cașului, apoi numiri ca de ex. strungă = sztronga, stână = esztena, brânza = bronza, țap = czáp, mioară = milioara juh etc., dovedesc o puternică influență exercitată de români, asupra păstorilor unguri[7].

Conscrierea orașului Debreczen, de la 1692, amintește numeroși români așezați aici, și tot acum îi aflăm în așa numitele orașe ale haiducilor în Hajdu-Böszörmény, Hajdu-Nánás, Hajdu-Szoboszló, Hajdu-Háza, Hajdu-Dorogh și Vámos-Pércs, ca și prin satele din jurul lor.

---

[1] Takács S., *Rajzok a török világból,* Budapest, 1915, vol. II, p. 289.
[2] Idem, p. 261.
[3] Idem, p. 260.
[4] Idem, p. 260. „Az ráczoknak és oláhoknak ne legyen szabad felállitott házat venni vagy, csináltatni se magyaroknak ne legyen szabad házat nekiek eladni; hanem földházakban lakjanak: sőt még földházakat is ne, csináljanak többet".
[5] Idem, p. 260. „Ilyes rendelet a korábbi idöből is akad".
[6] Drăgan N., op. cit., p. 329, 332.
[7] Takács S., op. cit., p. 297, 298.

Haiducii până în veacul al XV-lea erau mânători de turme — vite, cai sau porci — destinate exportului. Între ei și proprietarii turmelor se încheia un contract, în baza căruia haiducii erau obligați să apere animalele de hoți în tot lungul drumului până în Austria, Germania sau Italia, primind o plată în bani în raport cu numărul animalelor exportate[1]. Drumurile fiind îngreunate, cu multe primejdii, haiducii trebuiau să fie oameni plini de vitejie și curaj, să știe mânui armele apărându-se contra oricărui atac[2]. Așa s-a dezvoltat cu timpul din acești păstori, mânători de turme, o populație de viteji liberi, care se angajau în solda marilor proprietari, și care pe lângă anumite condiții, puteau fi întrebuințați chiar în luptele purtate cu armatele regulate turcești.

Princepele Ștefan Bocskay, pe care haiducii l-au ajutat în mai multe războaie, pentru a-i avea mai ușor la îndemână, prin anul 1605 i-a colonizat în localitățile: Kálló, Nánás, Dorogh, Varjas, Hatház, Vámos-Péres, Sima și Vid, așezând aici un număr de 9254 suflete, ridicând pe cei mai mulți la rangul de nobili, dându-le pământ arător și loturi de casă[3].

Între acești soldați liberi s-au aflat pe lângă unguri și sârbi, un însemnat număr de români, cum o dovedesc conscrierile orașelor haiducești din veacul al XVII-lea, a căror populație amestecată e numită „conglomeratum"[4]. Haiducii și-au păstrat naționalitatea lor românească și sârbească, cum o dovedesc șematismele episcopiei rutene de Munkács, până la începutul veacului al XIX-lea, de când apar tot mai rar, ca o populație deosebită de cea ungurească. Trăind în mijlocul ungurilor s-au desnaționalizat, statisticele de mai târziu trecându-i pe toți în rândul acestora[5].

Principii ardeleni trecuți la calvinism, au încercat în veacurile al XVI—XVII-lea — mai ales în părțile nord-estice ale

---

[1] Takács S., op. cit., p. 261—262.

[2] Grünvald B., *A régi Magyarország*, Budapest, 1888, p. 460—461. Acsády I., *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*, Budapest, 1886, p. 282—283.

[3] Osztrák-magyar monárhia irásban és képekben, Budapest, 1891, vol. II, p. 299—401.

[4] Takács S., op. cit., p. 269.
Komáromy A., *A szabad hajduk történetére vonatkozó levéltári kutatások*, Budapest, 1898, p. 17. Dr. Györgyffy I., *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai*, Föld. Közl., an. 1915, p. 264. Erdély V., *Tanulmányok a román nemzetségi kérdés köréből*, Huszadik Század, an. 1912, Nr. 4, p. 444.

[5] Komáromy A., op. cit., p. 25.

șesului — să atragă și pe români, spre noua învățătură. Sinodul calvinilor, ținut la Debreczen la 1566, s-a ocupat, între altele, și cu organizarea bisericii „române" reformate din acele părți[1]. Propaganda calvină făcută între românii bihoreni și sătmăreni, a fost destul de intensă și cu rezultate îmbucurătoare, cum apare din deciziunile sinodului de la Debreczen, ținut la 1630, în care se spune, că toți preoții români trecuți la calvinism, să fie adunați la Oradea-Mare, unde să fie supuși unui examen amănunțit, ținut sub prezidenția superitendentului calvin, ca să se constate progresul lor și al credincioșilor români, trecuți la noua învățătură[2].

Alte sinoade calvinești, ținute în diferitele localități din stânga Tisei în veacul al XVII-lea, au numit mai mulți preoți români trecuți la credința calvină, în satele Bihorului, iar pe alții din ei Principii ardeleni, îi ridică la rangul de nobili[3]. Principele Rákoczy întemeiază un episcopat român pentru părțile Maramureșului, Sătmarului și Chioarului, titularul noului oficiu — un oarecare Savu Popa —, având obligația să predice calvinismul în limba românească și în alte județe[4]. Procesele verbale ale sinoadelor calvine din aceste părți amintesc cu numele pe mai mulți „păstori români" care erau conducătorii spirituali ai satelor[5].

Propaganda calvină, făcută între românii șesului de la apusul țării, a avut pentru ei urmări fatale, mare parte dintre cei care locuiau regiunea Tisei mijlocii, până prin părțile Szegedului, dar mai ales cei din județele Bihor, Hajdu și Szabolcs, s-au pierdut pentru totdeauna în masa ungurească[6].

Părțile bihorene și sătmărene ale câmpiei, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, sunt cercetate de alți misionari, cei ai

---

[1] Pâclișan Z., *Biserica română și calvinismul de la moartea lui Gavril Bethlen până la unirea cu Roma,* Cultura creștină, 1922, p. 171.

[2] Pâclișan Z., ar. cit., p. 171.
Bunyitay V., *Bihar vármegye oláhjai s a vallás unio,* Budapest, 1892, p. 33.

[3] Bunyitai V., op. cit., p. 33; Pâclișan Z., art. cit., p. 254—265.

[4] Meteș Șt., op. cit., p. 197.

[5] Pâclișan Z., art. cit., p. 264—265. Tășiedan Șt., *Icoane din viața poporului român din Bihor,* Răvașul, an. 1909, p. 382—383.

[6] Radu I., *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari,* Oradea, 1930, p. 11—12. Dr. Györgyffy I., art. cit., p. 289. „Még több vérveszteséget okozott az oláhságnak a reformácio. Egész sereg oláh református egyházrol tudunk Biharban XVII—XVIII században s ismerjük azokat az oláh fiukat akiket a debreczeni kollégium nevelt fel, hogy terjessze a magyar vallást".

catolicismului[1]. Episcopul de Munkács, I. de Camellis predică noua credință printre românii sătmăreni, convertindu-i pe mulți, care mai târziu au fost trecuți în rândul rutenilor catolici[2].

VII. Infiltrări de populații străine în Banat până la sfârșitul veacului al XVIII-lea

După 1700, aspectul etnic al Câmpiei Tisei se schimbă, în unele părți, fundamental față de veacurile anterioare. Prin pă-cile de la Carloveț (1699), și de la Passaroveț (1718), turcii pă-răsesc pentru totdeauna Ungaria, regiunile ocupate de ei tre-când în posesiunea regalității și erariului. Banatul ajungând proprietatea exclusivă a casei de Habsburg, el și sub raport etnic a avut o altă soartă în veacul al XVIII-lea, față de ce-lelalte ținuturi ale câmpiei.

Populația Banatului la 1718 era alcătuită numai din ro-mâni și sârbi, despre alte naționalități izvoarele contemporane nu fac mențiune[3].

Infiltrări sârbești

Elementul sârbesc a pătruns târzie vreme în această pro-vincie, sub forma de 7 infiltrări mari, făcute la diferite date[4]. După moartea lui Ștegan Dușan, întâmplată în veacul al XIV-lea, Serbia ajunge pradă unor frământări și lupte interne, ame-nințată continuu cu cucerirea din partea turcilor. Despotul Lazăr pentru a-și apăra țara, leagă alianță cu Ludovic Cel Mare, căruia îi recunoaște suveranitatea, în schimb regele dă voie sârbilor să se așeze în părțile de sud ale Ungariei[5].

Până pe timpul domniei lui Ludovic Cel Mare și Sigismund, elementul sârbesc era aproape inexistent în Banat, abia acum alcătuiește câteva centre resfirate în sud-vestul provinciei.

Încercarea țărilor creștine de a opri năvala turcilor înspre mijlocul Europei e lipsită de reușită, căci în lupta de pe Câm-pul Mierlei (1389), oștile Sultanului rămân învingătoare des-

---

1) Hodinka A., op. cit., p. 311.

2) Radu I., op. cit., p. 15, Boros I., Unirea, an. 1892, no 23, p. 182.

3) Dr. Szentkláray I., op. cit., p. 239. Bodor A., *Dél-magyarországi telepitések története*, Budapest, 1914, p. 7. Böhm L., *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bânság külön története*, Pest, 1867, vol. II, p. 12.

4) Iuga V., *Magyarországi szerbek*, Budapest, 1913, p. 11—18 arată perioadele la care s-au făcut așezări de sârbi în Banat.

5) Borovszky S., *Temes vármegye története*, Budapest, p. 306.

potul Lazăr pierzându-şi viaţa. Sârbii după acest dezastru, ameninţaţi tot mai mult de turci îşi caută refugiu în stânga Dunării, unde —cel puţin o vreme — situaţia creştinilor era mai favorabilă[1].

Regele Sigismund dă voie între anii 1404—1412, unui mare număr de sârbi, să se aşeze în sudul Ungariei, acordându-le şi oarecari privilegii. Această aşezare formează cea dintâi perioadă de mare infiltrare sârbească în Banat[2].

Luptele continuate de turci contra sârbilor, silesc pe Ştefan Lazarevici împreună cu Gheorghe Brancovici, să vină în Ungaria unde sunt primiţi la curtea regelui cu care încheie alianţă, cel din urmă fiind ridicat la rangul de nobil. Cu ei pătrund în Banat, prin anii 1433, mai multe familii sârbeşti a căror venire alcătuieşte a doua perioadă de infiltrare în această provincie[3].

Perioada a treia de aşezare sârbească aici este în timpul domniei regilor Albert II şi Ladislau I, când vin zeci de familii îndeosebi după căderea cetăţii Semendria (1439). Acum despotul Brancovici vine în Banat, primind întinse moşii între Mureş şi Crişuri cu peste 110 sate, unde-şi aşează iobagii lui[4].

Mii de familii sârbeşti şi-au căutat refugiul în Ungaria în timpul domniei lui Matei Corvinul prin anii 1459—1465, pe care regele i-a colonizat parte între Dunăre şi Tisa, parte în Timiş şi Torontal, încredinţându-le apărarea sudului ţării contra atacurilor turceşti[5]. Matei Corvinul pentru serviciile pe care aveau să le îndeplinească, le dă sârbilor mai multe privilegii, lăsându-i şi pe mai departe sub conducerea despoţilor, lor, cu dreptul de a forma în războaie unităţi deosebite, con-

---

1) Az osztrák magyar monárhia irásban és képekben, Budapest, 1891, vol. II, p. 619—620. Borovszky S., op. cit., p. 309. Bodor A., op. cit., p. 5.

2) Az osztrák magyar monárhia, p. 620. Bodor A., op. cit., p. 5. Borovszky S., op. cit., p. 309.

3) Szentkláray I., *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest, 1908, p. 14—15. Borovszky S., *Torontál vármegye története*, Budapest, p. 351. Borovszky S., *Temes vármegye*, p. 309. Schwicker I. H., *Geschichte des Temesvarer Banats*, Pest, 1872, vol. II p. 442.

4) Pesty Fr., *Bránkovics György rácz deszpota birtokviszonyai Magyarországban*, Budapest, 1876, p. 3—4. Bodor A., op. cit., p. 5. *Borovszky S. Temes vármegye* . . ., p. 309.

Böhm L., op. cit., vol. I, p. 161.

5) Borovszky S., *Temes vármegye*, p. 309.

Az osztrák — magyar monarhia . . . p. 620.

Bodor A., op. cit., p. 5. Vlád A., *A Román népűgye*, Lugos, 1863, p. 176. Schwicker I. H., op. cit., p. 448.

duse de voievozi și căpitani sârbi, iar Dieta din 1481 îi scutește de zeciuială[1].

Aceasta formează perioada a patra de așezare sârbească în Banat.

A cincea infiltrare de elemente sârbești în sudul acestei provincii se face la 1541, când vestitul Pavel Chinezul începe lupta contra turcilor. Trece Dunărea și armatele lui devastează valea Moravei de unde ajunge biruitor până la Crusevaț, iar la întoarcere aduce cu el vreo 50.000 sârbi, pe care îi așează în Banat[2].

Starea materială rea, apoi persecuțiile religioase la care erau supuși în Serbia de către mahomedanii cotropitori, a îndemnat pe alți locuitori, prin anii 1509—1538 să se refugieze în grupuri mai mici în sudul Ungariei[3].

Invazia sârbească cea mai puternică, care a întărit elementul slav în Banat pentru câteva secole, a fost cea întâmplată pe timpul domniei lui Leopold I, la 1690. Împăratul, prin Proclamația de la 6 aprilie din acest an, îndeamnă poporul din „Albania, Serbia, Misya, Bulgaria, Schiția, Macedonia, și Rascia" să prindă armele și să scuture jugul turcesc[4]. După încercarea nereușită a împăratului, patriarhul Ipechului Arsene III — temându-se de noile greutăți și suferințe la care va fi supus poporul său —, trece Dunărea în Ungaria, aducând cu el peste 40.000 familii, așezându-le pe cele mai multe în Banat[5]. Patriarhul — după mai multe intervenții făcute la curtea din Viena — obține de la împărat o Diplomă, prin care se fixează situația politică și bisericească a tuturor sârbilor din Ungaria[6]. Li s-au dat ca locuri de așezare anumite teritorii „separatum terenum" și dreptul de a fi conduși de funcționari aleși din sânul lor „proprii magistratus"[7].

---

1 Az osztrák magyar monárhia ... p. 620.
Borovszky S. Temes ..., p. 309.
Böhm L., op. cit., p. 161—162.

2) Bodor A., op. cit., p. 5. Borovszky S., *Temes vármegye* ... p. 309. Vlád A., op. cit., p. 176. Böhm L., op. cit., p. 168.

3) Szenkláray I., op. cit., 5—6. Borovszky S., *Temes vármegye* ... p. 309. Schwicker I. H., op. cit., p. 448.

4) Az osztrák magyar monárhia ... p. 621.

5) Dr. Szentkláray I., op. cit., p. 99. Bodor A., op. cit., p. 6. Borovszky S., *Temes vármegye* ..., p. 309. Torontál vármegye ... p. 404. Vlád A., op. cit., p. 176—177. Böhm L., op. cit., p. 294.

6) Dr. Szentkláray I., op .cit., p. 100—101.

7) Szentkláray I., op. cit., p. 101, 104—105, 107.
Dr. Szentkláray I., *A szerb monostoregyházak* ... p. 17.
Az osztrák magyar monárhia ... p. 621.

Toate mânăstirile şi bisericile de rit ortodox din Ungaria şi provinciile ei aveau să fie supuse jurisdicţiei patriarhului Arsenie, care pentru a-şi putea păstori mai uşor credincioşii obţine de la împărat la 1691, dreptul de a înfiinţa episcopatele de Vârşeţ şi Timişoara. Acum ajung românii ardeleni şi bănăţeni supuşi bisericii sârbeşti, luptând aproape 200 ani, cler şi popor, pentru neatârnarea religioasă. Abia la 1865 împăratul Francisc Iosif I hotăreşte scoaterea noastră de sub puterea patriarhiei sârbeşti, românii primindu-şi ierarhia lor naţională.

Cea din urmă infiltrare sârbească în Banat se face în timpul guvernării generalului Mercy la 1738, când sunt aduse şi aşezate aici câteva sute de familii sub conducerea lui Ioanovici Şacabaneţ. După 1751 multe din privilegiile sârbilor din această provincie fiindu-le nesocotite, i-a îndemnat să ceară curţii din Viena respectarea — faţă de ei — a Diplomelor împărăteşti. Cererile nefiindu-le ascultate, mai multe sute de familii au plecat în Rusia, unde au fost primiţi şi aşezaţi în apropiere de Kiev în guberniile Serbia-Nouă şi Sf. Elena[1].

Colonişti germani

Habsburgii, parte pentru a întări elementul german în părţile sud-estice ale provinciilor lor, parte pentru a pune bazele unei penetraţii economice în bazinul inferior al Dunării, au căutat în veacul al XVIII-lea să populeze Banatul îndeosebi cu elemente germane. După plecarea turcilor de aici principele Eugen de Savoia numeşte în calitate de guvernator al provinciei pe generalul Fl. C. Mercy[2]. Populaţia fiind foarte rară, guvernatorul înaintează curţii din Viena un proiect de colonizare, care e primit şi aprobat în anul 1717. Cei dintâi colonişti germani aduşi de către Principele Eugen de Savoia, au fost aşezaţi mai ales în Timişoara, fiind aproape cu toţii industriaşi şi meseriaşi[3] Infiltrarea germană în masă se face între anii 1718—1722. Cioplitorii de piatră au venit la 1719 din Leibach şi s-au aşezat în Oraviţa, iar pentru exploatarea bogăţiilor minerale au fost aduşi lucrători din Tirol. La 1721 sosesc noi grupuri de colonişti din Neuburg şi Martheim, iar la 1722 mineri din Stiria, Saxonia şi Bohemia[1].

---

[1] Bodor A., op. cit., p. 13. *Az osztràk magyar monárhia irásban és képekben*, vol. II, p. 460.

[2] Szentkláray I., op. cit., p. 132—133.

[3] Szentkláray I., op. cit., p. 251. Böhm L., op. cit., vol. II, p. 14—15.

Noii veniți erau oameni săraci, unii abia își puteau procura hrana, aproape toți fiind așezați de către organele administrative în regiunile miniere ale Banatului. Coloniștii, veniți până la 1723, au fost plasați în 14 localități în majoritate aflătoare în districtul Palanca-Nouă[2].

Alte grupe de germani — mult mai numeroși —, sunt colonizați între anii 1724—1727, când se face așezarea lor mai sistematic[3]. Un ofițer împărătesc era încredințat cu cercetarea amănunțită a fiecărei localități unde aveau să fie așezați coloniștii, iar constatările făcute de el, era dator să le raporteze curții imperiale, arătând starea materială a satelor, numărul locuitorilor, condițiile de muncă și de trai, precum și numărul coloniștilor, care ar putea fi așezați acolo[4]. Ofițerul I. A. Krausseau, în vara anului 1724, a expediat patru mari transporturi de coloniști șvabi spre Banat, recrutați din teritoriul diferitelor provincii germane[5]. În anul următor e disgrațiat și înlocuit cu I. F. Falk, care continuă opera de colonizare[6]. Coloniștii au avut de îndurat multe greutăți din pricina relei lor stări materiale, cum rezultă dintr-un raport al guvernatorului înaintat curții din Viena. Pentru a pune capăt acestor stări de lucruri, împăratul comunică principilor din regiunile renane, ca pe viitor să permită numai acelor locuitori să plece spre Ungaria care vor fi recrutați cu știrea și învoirea lor[7].

Sudul Banatului era plin de bălți și mlaștini, un adevărat focar de infecție și moarte pentru om[8]. Din această pricină mulți dintre coloniști, îndată după aducerea și așezarea aici, plecau în alte părți mai ales peste Dunăre în Serbia. Generalul Mercy pentru a opri exodul lor, a alcătuit în stânga fluviului o pază militară, silind pe noii veniți, îndată după debarcare, să plece spre localitățile care le-au fost designate.

Între anii 1724—1727, au fost populate cu elemente germane 53 localități din Banat, unele fiind sate mai vechi, altele centre ridicate din nou pe seama coloniștilor. Cei mai mulți au fost așezați în următoarele localități: Berecuța, Ciacova,

---

1) Bodor A., op. cit., p. 10. Borovszky S., *Temes vármegye, p. 350.*
2) Dr. Szentkláray I., op. cit., p. 252. Böhm L., op. cit., p. 21—22.
3) Bodor A., op. cit., p. 10.
4) Borovszky S., *Temes vármegye,* p. 350—351.
5) Borovszky S., *Temes vármegye,* p. 350.
6) Bodor A., op. cit., p. 11.
7) Bodor A., op. cit., p. 11.
8) Schwicher I. H., op. cit., vol. II, p. 303.

Aradul-Nou, Detta, Gutenbrun, Lipova, Sân-Petru, Lugoj, Recaș, Caransebeș, Munar, Potoc, Voiteni, și în alte centre rămase astăzi pe teritoriul Banatului jugoslav[1]. Cheltuielile de transport, până la 1723, le suporta fiecare colonist în parte, de la această dată înainte le-au fost achitate apoi de către curtea din Viena. Administrația districtului hotăra din bună vreme localitatea unde avea să fie așezată fiecare grupă de coloniști, îngrijindu-se să aibă locuințe potrivite, apă de băut, o climă igienică, apoi să li se dea bani pentru a putea începe muncile agricole, precum și lemnele necesare construcțiilor și combustibilului.

Satele nou întemeiate în acest timp aveau câte 40—50 case, ridicate din pământ cu câte una sau două încăperi, acoperite cu trestie ori paie, cu străzi strâmte și neregulate. Mai târziu, când locuințele s-au ridicat cu bani din visteria statului, toate aveau să fie făcute după un anumit tip, stabilindu-se de la început forma satului, întinderea străzilor, precum și locul unde se va clădi biserica, școala și celelalte edificii publice. Coloniștii, pentru a-și putea lucra cu mai multă ușurință pământul, au primit gratuit semințele necesare din depozitele statului, iar cei așezați în Banat după 1726, s-au bucurat de acest favor pe un timp de cinci ani.

Colonizările șvăbești continuă în această provincie până la 1736, când sunt întrerupte pentru scurt timp, din pricina războiului purtat între creștini și turci[2].

După pacea de la Belgrad, conducerea Banatului e încredințată baronului Succov, iar la 1742 în această funcțiune este numit baronul Engelshofen, având datoria — în ce privesc colonizările — de a lucra direct după ordinele împărătești[3]. De la această dată începe a doua perioadă mare de așezări șvăbești în Banat, care ține până după pacea de la Hubertsburg[4].

Coloniștii aduși acum au plecat din principatul Hessen, din ținutul Trier și Mainz și din regiunea Pfalz, sosind în grupuri mari la Viena, unde primeau bani și foi de drum, apoi erau îmbarcați în vapoare și trimiși pe Dunăre până la centrele

---

1) Az osztrák magyar monárhia..., vol. II, p. 546.
Bodor A., op. cit., p. 11—12. Borovszky S., *Temes vármegye...*, p. 351.

2) *Az osztrák magyar monárhia*, p. 547. Böhm L., op. cit., p. 36—39.

3) Szentkláray I., op. cit., p. 156. Böhm L., op. cit., p. 66—67.

4) Bodor A., op. cit., p. 12 Borovszky S., *Temes vármegye*, p. 419.

destinate lor din Banat[1]. Coloniştii veniţi în această perioadă au întemeiat puţine sate noi, cei mai mulţi s-au aşezat prin localităţile părăsite de către conaţionalii lor, cu ocazia ultimului război purtat între austrieci şi turci[2].

Administraţia militară a Banatului este înlocuită, prin decretul împărătesc de la 1751, cu una comercială. Situaţia materială a împărătesei, amestecată în războiul de 7 ani, a silit-o să amanateze veniturile Banatului pentru un interval de 10 ani, (1759—1769) pe seama aşa-numitei „Bancă din Viena", realizând o sumă de 10 milioane florini[3].

Populaţia românească de pe urma acestor schimbări a avut de îndurat o mulţime de neajunsuri, cauzate de către funcţionarii străini şi venali. Impozite nenumărate erau aplicate după toate produsele pământului, mai târziu înfiinţându-se şi „fumăritul", încât românii îşi dărâmau casele şi părăsându-şi satele îşi căutau refugiu în alte ţinuturi. Împărăteasa înştiinţată prin diferite rapoarte şi plângeri despre starea lor jalnică dispune prin „Patenta" din 25 februarie 1763, să li se dea şi lor pământ din moşiile erarului[4]. În anul următor Iosif II, călătorind prin Banat şi cunoscându-ne de-aproape scrie despre românii de aici „Valachii sunt părtaşi de o tratare rea,(adesea sunt siliţi a-şi părăsi casele şi a ceda altora moşiile şi a trece altundeva, pentru aceea mai vârtos emigrează"[5].

Pentru o cât mai bună reuşită a operei de colonizare, la 1766 s-a înfiinţat o comisie la Viena, ai cărei reprezentanţi au cutreierat ţinuturile Köln, Ulm, Regensburg şi Frankfurt, făcând o întinsă propagandă pentru recrutarea de colonişti[6]. O altă comisie, cu sediul la Timişoara, a împărţit întreg Banatul în mai multe regiuni, ocupându-se de fiecare în parte, mărind numărul caselor în diferitele localităţi, sau înfiinţând sate noi, după cum erau nevoile coloniştilor. Acum s-au ridicat cele mai mari localităţi din Banat după dispoziţiunile împărăteşti, executate întru toate de către comisia de colonizări lo-

---

[1] *Az osztrák magyar monárhia*, p. 547. Borovszky S., *Torontál vármegye* p. 417.

[2] Bodor A., op. cit., p. 13.

[3] Bodor A., op. cit., p. 15.
Szentkláray I., op. cit., p. 196.
Kräuter Fr., *Germanii din Banat. Tr. Ban. Cr. Mar. 1918—1928*, Bucureşti, 1929, vol. I, p. 643.

[4] Szentkláray I., op. cit., p. 265. Böhm L., op. cit., p. 78—79. Borovszky S., *Temes vármegye...*, p. 858.

[5] Popovici G., *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj, 1904, p. 331.

[6] Böhm S., op. cit., p. 79—81.

cală[1]. Ordinele Mariei Theresia arătau cum să se întemeieze satele, unde să fie așezată biserica și locuința preotului, școala etc., străzile principale trebuiau să aibă o lățime între 18—20 stânjeni, iar cele laterale câte 6—8 stânjeni, toate trase în linie dreaptă[2]. Fântâni trebuiau săpate în fiecare stradă, apoi fiecărui colonist îi era impus să planteze înaintea casei ori în curte câte 20 plopi și 12 duzi, iar în grădină pomi roditori[3]. Ordinul împărătesc din 27 iulie 1766 dispune, ca fiecare comună să aibă preot și învățător și tot câte două sate un medic. Pământ arător, fânaț și pășune s-a dat colniștilor atât cât putea lucra fiecare familie, apoi li se zideau case, primeau gratuit lemne de foc și construcție, agricultorii erau scutiți pe 6 ani de orice fel de impozite către stat, iar industriașii pe timp de 10 ani[4].

Colonizările făcute sub domnia Mariei Theresia au adus în Banat cel mai mare număr de germani. După o statistică oficială, numai între anii 1768—1771 s-au așezat aici peste 16.889 coloniști[5]. Localitățile nou întemeiate în acest timp sunt: Jimbolea, Grabaț, Bulgăruș, Ghecia-Mare, Ghecia-Mică, Morțifeld, Blumenthal, Segenthau, Visenheid, Trübsveter, Gotlob, și altele, rămase pe teritoriul Jugoslaviei după 1918[6].

Afară de aceste centre șvabii s-au mai așezat acum în Aradul-Nou, Guttenbrun, Beșenova-Nouă, Merțișoara, Sânpetru, Giorocuta, Bruckenau, Recaș Peciul-Nou, Lugoj, Timișoara, Sânt-Andreiu, Zădărlac, Lipova, Detta, Mehadia, Periam, Sânicolau-Mare, Cenad, și Ciacova[7].

Colonizarea germană este continuată în Banat și pe timpul domniei lui Iosif II, acum însă într-o măsură mai redusă. Împăratul lansează o proclamație în care îndeamnă pe germani să vină în această provincie, acordându-le coloniștilor deplină libertate religioasă, scutire de dări pe timp de 10—15 ani, și costul cheltuielilor de călătorie[8]. Rezultatul a fost că până la 1787, sub domnia lui, s-au așezat în Banat 38.000 coloniști

---

1) Az osztrák magyar monárhia..., p. 550.
2) Böhm L., op. cit., p. 82—83.
3) Bodor A., op. cit., p. 16.
4) Bodor A., op. cit., p. 18. Böhm L., op. cit., p. 102—104.
5) Az osztrák magyar monárhia, p. 552.
6) Bodor A., op. cit., p. 17—18. Böhm L., op. cit., p. 104—405, 109—410.
7) Az osztrák magyar monárhia, p. 550—551. Bodor A., op. cit., p. 17—18. Böhm L., op. cit., p. 111.
8) Bodor A., op. cit., p. 20. Böhm L., op. cit., p. 151—154. Borovszky S., *Torontál vármegye*, p. 448.

şvabi, repartizaţi în 18 localităţi mai vechi, şi în 14 sate ridicate din nou[1].

Recensământul făcut la 1774, dată la care se termină colonizările de stil mare, dă următoarele cifre referitoare la populaţia Banatului[2].

Români	181.639
Germani, italieni, francezi	43.201
Sârbi	78.780
Bulgari	8.683
Ţigani	5.272
Evrei	353
Total	317.928

Colonişti francezi

Timp de 63 ani, cât a stat Banatul sub administraţia austriacă, s-au aşezat aici, pe lângă germani, şi alte naţionalităţi în număr mai mic. Odată cu coloniştii aceştia, prin anii 1752 au sosit cele dintâi familii franceze, care au fost aşezate în localităţile: Mertişoara şi Timişoara[3].

A doua grupă de elemente franceze — de astă dată mai numeroase — a fost adusă prin anii 1763—1765, şi colonizată în satele: Mertişoara şi Sânt-Andreiu. Francezii cei mai numeroşi, plecaţi prin anii 1769—1772 din Lotaringia au sosit în grupuri de mai multe zeci de familii, fiecare grup având un conducător pentru tot drumul, până la aşezarea în noua patrie[4].

Pentru hrană şi cheltuieli de călătorie fiecare familie primea o sumă bănească. Ajunşi în Banat li-se desemnau localităţile unde aveau să fie aşezaţi.

Unii au fost colonizaţi în centrele: Beşenova-Nouă, Szüllős şi Biserica-Albă, iar pe seama celorlalţi s-au ridicat satele: S. Hubert, Tomnatic şi Charleville, apoi un număr mai mic au fost repartizaţi în comunele Osztern şi Gotlob[5].

După 1772 nu se mai amintesc în Banat alte aşezări fran-

---

[1] Az osztrák magyar monárhia, p. 553. Bodor A., op. cit., p. 20.
[2] Böhm L., op. cit., p. 120.
[3] Az osztrák magyar monárhia..., p. 551.
[4] Idem, p. 551—552.
[5] Szentkláray I., op. cit., p. 269. Vlád A., op. cit., p. 180—181. Schwicker I. H., op. cit., p. 461—462.

ceze făcute în masă, găsim însă, ici colo, familii izolate risipite printre coloniştii germani. Localităţile populate cu francezi, fiind încercuite de către blocul şvăbesc, au fost pe încetul deznaţionalizate. Câteva sate şi-au păstrat limba franceză până pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

Colonişti italieni

Italienii aduşi în Banat prin anii 1719—1732, au fost aşezaţi în localităţile: Timişoara, Ciacova, Freidorf şi Mertişoara[1]. Colonizarea lor s-a făcut cu gândul de a pune bazele unei puternice industrii a mătăsii aici. Altă grupă de italieni s-a aşezat în Timişoara la 1733, între care se afla şi călugărul C. Rossi, pe care guvernatorul Mercy îl numeşte „Directorul" stabilimentelor de sericicultură din Banat[2].

La 1735 sosesc alte grupe de italieni sub conducerea lui Iosif Dall' Avo, aduşi din regiunea Triestului şi aşezaţi cei mai mulţi în localitatea Mertişoara. Ei au avut aceeaşi soartă ca şi francezii, au fost înghiţiţi în masa germană[3].

Familii izolate de italieni s-au mai aşezat în veacul al XIX-lea prin marile centre industriale ale Banatului, urma acestora, de asemeni, s-a pierdut cu totul.

Colonişti spanioli

Coloniile spaniole, cu viaţă de scurtă durată, au luat fiinţă în Banat prin anii 1733—1738. Carol VI, pierzând tronul Spaniei, s-a aşezat la Viena, unde a venit însoţit de mai multe zeci de familii spaniole, funcţionari şi militari[4]. Pentru a le uşura soarta li-s-a dat voie prin anii 1735, să plece în Banat, unde guvernatorul Mercy i-a aşezat în localităţile: Timişoara şi Mertişoara.

Altă grupă de spanioli sosesc aici în primăvara anului 1736, cei mai mulţi fiind aşezaţi în Vârşeţ. Grupa venită în vara acestui an — mult mai numeroasă decât celelalte — a fost colonizată în localităţile: Becicherecul-Mare, Lugoj, Caran-

---

1) Szentkláray I., op. cit., p. 259. Bodor A., op. cit., p. 12. Borovszky S., *Temes vármegye*..., p. 351.

2) Szentkláray I., op. cit., p. 259. Borovszky S., *Temes vármegye*, p. 351.

3) Szentkláray I., op. cit., p. 259. Schmicker I. H., op. cit., p. 460—461.

4) Dr. Szentkláray I., op. cit., p. 258.

sebeș, Ciacova, Vârseț și Palanca-Nouă[1]. Guvernatorul provinciei hotărește să-i adune pe toți într-o singură localitate, întemeind pentru ei un oraș nou în apropiere de Becicherecul-Mare[2]. S-a înaintat curții din Viena planul noului centru, care a și fost aprobat în anul 1737, urmând ca să discute comisia de colonizare timișană împreună cu delegații Spaniolilor executarea lui în amănunte. Materialul de clădit avea să fie adus în mare parte din Austria, iar meșteri din localitatea Vărseț. Ridicarea noului centru trebuia să înceapă în toamna anului 1737, între timp însă izbucnește războiul austro-turc, așa că executarea planului nu s-a putut realiza[3]. Condițiile grele de trai, clima nesănătoasă și risipirea printre populația germană, a îndemnat pe mulți spanioli să plece prin anii 1738 înapoi spre Buda și Viena, pe când cei rămași aici s-au deznaționalizat cu totul.

Coloniști bulgari

Prin anul 1737, câteva sute de familii bulgare, — de teama turcilor — au plecat din Oltenia, din regiunea Craiovei și Târgu-Jiului sub conducerea episcopului de Nicopole, Nicolae Stanislavici, căutându-și refugiul în Banat[4]. Comisia de colonizare din Timișoara, le-a desemnat loc de așezare în localitatea Vinga și Beșenova-Veche de unde mai târziu s-au resfirat prin alte câteva sate ale provinciei[5].

Localitatea Vinga era un biet sătuleț dărăpănat, pe care bulgarii l-au refăcut din temelie, ridicându-l la rangul de târg, ajungând astfel, centrul vieții economice și religioase al noilor coloniști. Maria Therezia prin Diploma de la 1744, îl ridică la rangul de oraș, îl înzestrează cu puste și moșii, i se dă „jus gladii", Diploma obligând pe bulgari să-l numească de acum înainte „Theresiopolis"[6].

---

[1] Idem și Takács S., *Spaniolok telepitése Pancsovára.* M. G. Tört. Tár., an 1903, p. 47. Schwicker I. H., op. cit., p. 462.

[2] Szentkláray I., op. cit., p. 358.

[3] Idem, p. 258.

[4] Szentkláray I., op. cit., p. 253—254. Borovszky S., *Torontál vármegye* . . . p. 416, 417.

[5] Szentkláray I., op. cit., p. 255. Bodor A., op. cit., p. 12. Vlád A., op. cit., p. 181.

[6] Borovszky S., op. cit., p. 125—126. Az osztrák-magyar monárhia irásban. és képekben, vol. II, p. 526.

A doua grupă de bulgari s-au așezat în Banat prin anii 1740 în cele două localități de mai sus, iar alții în satul Vizeșdia. Altă grupă, venită la 1776 sub conducerea lui Mirkovici, s-a așezat în Lovrin, iar prin anii 1789 cele din urmă familii bulgărești, venite dinspre Peninsula Balcanică, s-au așezat prin satele mai vechi ale Banatului ridicate de către conaționalii lor.

Coloniștii români din Oltenia și Muntenia

Alături de aceste minorități etnice se așează în Banat și grupuri numeroase de români veniți din Oltenia, încă de pe la 1640, apoi alții mult mai numeroși, mai ales în timpul când această provincie a fost supusă stăpânirii austriece[1]. Tot acum pătrund în Banat curente mai slabe de populație românească venite din Munteia și Moldova. Coloniștii români au fost așezați de către curtea din Viena în districtele: Lugoj, Caransebeș, Mehadia și Oravița, unde au fost împământeniți cei veniți până la 1729[2].

Oltenii veniți între anii 1730—1735 s-au așezat îndeosebi prin localitățile: Sasca-Montană, Cărbunari, Știnapari, Moldova-Nouă, Oravița, Bocșa și Dognacea[3]. Pe lângă grupa celor așezați în regiunea deluroasă, românii din Oltenia au mai populat o mare parte din următoarele sate ale câmpiei: Sân-Mihaiu, Comloșul-Mare, Torac, Petrovasila, Alibunar, Delibalta, Cubin, Nicolinț și Seleuș. Așezarea lor aici s-a făcut în deosebi în timpul domniei lui Iosif II, care le-a dat voie să se mute de pe o moșie pe alta.

Oltenii colonizați în Banat s-au bucurat de oarecare privilegii, pe care și le-au păstrat până în veacul al XIX-lea, când le-au pierdut, fiindu-le răpite de către statul unguresc sau din partea societăților străine industriale întemeiate aici.

---

1) Bodor A., op. cit., p. 7. Böhm L., op. cit., p. 90—91. Borovszky S., *Temes vármegye*... p. 309.

2) Szentkláray I., op. cit., p. 267—268.

Homan B., *Magyar történet*, Budapest, 1930, vol. VI., p. 199. Numărul însemnat al românilor veniți din Oltenia și Muntenia a determinat curtea din Viena la 1766, să dea o ordonanță prin care să le fixeze locul de așezare, oprindu-i să se stabilească la nord de Bega și Timișoara, „hogy Temesvártól és a Bega folyásától nyugatra ne eresszék be őket".

3) Molin R., *Românii din Banat*, Timișoara, 1928, p. 48.

Toate aceste roiuri de populaţie venite în Banat în număr aşa de mare, în tot cursul veacului al XVIII-lea, au întâlnit aici străvechea populaţie autohtonă, pe români. Aceştia au avut de îndurat cele mai multe greutăţi, fie din partea administraţiei străine, fie din partea coloniştilor. Domnia Mariei Theresia a fost cea mai vitregă pentru elementul românesc, deoarece împărăteasa pentru a satisface nevoile materiale ale coloniştilor, i-a deposedat pe românii autohtoni de cele mai bune terenuri agricole, fapt care a produs între ei adânci nemulţumiri şi chiar mici revolte îndreptate contra coloniştilor şvabi[1].

Maria Theresia, luând cunoştinţă despre această stare de lucruri, prin deciziunea din 24 Iulie 1765, porunceşte comisiunei de colonizare din Timişoara, ca din toate satele româneşti care se vor afla în preajma celor germane, populaţia să fie scoasă şi mutată în acele regiuni unde românii locuiesc în masă compactă[2]. Pentru a preveni eventualele răscoale împărăteasa notează, ca această schimbare de populaţie să se facă pe încetul şi cu multă băgare de seamă, comisiunea din Timişoara având datoria să înainteze Curţii imperiale rapoarte amănunţite în acest sens[3]. Pe baza ordinelor împărăteşti a fost scoasă o parte din populaţia românească din satele: Falnic, Zădărlac, Sân Petru şi Aradul-Nou, şi trimisă în judeţul Caraş-Severin[4].

Contele Perlas Rialph, la 1767, înaintează împărătesei un memoriu amănunţit prin care dovedeşte nevoia urgentă, de a scoate populaţia românească din mijlocul elementului german, deoarece şvabii refuză să se aşeze în apropierea satelor româneşti[5]. Intenţia împărătesei şi-a organelor de colonizare era, ca prin aceste schimbări de populaţie, elementul românesc să ajungă cât mai risipit peste tot Banatul, iar de altă parte, să formeze un bloc complect şvăbesc în această provincie.

Coloniile germane, aşezate de-a lungul Mureşului şi la apus de Timişoara, aveau înfiptă în mijlocul lor o insulă de

---

1) Dr. Szentkláray I., *Oláhok költöztetése Délmagyarországon*, Budapest, 1891, p. 4—5.
2) Dr. Szentkláray I., op. cit., p. 9.
3) Idem, op. cit., p. 9—10.
4) Idem, op. cit., p. 11.
5) Idem, op. cit., p. 12.

element românesc, prin schimbarea, căreia autoritățile tindeau la alcătuirea unui coridor puternic german, întins de la Mureș până la Timișoara. Pentru înfăptuirea lui s-au făcut propuneri împărătesei, ca să fie scoasă populația românească din satele: Alioș, Fibiș, Fiscut și Firitiaz, aducându-se în locul celor plecați, peste 800 familii șvăbești. Aceeași soartă urma să o aibă și românii din următoarele sate ale districtului Timișoarei: Ianova, Murani, Jădani și Seciani, în locul lor având să fie așezate 700 familii de germani[1]. Organele administrative intenționau, ca în localitățile unde nu va fi destul pământ disponibil pentru a satisface nevoile coloniștilor germani, românii să fie siliți să plece în număr cât mai mare, și pe cât posibil îndemnați să-și părăsească satele cu totul.

Românilor le erau destinate noile locuri de așezare în județul Torontal, unde statul avea două mari domenii: Klek și Torac, în jurul cărora se aflau numai sate românești, rămase încă de pe timpul stăpânirii turcilor[2]. T. Kosta a fost însărcinat cu alcătuirea planului noilor sate, iar consilierul Plasch a fost trimis la 1766 în localitățile Sefdin și Kisfalud, ca să înduplece pe români să-și părăsească vetrele străbune și să plece cu tot avutul lor în apropierea Becicherecului-Mare, unde mila împărătească le va zidi case și le va dărui pământ suficient[3].

Plasch și-a înaintat comisiei de colonizare raportul cu toate constatările făcute, iar acesta a discutat modalitatea expulzării românilor, hotărând ca plecarea lor să fie făcută primăvara și vara, căci numai așa își vor putea semăna și lucra pământul primit în noile sate. La plecare românii aveau dreptul să-și dărâme locuințele, materialul de clădit să-l vândă ori să-l ducă cu ei, din grădini puteau scoate puieții tineri, dar le era strict oprit să distrugă plantațiile mai bătrâne, care aveau să formeze proprietatea noilor coloniști[4]. Românii din Săcălaz și Sefdin aveau să fie plasați în prediumul de la Torac, iar în satele întemeiate pe domeniile prediumului Klek, aveau să fie aduși românii din Kisfalud și Recaș[5].

Populația românească plecată în pribegie a avut mult de suferit în tot lungul drumului, ca și după așezarea în noile sate. Transportul a fost împreunat cu nespus de multe greu-

---

1) Idem, op. cit., p. 12.
2) Idem, op. cit., p. 15.
3) Idem, op. cit., p. 16—17.
4) Idem, op. cit., p. 17.
5) Idem, op. cit., p. 18—19.

tăți, până ce au ajuns în sudul Torontalului li s-au prăpădit o mare parte din animale, iar după ce au sosit la destinație, au întâlnit o climă neprielnică din pricina bălților și multelor mlaștini care răspândeau miasme otrăvitoare, apoi apa de băut, lipsind aproape cu totul, o mare parte din români au fost dați morții[1]. Administrația la rândul ei i-a tratat cât se poate de mașter și după așezarea în noile sate, încât multe familii și-au părăsit pământul și casele plecând în alte ținuturi.

Intenția împărătesei de a-i scoate pe toți românii risipiți printre localitățile șvăbești din Banat și a-i așeza în ținuturi cu totul aparte nu s-a putut realiza din pricina situației externe a statului, așa că opera nefastă începută s-a mărginit numai la satele pomenite mai sus[2]. Dintre toți locuitorii Banatului în acest veac, românii au fost mai greu încercați, deoarece li s-au răpit vechile drepturi și privilegii câștigate cu prețul vieții întru apărarea hotarelor, apoi au fost deposedați de cele mai bune terenuri agricole care au fost dăruite coloniștilor indiferent de naționalitatea lor.

Coloniști unguri

Puțina populație ungurească, care a locuit în Banat până la 1526, a dispărut cu totul pe timpul cât această provincie a fost supusă stăpânirii turcești, așa că, după 1715 ei sunt neexistenți aici[3]. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începe pătrunderea lor în număr mai mare, dinspre județele dintre Dunăre și Tisa, sau din dreapta Mureșului. Recensământul de la 1774, referitor la populația Banatului, nu face mențiune despre unguri, puținii așezați aici până la această dată alcătuiesc grupuri de iobagi pe moșiile nobililor.

Prin anii 1770 s-au așezat în părțile de sud ale Torontalului, câteva zeci de familii ungurești aduse pentru cultivarea tutunului[4]. Ungurii din localitatea Itebe, au fost aduși la 1781 din județul Bichiș. Episcopul ardelean I. Bathiányi prin anii 1782, a colonizat pe ungurii din localitate Beba-Veche[5]. Ungurii din comuna Monostor au fost aduși din

[1] Idem, op. cit., p. 19.
[2] Idem, op. cit., p. 21—23.
[3] Bodor A., op. cit., p. 6.
[4] Bodor A., op. cit., p. 18.
[5] Bodor A., op. cit., p. 23. Böhm L., op. cit., p. 165.

Szeged la 1782, iar în anul următor alții au fost colonizați în Beba-Veche și în localitățile Oroszlános și Bachova[1].

Coloniștii din localitatea Pádé au fost aduși la 1784, iar alții s-au așezat în anul următor în satele: Nițchidorf, Morțifeld și Gherchenis[2]. Proprietarul de pământ A. Lazar a colonizat cu unguri localitatea Lukácsfalva, iar alte câteva familii au fost așezate în satul Beodra[3]. Localitatea Vizeșdia a primit coloniști unguri pe la 1786, aduși din regiunile superioare ale Ungariei. Ungurii din localitatea Darova au fost colonizați tot în acest an, iar la 1787 o grupă însemnată de coloniști unguri s-au așezat în localitatea Jamul-Mare[4].

După moartea lui Iosif II se termină epoca marilor infiltrări de populații străine în Banat, colonizările care se vor face de acum înainte, cu populație adusă din alte țări, vor fi din ce în ce mai reduse, în schimb așezările unguresti se vor dezvolta tot mai puternice. De pe urma mișcărilor revoluționare întâmplate în Franța la acest sfârșit de veac, s-au așezat în Banat vreo 400—500 emigranți, resfirați prin diferite centre șvăbești și franceze, iar prin anul 1802 vreo 2000—3000 industriași de naționalitate franceză, germană și croată[5].

VIII. Infiltrări de populații străine în Crișana și Maramureș, în veacul al XVIII-lea

Românii din ținutul de șes al Crișanei, alcătuiau în secolul al XVIII-lea o serie de sate puternice, cum rezultă din încercările făcute de către Curtea din Viena de a-i converti la catolicism. Episcopul ortodox al Aradului, Vichentie Ioanovici vine la Oradea-Mare în anul 1727, unde primește o jalbă adresată în numele românilor din „ținutul Bihorului și șesul Crișurilor", între ale cărei iscălituri figurează și cea a „protopopului de la Cefa cu toți preoții din Câmpia Orăzii, cu biraiele din satele de la Câmpia Orăzii"[6].

Episcopul după un scurt popas, cercetează vreo 39 sate românești, între care și următoarele, așezate peste frontiera

---

1) Bodor A., op. cit., p. 23. Böhm L., op. cit., p. 165.
2) Böhm L., op. cit., p. 165.
3) Bodor A., op. cit., p. 22—23.
4) Bodor A., op. cit., p. 22.
5) Bodor A., op. cit., p. 24.
6) Firu N., *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea*, Caransebeș, 1913, p. 21.

actuală în Ungaria: Leta-Mare, Poceiu, Tiribiş, Abram, Petreu, Cherestur, Vaşad, Aciad, Darvaş şi Vecherd. De altă parte episcopul romano-catolic din Oradea, Csáky, scutea pe preoţii români trecuţi la catolicism de pe tot întinsul diacezei sale, de sarcinile şi îndatoririle iobăgeşti, câştigând pe mulţi dintre ei pentru cauza catolică, până departe de valea Bărcăului, Ierului şi ţinutul Nyrségului[1].

La anul 1765 iese de sub teascurile tipografiei Seminarului catolic din Oradea „Calendariumul" latinesc, în care sunt înşirate satele de rit grecesc de pe teritoriul episcopiei catolice, şi care erau locuite în majoritate de populaţie românească. Limba liturgică era „valachica", iar în localităţile cu populaţie amestecată se menţionează şi „ruthenica". Satele româneşti alcătuiau o masă compactă în tot ţinutul de şes al Ierului, Bărcăului şi Someşului. Iată câteva din localităţile cu populaţie românească, rămase azi în Ungaria: Poceiu, Acsád, Hosszupáli, Abram, Vasad, Leta, Vértes şi Nádantelek. Românii din aceste părţi, pentru îndeplinirea serviciilor religioase îşi aduceau cărţile rituale din Muntenia şi Moldova până prin anii 1743 şi 1773, când ordinele împărătesei Maria Theresia interzic importul lor[2].

Mişcările religioase se întind în veacul al XVIII-lea peste tot şesul Sătmarului, ridicându-se până pe valea Someşului, unde diferiţii misionari încearcă să convertească populaţia românească spre catolicism[3]. Comitele din Satu-Mare caracterizează pe românii de aici, într-o scrisoare de la 1761: „Atât de puternic sunt inficiate inimile acestor neînfrânaţi, că abia se mai pot îndoi[4]. Vorbind mai departe despre populaţia judeţului arată că e alcătuită din: „natio valachia et ruhenica"[5].

Mişcarea revoluţionară începută de Rákoczi în cei dintâi ani ai veacului al XVIII-lea, a luat naştere pe teritoriul judeţelor: Ung, Bereg, Ugocia, Szabolcs, Sătmar şi Bihor, unde lo-

[1] Radu I., *Istoria diecezei române unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, p. 16.

[2] S. Dragomir, *Istoria desrobiei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII.*, Sibiu, 1930, vol. II. Cf. Dr. Böhm I., *A liturgikus nyelvekről*, Eger, 1897, p. 135—136. Marczali H. *Magyarország története II. József korában*, Budapest, 1885, vol. I., p. 265.

[3] Radu I., op. cit., p. 15. S. Dragomir, *Istoria desrobiei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Sibiu, 1930, vol. II., p. 206.

[4] S. Dragomir, op. cit., p. 209.

[5] Idem, op. cit., p. 217.

cuiau un mare număr de români, calvinizaţi în bună parte. Elementul românesc, luptând în rândurile revoluţionarilor curuţi a făcut minuni de vitejie[1]. Din ţinutul de mai sus era „Căpitanul de Curuţi, Românul Ciurulea, iar din părţile sătmărene erau ... românii Balla Vasile, Petru Popp şi vestitul căpitan Drăgui"[2].

Numărul mare al românilor din aceste judeţe, care au luptat alături de unguri, se vede şi din cântecele ungureşti ale Curuţilor, care au în cea mai mare parte caracterul — melodie şi versificaţie — românesc până azi, deşi sunt executate în ungureşte[3].

Fâşia de câmpie cuprinsă între Mureş, Crişuri şi Someş n-a cunoscut în veacul al XVIII-lea o colonizare sistematică — asemeni Banatului —, făcută sub supravegherea împărătească şi după norme bine stabilite. Colonizările se fac aici numai din partea câtorva familii nobile, fără ca statul să aibă vreun amestec, şi tocmai din acest motiv ele au amplitudinea mult mai slabă, fiind reduse la un număr mic de localităţi şi colonişti.

Şesul cuprins între Mureş şi Crişul-Repede a fost locuit la începutul acestui secol, în majoritate de către populaţia românească, iar în satele dinspre Tisa populaţia era amescată cu unguri. Afară de aceste două naţionalităţi au mai fost colonizaţi aici slovaci şi germani, apoi elementul unguresc a fost întărit prin noi curente venite dinspre Tisa.

Colonişti slovaci

Slovacii din şesul Aradului şi Bihorului au pătruns aici, venind din centrele de peste frontieră: Békés, Békés-Csaba, Orosháza, Szentes şi Szarvas, colonizaţi în întâia jumătate a secolului al XVIII-lea, de către nobilul I. Gh. Haruckern, care stăpânea cea mai mare parte din judeţe: Békés, Csanád şi Csongrád. Populaţia de baştină pe moşile lui era foarte rară, se cifra abia la câteva mii de suflete[4]. Haruckern, având nevoie de cât mai multe braţe de muncă, face apel la popu-

---

1) Iancsó B., *A román nemzetiségi törekvések története*, Budapest, 1896, vol. II., p. 656—659.

Radu I., op. cit., p. 15. Szekfő Gy. *A száműzött Rákoczi*, Budapest. 1913, p. 88.

2) Iancsó B., op. cit., p. 660—661.

3) Iancsó B., op. cit., p. 660—661.

4) Acsády I., *Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában*, Budapest, 1896, p. 311—312. Dr. Peschány A., *A magyarországi totok*, Budapest, 1913, p. 175—180.

lația slovacă din regiunile de nord ale Ungariei, cerându-i să se așeze pe proprietățile lui, și făgăduind coloniștilor mai multe privilegii: pământ suficient, libertate religioasă și scutire de impozite pe câtva timp. Prin acordarea acestor avantaje i-a reușit să așeze în localitățile de mai sus, câteva mii de familii slovace[1].

Coloniștii de aici au trecut pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea în localitatea Nădlac, alcătuind cel mai important centru slovac de la apusul țării și unde formează până azi majoritatea populației[2]. De aici resfirarea lor s-a făcut mai departe, pe Valea Mureșului în sus, prin satele, Semlac, Șeitin și Pecica, fără să poată alcătui undeva majorități etnice.

Slovacii din localitatea Mocrea au fost colonizați pe la sfârșitul acestui secol, aduși ca lucrători de pământ pe moșiile nobilului I. Péterffy, dar fiind puțini la număr cu timpul, s-au maghiarizat[3].

Județul Bihor are o singură localitate — Bicaciu — colonizată cu slovaci în secolul al XVIII-lea, însă din pricina izolării lor s-au deznaționalizat maghiarizându-se[4]. Slovacii din localitatea Vărșand au fost aduși aici prin anii 1755. Familii singuratice slovace s-au răsfirat prin diferitele sate ale Banatului, venite din centrele din Ungaria. Elementul slovac — peste toată regiunea de câmpie a Tisei — alcătuiește majoritatea populației numai în Nădlac și Bicaciu.

Coloniști germani

Germanii dintre Mureș și Crișuri, așezați aici în secolul al XVIII-lea, alcătuiesc o anexă a grupului șvăbesc din Banat. Curentul mai vechi de înfiltrare germană, pătrunde din sudul Mureșului, colonizând satele: Glogovaț, Sânt-Ana, Pănadul-Nou și Sf. Martin[5]. Al doilea curent mai slab venit dinspre Tisa, e reprezentat prin coloniștii germani din localitățile Peregul-German, apoi de cei așezați în număr mai mic prin alte câteva sate din vestul județului Arad[6].

---

1) Az osztrák-magyar monárchia irásban és képekben, vol. II, p. 412—434.

2) Az osztrák-magyar monárchia irásban és képekben, vol. II, p. 457.

3) Az osztrák-magyar monárchia irásban és képekben, vol. II, p. 461.

4) Az osztrák-magyar monárchia irásban és képekben, vol. II, p. 406.

5) Dr. Somogyi Gy., Arad vármegye néprajzi leirása, Arad, 1912,

6) Dr. Somogyi Gy., op. cit., 97—98, 363.

Elementul german din localitatea St. Ana, a fost așezat prin anii 1701. Coloniștii originari din Baden, Pfalz și Bavaria au fost aduși de către domnul de pământ D. Bibits[1].

Germanii din localitatea Aletea au fost colonizați de către nobilul Haruckern prin anul 1717. Coloniștii au fost originari din Würzburg, Bamberg, Schweinfurth, Bavaria, Pfalz și Lotaringia[2]. Localitatea Glogovăț a fost colonizată cu germani la 1756, tot atunci așezându-se câteva familii și în Semlac[3].

Localitatea Sân-Martin a fost intemeiată de către nobilul Haruckern și colonizată cu germani la 1750, cei mai mulți originari din Baden. De asemenea, la acest an ia ființă comuna Pănadul-Nou, populată cu elemente germane, originare din Lotaringia[4].

Germanii din Pâncota, originari din Württemberg, s-au așezat prin anul 1786[5]. Germanii din Macea s-au resfirat aici, veniți din centrul lor mai puternic, Sân-Martin[6].

De asemenea, cele câteva zeci de familii germane, risipite prin localitățile: Șimand, Păulișul-Nou și Galșa, au venit aici din localitățile mai mari svăbești ale județului[7]. Comuna Peregul-German, întemeiată la 1851—1852, a fost populată cu elemente germane originare, parte din Austria de jos, parte din Torontal[8]. Tot în veacul al XIX-lea, au luat ființă cele din urmă centre populate cu element german în județul Aradului, anume: Satu-Nou și Țipar[9].

Germanii în județul Bihor au întemeiat o singură localitate — Palota — aproape de Oradea-Mare, aduși aici prin anii 1780, de către contele Frimmont, și așezați ca lucrători, pe moșiile lui.

Șvabii din localitatea Săcuieni, au fost colonizați în veacul al XVIII-lea. Tot acuma au mai fost așezate câteva sute de germani în localitatea Palota, și alții puțini s-au risipit prin satele: Sânt-Andreiu și Tăriam[10].

---

1) Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 361.
2) Idem, op. cit., p. 361—362.
3) Idem, op. cit., p. 362.
4) Idem, op. cit., p. 362—363.
5) Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 363.
6) Idem, op. cit., p. 363.
7) Idem, op. cit., p. 363.
8) Idem, op. cit., p. 363.
9) Idem, op. cit., p. 363.
10) Az osztrák magyar monárchia irásban és képekbèn..., vol. II, p. 405.

Coloniști unguri

Elementul unguresc pătrunde tot mai adânc în veacul al XVIII-lea, dinspre interiorul șesului spre județele: Arad, Zărand și Bihor, fie sub forma de infiltrări sporadice — cu neputință de urmărit documentar —, fie sub forma de colonizări făcute pe moșiile nobililor ori pe domeniile statului[1]. Infiltrarea ungurească în județul Arad, se poate împărți în două mari perioade: una între 1699—1751, și a doua între 1752—1780[2].

Așezarea ungurilor începe acum în câteva din satele de pe Valea Mureșului și Crișul-Alb, ajungând până la regiunea de coline ale Munților Bihorului, Muma-Codru și Highiș-Drocea.

Centrul cel mai important de așezare este orașul Arad, de unde elementul unguresc înaintează spre răsărit, ajungând până în târgurile Radna-Lipova. Ungurii s-au așezat în localitatea Rovine prin anii 1753, veniți dinspre mijlocul șesului Tisei. De aici, după câțiva ani s-au așezat în Peregul-Mic, împreună cu alte zeci de familii aduse din Egyek și Szabolcs[3].

Coloniștii unguri din Ghioroc s-au așezat aici pe la 1743, iar cei din localitățile: Șiria, Galșa, Pâncota și Adea au fost așezați pe la sfârșitul acestui secol[4]. Localitatea Vărșandul-Nou, a fost colonizată cu unguri pe la 1792[5].

Populația șesului cuprinsă între Bărcău, Ier și Someș, în veacul al XVIII-lea, este alcătuită în majoritate din români, apoi ruteni și mai puțini unguri. Colonizare sistematică nu avem în această regiune, decât cea a șvabilor din șesul Sătmarului.

Rutenii din Sătmar și Maramureș

Rutenii vin și se așează alături de populația românească în județele: Ugocia, Maramureș și Sătmar, pe la sfârșitul veacului al XIII-lea, coborându-se în grupe mai mari pe timpul domniei regilor Carol Robert și Ludovic Cel Mare[6]. Acesta

---

[1]) Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 255.
[2]) Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 256.
[3]) Az osztrák magyar monárchia, vol. II, p. 460.
Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 256, 262—263.
[4]) Az osztrák magyar monárchia..., vol. II, p. 460.
Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 257—265.
[5]) Dr. Somogyi Gy., op. cit., p. 264.
[6]) Hodinka A., op. cit., p. 58—71.

a primit în Ungaria pe principele Podoliei, Teodor Koriatovics împreună cu un însemnat număr de ruteni, așezându-i pe domeniile regale de la Muncaciu și Macovița[1]. Noilor veniți, așezați îndeosebi pe teritoriul județelor: Maramureș, Ugocia, Bereg și Ung, regele le-a acordat dreptul de a fi supuși jurisdicții religioase a metropolitului de Haliciu, păstrându-și în biserică limba și credința ortodoxă[2].

Infiltrarea ruteană în județele de mai sus nu s-a făcut în masă, ea a fost o coborâre lentă, continuată până prin veacul al XVII-lea, noii veniți așezându-se de preferință în lungul văilor și la poalele Carpaților[3]. Conduși de cnezi, cereau voie domnilor de pământ să se așeze pe diferitele domenii, iar din pricina puținei desimi de populație, infiltrarea lor n-a fost împiedicată[4].

Coloniștii ruteni se bucurau de anumite favoruri, între altele erau scutiți de impozite datorate domnului pe pământ pe câtva timp, în schimb erau datori să-i presteze unele servicii, fie în daruri, fie în natură[5].

Elementul rutean în veacul al XVIII-lea se coboară tot mai înspre adâncul șesului Sătmarului, părăsind regiunea de dealuri, unde condițiile de trai erau foarte grele. Acum alcătuiesc o însemnată insulă etnică — rămasă peste frontieră — de unde se resfiră prin câteva sate din jurul orașului Satu-Mare, fără ca să alcătuiască nicăiri majorități absolute de populație.

Localitățile unde s-au așezat mai numeroși sunt: Peleșul, Lazuri, Livada, Adrian, Nisipeni, Micola și Culciul-Mare[6].

În Maramureș, rutenii alcătuiesc azi o insulă etnică formată din satele: Remeți, Virișmort, Crăciunești, Lunca, Valea Vișeului, Bistra, Petrova, Rona de Sus, Ruscova, Repedea și Poienile de sub Munte, de unde s-au resfirat în număr mai mic prin alte localități românești[7]. Cei din Câmpulung și Sighet sunt azi maghiarizați.

---

1) Dr. Szabó O., *A magyar oroszokról*, Budapest, 1913, p. 42—43.

2) Hodinka A., op. cit., p. 71—72.

3) Hodinka A., op. cit., p. 72 *Az osztrák magyar monárchia*... vol. VI., partea 2, p. 401—402.

4) Hodinka A., op. cit., p. 72. *Az osztrák magyar monárchia*, vol. VI, partea 2, p. 402—494 Bonkálo S., *A szlávok*, Budapest, 1915, p. 76.

5) Hodinka A., op. cit., p. 75—77. *Az osztrák magyar monarchia*... vol. VI, partea 2, p. 403—407.

6) Borovszky S., *Szatmár vármegye története*, Budapest, p. 492.

7) Vornicu G., Maramureșul, București, p. 23.

Nobilul Al. Károly, având posesiuni întinse în șesul Sătmarului, a căutat în lipsa brațelor de muncă să-și aducă coloniști germani. Pritr-o cerere adresată Cancelariei aulice din Viena, își exprimă dorința de a-și coloniza o parte din proprietățile lui cu șvabi, rugând Curtea să-i scutească de impozitele datorate statului[1]. Cererea i-a fost aprobată, astfel că în primăvara anului 1712, s-a făcut cea dintâi colonizare șvăbească în șesul Sătmarului. La 16 Iulie Ioan Kereskény, emisarul nobilului Károly, a plecat din Bratislava cu un transport de germani spre Sătmar, care au fost colonizați în localitățile: Urziceni, Căpleni, Ciumești, Careii-Mari și Moftinul-Mare[2].

Situația coloniștilor la venire era așa de jalnică, încât familia Károly a fost nevoită să le dea ajutoare în bani și natură, ba unora din ei chiar pâinea zilnică. Casele și le-au zidit numai în mod provizoriu, rămânând ca la anii viitori să-și ridice locuințe mari și statornice.

Al. Károly, din Bratislava, trimite sub conducerea administratorului său Grabarics o altă grupă de coloniști germani spre Careii-Mari[3]. Noul stăpân i-a scutit pe timp de trei ani *de orice* fel de impozite față de el, iar șase ani de cele datorite județului și comunei, după acest termen coloniștii fiind obligați față de domnul de pământ, cu aceleași dări și zile de lucru, ca și ceilalți iobagi. Pentru a le veni în ajutor la închegarea gospodăriilor, fiecare colonist primea la început câte doi boi, o vacă, și douăsprezece măsuri de grâu, în schimbul acestor ajutoare fiind dator să lucreze gratuit o parte din pământul domnului[4].

Al. Károly la 1719 lansează un nou apel către populația germană din orașele renane, făgăduind celor care vor veni pe moșiile lui mai multe favoruri. Chemarea a avut răsunet, așa că la 1720 s-a îmbarcat din Ulm un alt transport de coloniști șvabi, pentru satele din jurul Careilor, cei mai mulți dintre ei fiind așezați după sosire, în Careii-Mari și în localitatea Foieni[5].

---

1) Dr. Vonház I., *A Szatmármegyei német telepitésről*, Századok, an. XLVIII, Nr. 4, p. 303.
2) Dr. Vonház I., art. cit., p. 304.
3) Dr. Vonház I., art. cit., p. 305.
4) Dr. Vonház I., art. cit., p. 306.
5) Idem, 307—313.

Câțiva ani mai târziu, la 1726, se așează germanii și în localitatea Ardud. Ungurii cu care locuiau împreună le-au făcut multe mizerii, încât coloniștii s-au văzut nevoiți în repetate rânduri să se plângă nobilului Károly, rugându-l să ia măsuri pentru îndreptarea răului[1]. Domnul de pământ, ca să pună capăt neînțelegerilor, la 1730, dispune să fie mutați șvabii de aici, în localitatea Beltiugul-Crasnei.

Prin anii 1729—1731, se așează alte grupe de germani, mai puțini la număr, prin satele ridicate de conaționalii lor, iar alții care sosesc la 1733 și 1735, sunt plasați mai ales în satele din jurul Careilor-Mari[2].

După moartea lui Al. Károly, urmașii lui au continuat opera de colonizare germană aici, dar în stil mult mai mic. Între anii 1743—1758, s-au așezat familii germane prin localitățile: Alexandești, Terebești, Socondul-Mare, Șiești, Homorodul de Jos, Berlești și Sanislău, iar alții s-au împrăștiat prin satele întemeiate de către Al. Károly[3]. Prin anii 1792—1803, s-au așezat șvabii în localitățile: Jojib, Ciumești, Hurez, Dindileag și Mădăraș, iar după 1808, în Tășnad și Tiream[4].

Faptul că au fost așezați în sate izolate unele de altele, apoi nu s-au învrednicit de favorurile celor din Banat, a contribuit în mare măsură la maghiarizarea lor, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

În secolul al XVIII-lea, sub domnia Mariei Theresia, au fost colonizați germani în număr mai mic — pe la 1773 — și în câteva localități din Maramureș. Cei așezați în centrele: Sighet și Câmpulung, au venit din Austria, iar cei din Vișeul de Sus, Borșa-Handal și Huta, au fost aduși din Tatra[5].

Scopul colonizării lor aici, a fost dezvoltarea unei cât mai mari industrii[6]. Coloniștii fiind așezați într-o regiune total izolată de către restul marilor grupe germane s-au maghiarizat cu timpul aproape cu totul.

---

1) Idem., p. 313—315.

2) Idem., p. 416—417.

3) Idem., p. 411—415.

4) Idem., p. 411—415. Scherhafer A., *Șvabii Sătmăreni și Bihoreni precum și Germanii din Maramureș*. Tr. B. Cr. Mar., București., 1929, vol. I, p. 643.

Az osztrák magyar monarchia írásban és képekben... vol. II, p. 355—356.

5) Szilágy I., *Mármaros vármegye leirása*, Budapest, 1876, p. 297.

6) Az osztrák magyar monarchia... vol. VI, partea 2, p. 443.

Veacul al XVIII-lea aduce, încetul cu încetul, o puternică pătrunderea a elementului unguresc dinspre interiorul câmpiei, spre periferia ei. Acum începe așezarea ungurilor în cele mai multe sate de la poalele dealurilor, alcătuind tot atâtea centre răslețe, cu tendința de înaintare înspre ținutul munților. Timpurile liniștite care au urmat după războaiele interne ale lui Rákoczy deoparte, de altă parte mica deșime de populație, au favorizat înjghebarea unei puternice insule unguresti în șesul Sătmarului în întâia jumătate a veac. al XVIII-lea, alcătuită din următoarele localități: Piskâros, Penészlek, Ura, Géres, Dobra, Kis-Námény, Szamosujlak, Szalka, Gyöngye, Peleșul-Mare, Borzava, Füled, Gürbed, Pallag, Gacsa, Ökörító, Nagy-Gércs, Kis-Gércs și Szamostelek[1]. Din acest centru puternic s-a făcut resfirarea ungurească peste tot șesul din jurul orașelor, Satu-Mare și Careii-Mari, care înaintează în veac. al XIX-lea, pe valea Someșului, Ierului, Crasnei și Tisei, tot mai adânc înspre regiunile muntoase.

Colonizările sistematice unguresti spre nord de Oradea-Mare și în județul Sătmar, n-au putut lua o dezvoltare mare, fiindcă această regiune, rămânând scutită de ocupația turcească (1526—1699), a servit drept loc de refugiu pentru populație, aici satele erau mai dese, iar statul avea relativ puține întinderi de moșii, unde să poată face colonizări în stil mare. Totuși, și aici ungurii au putut pătrunde departe spre dealuri, sub forma de așezări mai mici, făcute pe moșiile nobililor ori ale comunităților religioase.

Pe Valea Crișului-Repede, ungurii se întind până înspre răsărit de Oradea-Mare, căutând regiunile cele mai potrivite pentru agricultură din lunca acestei ape, iar pe valea Crișului-Negru până aproape de Beiuș (Fig. 4).

IX. Deznaționalizarea elementului românesc din județele de la apusul țării în veacul al XIX-lea

Veacul al XIX-lea prezintă pentru întreaga câmpie a Tisei, faze noi în legătură cu mișcările și raporturile dintre populația ungurească și celelalte neamuri. Statul dă acum semnalul luptei contra tuturor naționalităților. Lupta a început la

---

[1] Borovszky S., *Szatmár vármegye története*, p. 493.

periferia câmpiei, unde naționalitățile prezentau o slabă forță de rezistență față de tendința de deznaționalizare, apoi din aceste regiuni a pătruns tot mai adânc înspre dealuri și munți.

Statul unguresc a întrebuințat toate mijloacele pentru a-și putea realiza acest plan, iar armele cele mai puternice i-au fost: a) sistemul de colonizări, b) maghiarizarea prin școală și biserică, c) denaturarea datelor statistice, obținute cu prilejul diferitelor recensământe ale populației.

a) Colonizările

Rostul colonizărilor unguresti la apusul țării, făcute peste toată fâșia de câmpie până adânc între dealuri, a fost să sfarme blocul românesc în mai multe unități mărunte, încercuindu-le apoi de jur împrejur, ca așa să le poată deznaționaliza cu mai mare ușurință[1]. Soarta românilor aveau să o împărtășească mai târziu și celelalte naționalități.

Ungurii în Banat au început a fi colonizați în mod sistematic, odată cu începutul veacului al XIX-lea. Populația ungurească din localitățile Dejan și Zerindul-Mare a fost colonizată prin anii 1800[2]. La 1806 au fost colonizați ungurii din localitatea Sân-Mărtin (devenit S. M. Unguresc n.n.), iar la 1819 cei din comuna Mailath[3].

Ungurii din localitatea Araniag au fost aduși la 1822, și tot atunci au fost colonizați cei din Nadăș și Topolovățul-Mic[4].

Coloniștii unguri din localitatea Udvarszállás au fost aduși la 1835, când o altă grupă a fost așezată în localitățile: Gătaia și Pordeanu[5]. Ungurii din Sân-Mihaiul Maghiar au fost colonizați la 1840, cei din Colonia Bega la 1844, iar cei din localitatea Gilad, au fost aduși la 1850[6].

An de an coloniile unguresti pătrund tot mai adânc înspre regiunea muntoasă ale Banatului, căutând în înaintarea lor, să urmeze mai ales direcția văilor râurilor. La 1883 s-au așezat ungurii în localitatea Betlenhaza, apoi în Izgar și Iersig,

---

[1] Szatmáry Gy., *Nemzeti állam és népalkotás,* Budapest, 1892. A. Popovici, *Chestiunea naționalităților din Ungaria,* Sibiu, 1894. Concepția conducătorilor statului unguresc referitoare la naționalități era, că ele sunt „locuitori cu buze streine".

[2] Bodor A., op. cit., p. 25.

[3] Idem., op. cit., p. 26.

[4] Bodor A., op. cit., p. 26.

[5] Bodor A., op. cit., p. 28.

[6] Bodor A., op. cit., p. 28.

la 1891 au fost colonizaţi cei din localitatea Uiszentes (lângă Timişoara[1]). Cei din centrele Bodofalva şi Igazfalva, au fost colonizaţi la 1893, iar cei din târguşorul Recaş la 1899[2].

Coloniştii din Făget s-au aşezat aici între anii 1900—1903 iar cei din localităţile: Balinţ şi Mănăştur, între anii 1903—1909[3]. Ungurii din localităţile: Moşniţa şi Babşa, au fost aduşi la 1903, cei din Bega-hoszupatak (Valea-Lungă), la 1909, iar localităţile Nevrincea şi Vaşaroş, au fost colonizate cu unguri la 1910[4].

Prin sistemul colonizărilor, le-au reuşit ungurilor să pătrundă în veacul al XIX-lea, până în interiorul masivului muntos Poiana Rusca, pe văile râurilor Bega şi Timiş (Fig. 4).

Colonizarea ungurilor se face tot aşa de intensă şi în dreapta Mureşului, în şesul Aradului, până aproape de Salonta-Mare, îndeosebi după 1830, când sunt aşezaţi, fie prin localităţile româneşti, fie că se întemeiază centre noi pe seama lor.

Pătrunderea elementului unguresc pe teritoriul jud. Arad, dinspre interiorul câmpiei, se face în veacul al XIX-lea, fie, sub forma colonizărilor sistematice realizate de stat, fie că ungurii sunt aduşi de către familiile nobile şi aşezaţi pe marile moşii ale acestora, ca lucrători de pământ.

Între anii 1842-1852 i-au fiinţă următoarele centre ungureşti din judeţ: Fachert, Sânleani, Zimandcuz şi Zimandul-Nou[5]. Ungurii din localitatea Fachert au fost aduşi şi aşezaţi aici din pusta Szent-Tamâs, iar cei din Zimandul-Nou sunt originari din comitatul Nográd[6]. Populaţia ungurească din comuna Zimandcuz — originară din comitatul Heves, — a fost adusă aici din localitatea Bánkut[7].

Ungurii din localitatea Sânleani au venit aici prin anul 1854, din centrele: Dombegyház şi Nagymajlâth. Ungurii din localitatea românească Cermei au fost colonizaţi prin anii 1828—1838. Câteva familii nobile, având nevoie de cât mai numeroase braţe de muncă, i-au adus sub formă de iobagi, din judeţele: Heves, Békés şi Bihor[8]. Elementul unguresc din Ghioroc, a fost colonizat prin anii 1878—1882. Ciangăii din Bucovina, aşezaţi în sudul Banatului, nu s-au putut împăca cu

1) Bodor A., op. cit., p. 33.
2) Bodor A., op. cit., p. 34—35.
3) Bodor A., op. cit., p. 34—35.
4) Bodor A., op. cit., p. 35.
5) Dr. Somogy Gy., *Arad vármegye néprajzi leirása*, Arad, 1912, p. 257.
6) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 257.
7) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 257.
8) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 259.

clima de aici, din care pricină statul a hotărât să așeze 126 familii, în comuna Ghioroc, dându-le pământ arător și loturi de case[1].

Baronul Simony L. prin anii 1883—1885 a colonizat în localitatea Satu-Nou element unguresc, adus parte din Batania, parte din județul Csongrád. La 1892 a fost adusă o altă grupă de unguri, pentru a putea cultiva cât mai mult pământ din moșiile acestui nobil[2]. Localitatea Țipar a luat ființă în 1883, colonizată cu element unguresc[3].

Populația din localitatea Iratoșul-Mare, adusă aici prin anii 1860—1880, — originară din regiunea Carpaților nordici — a fost în mare parte alcătuită din elemente slovace, care sau maghiarizat cu totul[4].

Localitatea ungurească Satu-Mic, a luat ființă la 1866, colonizată de către o familie nobilă ungurească. Ungurii au fost aduși pentru cultivarea tutunului din localitățile: Kevermes, Dombiratos și Almáskamarás, cărora li-s-au mai adăugat alții, originari din Szentes, Csongrád și Hodmezővásárhely[5].

Elementul unguresc din localitatea Gyula-Varsánd, a fost colonizat aici în veacul al XVIII-lea, adus din județul Heves[6]. Comuna Adea a fost colonizată cu unguri originari din Sălaj, Ținutul Comaniei (Kunság) Heves, Békés, Csongrád și Bihor[7]. Tot acum au fost așezați ungurii și în localitățile Zerind, Erdeiș (Pădureni), Iermata-Neagră — în această localitate o altă grupă originară din Gyöngyös și ținutul Debreczen-ului a fost colonizată după 1879, — Zerindul-Mare, Vânători (Vadász), Chișineu-Criș, Rovine, Radna, Păuliș-Vechiu, Șilindia, Vărșandul-Nou, Galsa, Pâncota, Șiria, Curtici, Macea, Ineu și Peregul-Mic[8].

Pe valea Crișului-Alb elementul unguresc a înaintat în veacul al XIX-lea sub formă de așezări sporadice până la pătrunderea râului în câmpie, de unde s-a ridicat mai sus până aproape de Hălmagiu, prin diferite localități sub formă de lucrători,

---

1) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 257—258.
2) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 262.
3) Idem, op. cit., p. 262.
4) Idem, op. cit., p. 263.
5) Idem, op. cit., p. 264.
6) Dr. Somogy Gy., op. cit., p. 259—260.
7) Idem, op. cit., p. 260.
8) Idem, op. cit., p. 258—265.

angajați la marile întreprinderi forestiere și la exploatarea pădurilor (Fig. 4).

Populația din lungul văii Crișului-Negru e în majoritatea ei românească, ungurii s-au putut așeza numai în câteva localități izolate, alcătuind insule etnice, restul lor din celelalte localități este amestecat cu populație românească[1]. Pătrunderea lor aici — au primit pământurile arabile cele mai bune din vatra văii — s-a făcut după 1700, reușindu-le să înainteze până în bazinul Beiușului, aproape de localitatea Vașcău[2].

Pe valea Crișului-Repede elementul unguresc pătrunde în veacul al XIX-lea, până la răsărit de Oradea-Mare aproape de localitatea Vadul-Crișului, sprijinit și aici prin toate mijloacele materiale și morale din partea statului, ca astfel să-l poată lega mai târziu cu insulele resfirate din valea Someșului, peste Huedin și Cluj, și să-l poată împinge peste blocul românesc până în valea Mureșului, legându-l cu insula secuiască din răsăritul Transilvaniei.

Aceleași scopuri și mijloace au favorizat pătrunderea elementului unguresc dinspre câmpie spre dealuri și munți, în tot veacul al XIX-lea până la 1914, și în județele Bihor, Sălaj, Satu-Mare și Maramureș, unde au înaintat pe văile Bârcăului, Crasnei, Someșului și Tisei adânc în interiorul blocului românesc[3]. În aceste părți n-au luat ființă noi sate de coloniști, ci a fost întărită populația ungurească mai mult prin așezări de elemente sporadice, și prin sprijinul puternic acordat lor din partea statului.

Tabloul alăturat arată preocupările de ordin politic ale statului unguresc, atunci când proceda la colonizarea elementului unguresc în mijlocul masei românismului. Colonizările făcute până la 1850 aveau mai mult un caracter economic, populația fiind recrutată nu numai dintre unguri, ci și dintre alte populații din țară, după această dată statul va avea în vedere numai plasarea elementului unguresc în locuri cât mai favorabile agriculturii, arătându-și pe față intențiile de deznaționalizare a populațiilor de altă limbă, tocmai cu ajutorul acestor coloniști.

---

[1] Dr. Györgyffi I., *A feketekőrős völgyi magyarság*, Földr. közl., 1913, p. 451. „A feketekőrös-völgyi lakossaganak tulnyomo többsége oláh csak kis részben magyar".

[2] Idem, art. cit.

[3] Darányi I., *A telepités s az azzal kapcsolatos kérdések ügyében*, Budapest, 1900.

Numele comunei	Județul	Naționalitatea coloniștilor	Scopul colonizării	Colonizare originală sau mărire de comune existente	Anul colonizării
Breștia	Timiș-Torontal	Bulgari	Cultivarea tutunului	Colonizare oroginală	1835
Colonia-Mică	Timiș-Torontal	Germani	,, ,,	Mărirea comunei	1845
Fachert	Arad	Unguri Germani	,, ,,	Coloniare originală	1845
Iratoșul-Mic	,,	Unguri	Arendare	,, ,,	1818
Colonia Bulgară	Timiș-Torontal	Bulgari	Cultivarea tutunului	,, ,,	1844
Mailath	,, ,,	Unguri	,, ,,	,, ,,	1820
Peregul-German	Arad	Slovaci-Germani-Cehi	Așezarea imigraților	,, ,,	1851
Peregul-Mic	,,	Unguri 2/3	Arendare	,, ,,	1847
Sânleani	,,	Unguri 2/3	Cultivarea tutunului	,, ,,	1845
Sânmărtinul-Maghiar	,,	Unguri	,, ,,	,, ,,	1806
Sânmihaiul-German	Timiș-Torontal	Germani	,, ,,	,, ,,	1807
Sânpetru-Mic	,, ,,	,,	,, ,,	,, ,,	1843
Varnita	,, ,,	Români	Cultivarea tutunului	,, ,,	1828 1845
Zimandul-Nou	Arad ,,	Unguri ,,	,,	,, ,,	1845
Zimandul-Vechiu	,,	,,	,, ,,	,, ,,	1845
Aurelhaza	Timiș-Torontal	Germani Unguri	politic	colonizare originală	1880
Becliza	Severin	,, ,,	,,	,, ,,	1882
Ghioroc	Arad	Unguri	,,	mărirea comunei	1884

Numele comunei	Judeţul	Naţionalitatea coloniştilor	Scopul colonizării	Colonizare originală sau mărire de comune existente	Anul colonizării
Ghizela	Timiş-Torontal	Germani	.	colonizare originală	1882
Istvánfalva	Timiş-Torontal	Germani	,,	,, ,,	1882
Josefalva	,, ,,	,,	,,	,, ,,	1881
Otelec	,, ,,	Unguri	,,	mărirea comunei	1880
Saparifalva	Caraş	Unguri	politic	mărirea comunei	1881
Ţipar	Arad	Unguri-Germani-Slovaci	colonizare imigranţilor	colonizare originală	1883
Uisentes	Timiş-Torontal	Unguri	politic	,, ,,	1892
Belinţ	,, ,,	,,	,,	mărirea comunei	1902
Bodofalva	Severin	,,	,,	colonizare originală	1900
Făget	,,	,,	,,	mărirea comunei	1900
Igazilva	,,	,,	,,	colonizare originală	1893
Mănăştur	,,	,,	,,	mărirea comunei	1899
Moşniţa	Timiş-Torontal	,,	,,	,, ,,	1902
Nevrincea	Severin	,,	,,	,, ,,	1910
Recaş	Timiş-Torontal	,,	,,	,, ,,	1907
Stanciova	,, ,,	,,	,,	,, ,,	1899
Târgovişte	Severin	,,	,,	,, ,,	1904 1908
Valea Lungă	,,	,,	,,	,, ,,	1910
Babşa	Timiş-Torontal	,,	,,	,, ,,	1907
Ghizela	,, ,,	,,	,,	,, ,,	1907

Colonizările ungurești erau făcute după un plan bine studiat și cu o metodă sigură de deznaționalizare, executarea lor se făcea sistematic an de an, indiferent de guvernele care se perindau la cârma statului și care făceau însemnate sacrificii bănești pentru reușita lor[1]. După 1894 problema colonizărilor este lăsată pe seama ministrului de agricultură, căruia — numai în acest an — i se votează suma de 6.000.000 coroane, cu scopul de a cumpăra pământuri în Banat,, mai ales de la familiile nobile, și unde aveau apoi să fie ridicate noi sate pentru coloniști.

Beksics, unul dintre principalii susținători ai ideii de a crea cât mai multe colonii de unguri printre celelalte naționalități, tratând problema lor spune: „Politica de colonizare poate să dea pe mâna ungurilor toate văile râurilor din Ardeal, și astfel poate să izoleze complexele valache de cele săsești, iar industria poate duce pe unguri în cele mai înaintate regiuni ale naționaliștilor din nordul țării și din Ardeal". După ce arată mai departe cum se va putea înfăptui deznaționalizarea satelor și orașelor prin politica de colonizare, ajunge la concluzia: „astfel este de așteptat îndoirea numărului ungurilor"[2].

Pentru o cât mai bună reușită a problemei colonizărilor, bărbații de stat au început a atrage atenția organelor în drept, să nu mai dea voie, ca moșiile nobililor unguri făcute de vânzare să fie cumpărate de către români, deoarece aceștia sunt „flămânzi după pământ"[3]. Într-adevăr după datele lui Șt. Bethlen, care tratează problema cumpărării de pământuri de către români la începutul veacului al XX-lea, rezultă că cele mai multe terenuri făcute de vânzare, ajungeau în mâna românilor.

Referitor la județul Bihor după ce constată că românii cumpără cele mai multe moșii spune: „Aceasta e una din acele constatări triste pentru noi, prin care românii ajung să pătrundă tot mai adânc în șesul unguresc", iar despre județul Arad scrie: „este o pagină tristă a politicei agrare maghiare, am pierdut în ultimii 5 ani, în total 37.000 jugăre"[4]. Autorul vede nimicit planul de maghiarizare conceput de stat, prin faptul că românii devin tot mai numeroși proprietari de pământuri cumpărate din mâna ungurilor, nu numai la sate, ci și la orașe, a căror maghiarizare „este un fenomen temporar care va ținea

---

1) I, Russu Șirianu, *Românii din Statul Ungar,* Arad, 1904, p. 172.

2) Idem, op. cit., p. 184.

3) Petrini P., *Reforma agrară,* Tr. Ban. Cr. Mar. 1918—1928, București, 1929, p. 285—286.

4) Petrini P., op. cit.

numai până când conducătorii valachilor nu vor începe lupta şi în oraşe, cu aceeaşi măsură cu care au făcut-o acuma prin sate"[1].

Rostul colonizărilor ungureşti era de-o parte, a slăbi elementul românesc acolo unde prezenta o oarecare unitate, de altă parte a-l fragmenta în insule mărunte, care să poată fi la rândul lor mai uşor deznaţionalizate.

Beksics tratând problema colonizărilor — şi prin ele fortificarea insulelor ungureşti risipite peste tot cuprinsul fostei Ungarii — arată că numai astfel vor aduce un real folos ţării, dacă vor fi făcute cât se poate de sistematic.

Ungurii vor trebui să cucerească an de an văile râurilor, şi în locul întâi cea a Mureşului, legând peste Oradea şi Cluj, blocul unguresc din câmpia Tisei cu Săcuii din bazinul superior al Mureşului şi Oltului, apoi închegând resfiratele aşezări ungureşti dintre Feldioara-Răsboieni—Alba-Iulia şi Arad una cu alta, şi alcătuind o a doua mare arteră de legătură etnică dintre Ungurii ardeleni şi cei din Câmpia Tisei[2].

După valea Mureşului avea să urmeze cea a Someşului — cu insula ungurească din Sălaj — apoi a Crasnei şi Bărcăului, legându-le cu blocul unguresc din interiorul câmpiei. Pe văile Crişurilor acolo unde se vor afla insule izolate ungureşti, ele să fie refăcute şi întărite prin colonizări şi prin donaţii de pământ — din regiunile cele mai fertile — ca astfel să poată pătrunde prin ele ideea statului unitar maghiar, până în creerii munţilor[3].

Problema colonizărilor a preocupat insistent guvernele ungureşti, aşa că statul s-a văzut nevoit să alcătuiască o comisiune ale cărei atribuţii erau găsirea şi aplicarea celor mai practice soluţii în legătură cu întărirea elementului unguresc prin această metodă[4].

---

[1] Idem, op. cit.

[2] Beksics G., *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk*, Budapest, 1896, p. 38.

[3] Beksics G., op. cit., p. 40.

[4] Darányi I., *A telepités s az azzal kapcsolatos kérdések ügyében*, Budapest, 1900, p. 3—10, 26, 49, 146, 317, 403,430. „A telepitésnek irányzo eszméje — az kell hogy legyen — hogy a magyar népesség megerösittessék ott a hol kisebbségben van mert ez egy nagy állami és nemzeti érdek... De állitom, hogy a magyar állameszme fentartó elemi megerötésének szüksége sehol se annyira imminens mint az erdèlyi részekben... p. 407. Ép ugy kell a Kárpátok alyában magyar alföldieket telepiteni ugy hogy azon magyar telepitvények a román és tot lakosság között ne veszszenek el, hanem támaszukat a melletök levö magyarsságban mindenkor megtalálják".

Kenéz B., la 1913 cere guvernului în interesul desăvârşirei Ungariei unitare, să procedeze la cunoaşterea cât mai amănunţită a hotarelor etnice ungureşti, precum şi a insulelor răzleţe, risipite prin celelalte naţionalităţi. Acestea vor trebui — prin colonizări — legate de marile unităţi etnice ungureşti. Îndeosebi trebuie închegată o unitate compact ungurească între blocul din Câmpia Tisei şi insulele resfirate din valea Bega, apoi din ţinutul cursului superior al Mureşului, peste localităţile: Oradea, Alesd şi Huedin.

b) Şcoala şi biserica

Statul unguresc după 1867, a pus în serviciul maghiarizări între alte organe, şi şcoala şi biserica[1]. Prin faptul că limba ungurească era decretată în toate oficiile publice ca limbă de stat, tuturor funcţionarilor indiferent de naţionalitate li-se cerea temeinica ei cunoaştere, cei mai mulţi dintre români neputând pătrunde în serviciul statului, decât cu preţul lepădării de limba strămoşilor. Pentru a face să pătrundă limba ungurească până în adâncul satelor, la 1879 s-a votat legea care o impunea în mod obligatoriu tuturor şcoalelor primare din ţară. La 1891 s-au introdus prin lege aşa-numitele „grădini de copii", unde erau adunaţi copiii de la 5 ani în sus, şi ţinuţi peste zi în mod gratuit[2]. Conducerea acestor instituţiuni era încredinţată ungurilor, iar cei care dovedeau mai multă hărnicie în propagarea limbei statului, erau decoraţi şi înaintaţi în grad. Statul a căutat să înfiinţeze astfel de grădini de copii în toate satele câmpiei, unde reuşita deznaţionalizării prin acest sistem putea da bune rezultate.

Apponyi, ministrul cultelor, în primăvara anului 1907 a alcătuit un nou proiect de lege în legătură cu organizarea şcoalelor primare confesionale şi comunale din Ungaria, al cărui scop ascuns era maghiarizarea acestora cât mai grabnic.

Intenţiile noului proiect se vădesc în art. 19 unde se spune „În şcoalele elementare cu limbă de propunere nemaghiară, ori se împărtăşesc de ajutorul statului ori nu, limba maghiară are să fie propusă în toate clasele cursurilor de toate zilele, după planul de învăţământ stabilit de Ministerul de culte şi de in-

---

1) Kenéz B., *Javaslatok a nemzetségi kérdés megoldására,* Budapest, 1913, p. 13.
A föld és népei, Budapest, 1881, vol. III, p. 421.
Barcsai I., *A magyarosodás és az iskola,* Urania, 1910, Nr. 1.

2) I. Rusu Şirianu, op. cit., p. 173.

strucție publică și în orele de el determinate, în așa măsură ca copilul de limbă nemaghiară să-și poată exprima ungurește și la înțeles cugetele corespunzătoare scopului de viață pe care-l urmărește"[1].

Legiuitorul prevăzând o puternică opoziție ce se va face aplicării legii de către toți românii ardeleni, și îndeosebi din partea învățătorilor, în par. 24, dispune următoarele: „Ministrul de culte și instrucție publică poate ordona procedură disciplinară în contra învățătorului aplicat la școala poporală elementară de orice caracter, fără considerare la faptul că primește ori nu ajutor de la stat, în următoarele cazuri: a) când învățătorul e neglijent în ce privește învățarea limbii maghiare, b) când folosește în școală manuale de învățământ oprite de guvern care nu sunt aprobate din partea ministerului, c) când ia direcție contrară statului"[2].

Acest articol lasă la dispoziția organelor de control soarta învățătorului român, deoarece pe temeiul lui era deajuns un denunț, ori simplul pretext că nu este destul de harnic în propagarea limbei și ideii de stat unguresc, ca ministerul să și înceapă proces disciplinar contra lui. Dar barbaria proiectului de lege merge mai departe, în par. 26, se spune: „Școala a cărui învățător a fost amovat din post pe baza punctului a, b, c, din par. 24, ministrul de culte și instrucție publică poate să o închidă și să înființeze în loc școală de stat"[3].

Proiectul de lege prezentat parlamentului în această redactare căuta să răpească dreptul naționalităților din Ungaria de a se instrui în limba lor, drept acordat prin legile de la 1868, scopul lui fiind — după chiar declarația autorului — „contopirea națională". Contra lui au protestat Mitropolia gr. cat. a Blajului și cea gr. ort. a Sibiului prin reprezentanții ei autorizați, arătând nedreptatea și intențiile lui ascunse, prin înfăptuirea cărora se știrbea adânc drepturile confesionale ale acestor două biserici. Reprezentanții românilor — clerici și laici — au convocat alte adunări de protest, iar presa ardeleană n-a încetat a arăta consecințele dezastruoase ale viitoarei politici școlare unguresti, pentru naționalitățile țării. Alături de glasul de protest al românilor s-a ridicat și cel al sașilor și sârbilor, dar totul a fost zadarnic proiectul de lege a trecut prin parlamentul din Pesta, fiind votat cu unanimitate de către reprezentanții șovinismului unguresc.

---

1) Unirea, an. 1907, nr. 92—93.
2) Unirea, an. 1907, nr. 92, 93.
3) Unirea, an. 1907, nr. 92—93.

Legea lua dreptul confesiunei de a putea aproba manualele de clasele primare, şi prevedea că pentru limba maghiară, aritmetică, istorie, geografie şi drept constituţional, vor putea fi folosite numai cele aprobate de minister.

Pentru a nimici mai uşor existenţa şcolilor confesionale, ridicate şi susţinute cu banul muncit din greu al ţăranului, legea prevedea că ele vor putea funcţiona numai în acele comune, unde şcolile de stat nu vor fi destul de încăpătoare pentru toţi elevii.

Presa şovină îndeosebi cea evreiască a primit noua lege şcolară cu urale de bucurie, cerând românilor nu numai cunoaşterea limbii ungureşti ci şi „sentimentul maghiar" (magyar nemzeti érzés).

Efectul acestei politici şcolare pentru neamul nostru a fost dezastruos, mai ales în judeţele de la apusul ţării unde limba maghiară an de an pătrundea tot mai adânc în masa românismului.

Politica de maghiarizare s-a folosit pentru realizarea planurilor ei şi de biserică, — o armă tot aşa de puternică, — cu ajutorul căreia a putut câştiga şi contopi în masa ungurească o bună parte din elementul românesc din judeţele: Satu-Mare, Ugocia, Hajdu, Szabolcs şi Bihor. Populaţia românească din aceste judeţe prin trecerea ei sub jurisdicţia episcopatului rutean de Munkács, la 1634 s-a desfăcut cu totul sub raport bisericesc şi politic de către masa românească din Ardeal[1]. Rămaşi izolaţi, lupta începută pentru deznaţionalizarea lor s-a putut da cu mai mulţi sorţi de izbândă noul episcopat rutean le trimitea în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea prin sate numai preoţi unguri crescuţi în seminariile din Ungvár şi Munkács, care ajutaţi din partea statului şi încurajaţi de către autoritatea bisericească, au putut rupe pe încetul orice legături sufleteşti dintre cei încredinţat grijei lor şi restul românismului.

Limba ungurească a pătruns uşor între românii din aceste judeţe fiindcă satele lor erau, sau amestecate sau încercuite cu localităţi târguri ori oraşe ungureşti, aşa încât neputându-şi folosi limba în raporturile zilnice cu vecinii, prin forţa împrejurărilor s-au văzuţi nevoiţi să înveţe pe cea a acestora.

În biserici unde se săvârşiau odinioară toate serviciile de cult în limba noastră, a pătruns tot mai mult cea ungurească, cărţile rituale româneşti pe încetul au fost traduse în ungu-

---

[1] Dr. Radu I., *Istoria diecezei gr. cat. a Orăzii-Mari,* Oradea, 1930, p. 10.

rește și introduse oficial, sub pretextul că românii nu și-ar mai cunoaște limba.

Șovinismul unguresc mascându-și intențiile pe motivul că voiește să grupeze laolaltă sub o singură autoritate bisericească pe toți ungurii gr. catolici, prin anul 1863 începe o mișcare în județele amintite mai sus, cu scopul să obțină de la Scaunul roman înființarea unei episcopii gr. catolice maghiare cu limba liturgică ungurească[1]. Statul încurajând în taină aceste mișcări, ele iau o dezvoltare din ce în ce mai mare, încât la 1881 cererile ungurilor gr. catolici sunt înaintate Împăratului sub forma unui memoriu, prin care solicită înființarea unei episcopii pe seama lor[2]. Rezultatul a fost că la 1883 s-a întemeiat în localitatea Hajdu-Dorog un vicariat gr. catolic unguresc[3].

Baronul Bánffi la 1896 caută să asocieze pe cât mai mulți unguri la această mișcare. În vara acestui an o delegație din Hajdu-Dorog s-a prezentat în audiență la Primul ministru, apoi la Ministrul Instrucțiunii și la Președintele Camerei, înmânându-le un memoriu prin care arată că în Ungaria se află peste 200.000 unguri gr. catolici, care sub raportul conducerii bisericești stau sub jurisdicția episcopilor români și ruteni. Delegația cere ca pentru acești unguri să se întemeieze o nouă episcopie traducându-se cărțile rituale în limba ungurească, pe cheltuiala statului[4]. La 1890 s-a constituit în Budapesta așa-numita „Comisiune regnicolară a maghiarilor catolici de rit grecesc" sub președinția magnatului Szabó Jenő[5]. Scopul asociației era să introducă și să păstreze în toate actele cultului divin limba ungurească scoțându-o din starea tolerată de până atunci, după cum o pretinde numărul și interesele ungurilor gr. catolici, făcând demersurile necesare în acest sens la curtea împărătească și la Scaunul roman, care trebuiau să le asculte dorințele[6].

Szabó Jenő cu acest prilej publică un apel și o broșură, în care caută să arate că acești unguri au fost trecuți până acuma printre credincioșii diferitelor dieceze sub numirea de „rutean ori valach", de aceea pentru a-i aduce din nou în mijlocul ma-

---

[1] Dosarul episcopiei gr. cat. de Hajdu-Dorog. Arhiva metropolitană Blaj.
[2] Idem.
[3] Idem.
[4] Idem.
[5] Idem.
[6] Szabó I., *Görög szertartású katolikus magyarok országos bizottságának programmja és szervezete*, Budapest, 1898.

ghiarimei e neapărată nevoie să li-se creeze o dieceză proprie, cu limba liturgică ungurească. Autorul înşiră o serie de sate pe care le dă drept ungureşti şi rutene, încercând să motiveze astfel legitimitatea pretenţiilor asociaţiei. Între centrele arătate ca fiind locuite totdeauna de populaţie ungurească autorul înşiră următoarele, rămase azi în Ungaria: Bökőny, Hajdu-Böszörmény, Hajdu-Dorog, Uj-Fehértó, Kállo-Szejmén, Biri, Nagy-Kállo, Nagy-Leta, Hoszupáli, Bagamér, Éradony, Szt. Győrgy-Ábrány, Vetés şi Kakad, apoi o serie de alte sate din şesul Bihorului de pe teritoriul românesc, resfirate până la graniţa fostului comitat Hajdu[1].

O scurtă comparaţie între afirmaţiile preşedintelui comisiunii regnicolare şi datele Şematismelor de Munkács şi Oradea–Mare, ne va arăta că aceşti aşa-numiţi unguri gr.catolici, nu sunt altceva decât români şi ruteni maghiarizaţi:

Nr. curent	Localitatea	Gr.catolici la 1896	Limba liturgică la 1896	Limba liturgică la 1822
1	Ronaszék	696	hungarica	ruthenica, valachica
2	Bököny	2453	,,	hungarica, ruthenica, valachica
3	Hajdu-Dorog	8205	,,	,, ,, ,,
4	Uj-Fehérto	2253	,,	,, ,, ,,
5	Kállo-Sejmén	1121	,,	valachica, ruthenica
6	Biri	755	,,	,, ,,
7	Nagy-Kállo	955	hungarica, ruthenica	hungarica, ruthenica, valachica
8	Napkor	786	hungarica	ruthenica, valachica, hungarica
9	Gelse	1142	hungarica, ruthenica	hungarica, ruthenica, valachica
10	Sătmar	702	,, ,,	ruthenica, valachica, hungarica
11	Szárazberek	918	,, ,,	valachica, ruthenica, ,,
12	Makó	2274	,, valachica, ruthen.	,, hungarica, ruthenica
13	Er-Selénd	752.	rutenica, valachica	,, ruthenica, hungarica
14	Kakad	207	ruthenica ,,	,, ,, ,,
15	Nyir-Ăcsad	1869	,, ,,	,, ,, ,,
16	Porcsalma	482	,, valachica	valachica

Ideea înfiinţării episcopiei gr. catolice maghiare, a fost călduros îmbrăţişată de către toate guvernele statului, care doreau realizarea Ungariei unitare. Ministrul de culte Zichy la-

[1]) Szabó I., op. cit.

1912, cu ocazia dezbaterilor bugetului a declarat în cameră, că guvernul are cea mai ardentă preocupare să înfăptuiască cât mai grabnic această episcopie. Ea avea să fie pusă în coastele românismului cu vădite tendințe de deznaționalizare[1].

După terminarea „lucrărilor pregătitoare pentru înființarea unei episcopii gr. cat. maghiare", primul ministru al țării a convocat în luna februarie din acest an pe toți arhiereii gr. catolici la o consfătuire în această cauză, la care a luat parte și Msgr. Rossi girantul nunțiaturei apostolice din Viena. Acesta prezintă membrilor conferinței o telegramă primită de la secretariatul de stat al Sf. Sale Pontificelui Piu X, prin care este încredințat să termine chestiunea episcopiei gr. cat. maghiare[2].

Episcopatul român gr. catolic, reprezentat prin Dr. I. Radu și Dr. V. Hossu, a protestat contra acestui procedeu, nunțiul însă le-a comunicat după ridicarea ședinței că orice agitație și opoziție din partea românilor e de prisos, deoarece P. S. Pontificele a și aprobat planul înființării noii episcopii maghiare[3].

Episcopii la rândul lor comunică situația Metropolitului Blajului, cerându-i de urgență convocarea unei conferințe a reprezentanților întregii Provincii metropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș, mai ales că li-s-a dat termen de 8 zile, în care să se declare definitiv în chestiunea acestei episcopii, fiind puși astfel în fața unu fapt împlinit. Conferința s-a ținut la Blaj în 17 februarie 1912, unde s-a discutat amănunțit întreaga problemă a noii episcopii, apoi, s-a alcătuit un memoriu documentat și s-a înaintat Scaunului apostolic, arătându-se marea nedreptate ce se face bisericii gr. catolice române, prin faptul că i-se răpesc atâția credincioși, care vor rămânea pentru totdeauna pierduți în masa ungurească[4].

Toată presa românească din Transilvania a demascat intențiile ascunse ale ungurilor, cerând conducătorilor români să i-a cele mai extreme măsuri pentru a preîntâmpina înfăptuirea acestui plan diabolic[5]. Un „Cuvânt de chemare" semnat în Budapesta la 23 Aprilie 1912, de către cei mai marcanți membri laici ai bisericii gr. catolice române arată: „Împrejurările în care se țintește la înființarea bisericii gr. cat. maghiare și

---

1) Unirea, no. 6, an 1902.
2) Dosarul episcopiei gr. cat. maghiare de Hajdu-Dorog. Archiva metropolitană Blaj.
3) Idem.
4) Unirea, nr. 18, an 1912.
5) Unirea, nr. 48, an 1912.

modul îndeobște cunoscut cum se plănuiește înființarea acestei biserici, trebuie să umple de o adâncă îngrijorare inimele tuturor credincioșilor buni și adevărați ai bisericii gr. cat. române". Semnatarii manifestului convoacă o conferință generală la Alba-Iulia pe ziua de 29 mai 1912 încheindu-și apelul: „Veniți cu toții fii adevărați ai bisericii noastre, ca în aceste zile de grea încercare să putem arăta nedumeririle și manifesta cu glas puternic voința noastră".

Adunarea de protest s-a ținut — cu toate piedicile puse de către autoritățile ungurești — participând peste 20.000 români care au protestat contra silniciei guvernului[1]. Memoriul pregătit cu acest prilej împreună cu rezoluțiile congresului au fost prezentate Metropolitului Blajului, V. Mihaly, ca să le înainteze Scaunului roman.

Ungurii însă lucraseră demult în taină la înființarea episcopiei gr. cat. maghiare, așa că toate memoriile, adresele, intervențiile și adunările de protest ale românilor au rămas zadarnice. Presa ungurească la rândul ei ataca vehement pe capii bisericii române, învinuindu-i de agitație și amenințând pe români că în curând guvernul va termina un alt proiect cel al înființării „bisericii gr. ortodoxe maghiare" pentru a putea aduna în mănunchiu pe toți ungurii risipiți printre celelalte naționalități[2].

Regele prin rezoluția, cu data din Viena, de la 6 mai 1912, a înființat Episcopia gr. catolică maghiară de Hajdu-Dorog, iar ministrul de culte, prin adresa din 11 iunie cu Nr. 2972, aduce acest fapt la cunoștința Metropolitului Blajului. Organul oficios al Vaticanului „Acta Apostolicae sedis" cu data de 1 iulie 1912, publică Bulla „Cristifideles graeci" după a cărei apariție Ministerul de culte înaintează o adresă Mitropolitului Blajului, prin care îi aduce la cunoștință că termenul de executare a dispozițiilor bullei este de 6 luni de la apariția ei[3].

Bulla „Cristifideles graeci" prin care ia ființă noua episcopie dezmembrează o serie de sate românești de la apusul țării trecându-le sub jurisdicția bisericească a Hajdu-Dorogului. Noul episcop Șt. Miklosy ales „pentru merite patriotice", instalat la 1 Oct. 1912 în Hajdu-Dorog, s-a bucurat de cele mai călduroase felicitări din partea tuturor ungurilor — indiferent de confesiunile — și abia după săvârșirea acestui act guvernele și

---

1) Unirea, nr. 52, an 1912.
2) Unirea, nr. 19, an 1912. Unirea, nr. 25, an 1912.
3) Cultura Creștină, an II, nr. 13.

presa și-au arătat arama pe față[1]. „Noaua episcopie va fi o puternică citadelă pentru apărarea națională. Va fi un punct de mânecare în recucerirea pe seama statului unguresc a ungurilor". Noua episcopie „este o cauză națională și nu confesională. Tocmai în interesul limbii maghiare și a maghiarismului, după o luptă îndelungată se înființează Episcopia maghiară gr. cat. de la Hajdu-Dorog. Ca să se poată înființa, guvernul maghiar, considerând scopul de mare importanță al rasei limbii și națiunii maghiare, a luat asupra sa dotarea Episcopului și canonicilor de Hajdu-Dorog"[2].

Guvernul unguresc în sesiunea parlamentară din toamna anului 1913, era pregătit să depună pe birourile Camerei un proiect de lege care prevedea înființarea unei „episcopii gr. ortodoxă maghiară". Proiectul a fost alcătuit în secret de-odată cu cel al episcopiei de Hajdu-Dorog, guvernele din motive politice însă au căutat să le execute pe rând, ca să nu dea naștere la prea mari agitații în mijlocul naționalităților statului[3].

Noua episcopie avea să fie alcătuită din parohiile sârbești și grecești (locuite odinioară în majoritate de către macedo-români), apoi din parohiile gr. orientale cu caracter maghiar, precum și din parohiile românești și sârbești care prin majoritatea voturilor credincioșilor ce se vor declara de unguri, vor cere să fie încorporați acestei episcopii.

Bulla „Cristifideles graeci" declară expres ca limbă liturgică în toate parohiile Episcopiei de Hajdu-Dorog pe cea vetero-greacă, admițând totuși ca limbă auxiliară de pastorație și predicarea cuvântului lui Dumnezeu, pe cea ungurească. Acesta a fost un prim punct câștigat de unguri, deoarece conducătorii noii dieceze au declarat sus și tare, că nu vor dezarma până când nu le va reuși să introducă numai limba ungurească la toate actele cultului divin.

În adevăr peste prevederile dispozițiilor papale, la 1913, noul episcop dă pentru toată dieceza lui circulare numai în limba ungurească, numește protopopi care nu cunoșteau decât această limbă, iar primul îndreptar liturgic al diecezei de Hajdu-Dorog „lucrat și editat la porunca și cu aprobarea episcopului Ștefan Miklosy" este tipărit numai în ungurește[4].

---

1) Félvideki-Újság, nr. 119, an 1913.
2) Egyházi-közlöny, nr. 18, an 1913.
3) Unirea, nr. 61, an 1913.
4) Cultura Creștină, an 1914, p. 33.

După acest scurt istoric al episcopiei de Hajdu-Dorog, să vedem cât au fost de întemeiate pretenţiile ungurilor de a dezmembra atâtea parohii româneşti şi a le trece pentru totdeauna în lotul unguresc. Toate argumentele invocate de unguri pentru a dovedi existenţa asa-numiţilor credincioşi gr. catolici maghiari, n-au nici o bază de adevăr istoric, fiindcă e lucru cunoscut că astfel de credincioşi n-au existat niciodată în Ungaria de câte ori sunt pomeniţi în Şematisme (anuare bisericeşti) ori în publicaţiile statistice sau alte acte cu caracter public, totdeauna avem de a face cu români, ruteni sau sârbi maghiarizaţi[1].

Bulele papale ca şi actele publice ale Sf. Scaun roman, trimise clerului din Ungaria până la 1910, nu fac niciodată menţiune despre faptul că, pe teritoriul acestui stat, s-ar afla unguri de lege sau credinţă grecească, care ar trebui convertiţi la catolicism. Neexistenţa lor o dovedeşte şi Diploma împăratului Leopold I de la 1 Martie 1701, apoi bula papei Inocenţiu XXII de la 1721, şi-a papei Pius IX din 1853[2].

N-au existat niciodată nici unguri ortodocşi, cum rezultă din modul de recunoaştere oficială a bisericii ortodocse din Ungaria şi Ardeal, făcută prin lege la 1868, unde sunt trecute numai două biserici cu acest titlu: „biserica ortodocsă română şi biserica ortodocsă sârbească", fără să se pomenească ceva despre cea ungurească, lucru neadmisibil în cazul când ea ar fi existat, şi ar fi avut organizaţia, credincioşii şi păstorii ei spirtuali.

Cu ajutorul arhivelor orăşeneşti, şi mai ales cu datele sematismelor Episcopatului rutean de Munkács, se poate urmări într-o mare măsură, cum a decurs procesul de deznaţionalizare în judeţele din stânga Tisei: Hajdu, Szabolcs, Satu-Mare şi Bihor, şi cum s-a ajuns la existenţa aşa de numeroasă a ungurilor gr. catolici (Fig. 5).

După datele lexiconului oficial al localităţilor din Ungaria de la 1773, comunele erau repartizate în modul următor, în judeţele de mai jos:[3]

---

1) Dosarul Episcopiei gr. cat. de Hajdu-Dorog. Archiva Metropolitană Blaj. Láng L., *Magyarország népmozgalma 1880—1885,* Budapest, 1888, p. 27. „Hazánk egyik része Erdélyre vonatkozolag, a nemzetségi viszonyok igen szoros összefügésben, állanak a felekezetekkel. Ott ugyanis a romai katolikusok, helvétek és unitáriusok föleg magyarok, az agostaiak föleg németek, a két görög felekezet hivei föleg oláhok".

2) Dosarul Episcopiei gr. cat. de Hajdu-Dorog. Archiva metropolitană Blaj, Memoriul adunării de la Alba-Iulia.

3) Lapedatu A., *Miscelanee,* Bucureşti, 1925, p. 60.

Jud. Maramureş, erau 50 localităţi româneşti şi numai 5 maghiare.

Jud. Bihor, erau 338 localităţi româneşti şi numai 143 maghiare.

Jud. Arad, erau 168 localităţi româneşti şi numai 11 maghiare.

Jud. Cenad, erau 5 localităţi româneşti şi numai 4 maghiare.

Elementul românesc după datele Şematismului Diecezei de Munkács de la 1822, formează majoritatea populaţiei în judeţul Sătmarului, unde erau 138 comunităţi religioase locuite numai de români, 82 locuite de ruteni, iar restul de 74 era împărţit astfel: în 10 localităţi românii erau amestecaţi cu rutenii, în 31 localităţi românii erau amestecaţi cu ungurii şi în 33 românii erau amestecaţi cu unguri şi ruteni.

Oraşul Hajdu-Dorog avea până la 1816 două parohii, una ruteană cu 4031 suflete şi alta românească cu 2014 credincioşi. Episcopul de Agria Gr. Barkoczyi, cu ocazia vizitaţiei canonice făcute în Hajdu-Dorog la 1748, semnalează faptul că aici erau doi preoţi: pentru ruteni; Dorogi Andrei şi pentru români; Ollany Constantin[1]. Ordinul Mariei Theresia din 5 Mai 1765, referitor la conscrierea parohiilor şi preoţilor gr. catolici din Ungaria, a produs şi în Hajdu-Dorog o serie de nemulţumiri între populaţia română şi ruteană. Faptul a îndemnat pe împărăteasă să trimită o comisiune de anchetă la faţa locului în anul 1767, care să cerceteze şi aplaneze neînţelegerile. Comisia, după ascultarea părţilor, a hotărât următoarele: „Judex in oppido Dorog ex solitis Ruthenis, primarius autem senator ex Valachis semper eligatur"[2].

Scrisoarea lui Iosif II adresată la 26 Aprilie 1784 Cancelarului curţii ungare şi ardelene, vorbind despre limba maghiară, spune că ea se foloseşte numai într-o mică măsură în Ungaria şi provinciile ei, partea mai mare a locuitorilor folosind „limba ilira cu dialectele ei, precum şi limba valachă"[3].

---

[1] Dr. Böhm I., *A liturgikus nyelvekröl*, Eger, 1897, p. 132.

[2] Idem, p. 135.

[3] Böhm I., op. cit., p. 86—87. Iászi O., *A nemzeti államok kiálakulása és a nemzetiségi kérdés*, Budapest, 1912, p. 374. „Ha á magyar nyelv volna á talános nyelve Magyarországnak és Erdélynek a közügyek intézeseben hasznát lehetne venni De talán a lakosságnak legcsekélyebb része beszéli a magyart, leginkáb a német, az oláh és az illir nyelvek vannak elterjedve".

Satele din partea răsăriteană a județului Hajdu, și cea sudică a județului Szabolcs, erau la această dată aproape toate românești, cu limba liturgică românească până și în Debreczen, care a maghirizat mai târziu pe toți românii risipiți prin orașele haiducești. Următoarele parohii — după datele Șematismului diecezei gr. cat. de Oradea-Mare de la 1822 — foloseau limba românească la serviciul divin și în vorbirea zilnică: Parohia Bedő cu prediumu-ul Kis Zemlin, parohia Szent-András cu filiile Szent Iános, Uj Palota, prediumurile Iklod, Mind-Szent, Mitcske și O. Palota, parohia Makó cu filiile Főldeák, Nagylak, Álmosd, Bagamér, Hosszupáli, Derecske, Kis-Pirts, M. Páli, Nádudvar Peterd, Szoboszló, Sáránd, Tetétlen, parohia Kakad, parohia Nagy-Létha, proparte Valachorum, parohia Potsai cu filiile: Esztár, Henczida, Nagy- Marya, Pelbarthida, parohia Vetés, parohia Acsád cu filiile Sámson, Martonfalva și Kutya-Bagos, toate aflătoare azi peste frontieră în Ungaria[1].

Șematismul diecezei de Munkács de la 1822 dă următoarea situație a localităților de mai jos, rămase și ele în Ungaria de astăzi: Parohia Bőkőny cu filiile Téglás, Hatház și Sámson aveau limba liturgică ungurească, română și ruteană, parohia Fehér-Tó, cu filiile Császár-Szállás, Szegegyháza, Both și Mitske limba liturgică și de vorbire românească, ungurească și ruteană, parohia Nagy-Kálló cu filia Kis-Kálló limba de vorbire și liturgică ungurească, românească și ruteană, parohia Napkor cu filiile Petzkes și Nyershegy limba de vorbire românească, ruteană și ungurească, parohia Biri cu filiile Balkány și Pekerd limba de vorbire și liturgică românească și ungurească, parohia Gelse cu filiile Szakoly, Miháldy și Szalmónd limba de vorbire și liturgică ungurească, ruteană și română[2].

Toate aceste localități până la 1910 au fost complet deznaționalizate, elementul românesc și rutean fiind trecut în rândul așa-numiților unguri gr. catolici. Șematismul diecezei gr. cat. române de Oradea-Mare de la 1834, arată în plus față de cele de mai înainte, alte noi localități cu populație românească, rămase azi peste frontieră în Ungaria și maghiarizate cu totul[3].

---

[1] Schematismus venerabilis, cleri dioecesis Mango Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno 1822.

[2] Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Muncaciensis pro anno Domini 1822.

[3] Schematismus venerabilis cler diocensis Mango Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno 1834.

Deznaţionalizarea elementului românesc prin biserică făcută în regiunile de câmpie de la apusul ţării se poate vedea îndeosebi din compararea rubricii naţionalităţi, cu cea a confesiunilor, cuprinse în recensământul de la 1910 pentru următoarele judeţe[1].

	Judeţul	Români	gr. cat.	gr. ortodocşi	Populaţia de rit grecesc maghiarizată
1	Bihor regiunea de şes	4848	3598	6702	5452
2	Békés	6125	748	8374	2997
3	IászN.K.Szolnok	206	495	344	633
4	Csongrád	773	857	2828	2912
5	Csanád	14046	4438	16851	7243
	Total	25998	10136	35099	19237

Românii din câteva judeţe de peste frontieră au dus ani întregi o luptă îndârjită pentru a-şi apăra limba şi legea strămoşească. Populaţia românească din Macău multă vreme n-a participat la serviciile religioase oficiate în biserica, în care Rutenii au introdus cu forţa limba maghiară contra voinţei episcopului Szilágyi[2].

In Hajdu-Dorog în întâia jumătate a veacului al XIX-lea se foloseau în biserică cărţi româneşti, iar în o strană se cânta româneşte[3].

Pentru aceşti români deznaţionalizaţi s-a înfiinţat Episcopia maghiară gr. cat. de Hajdu-Dorog, cu intenţia ascunsă să continue prin ajutorul ei, opera de maghiarizare peste toată fâşia de câmpie dintre Tisa, Someş şi Crişul-Negru. Oficialităţii ungureşti i-a reuşit, prin alcătuirea de date statistice falsificate, şi prin memorii tendenţioase, să înşele buna credinţă a Papei Piu X şi a unei însemnate părţi din sfetnici, silindu-i să-şi dea consimţământul la înfiinţarea ei. Mai târziu, când adevărul a ieşit la iveală, însuşi pontificele a decla-

[1] Györgyffy I., *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta.* Földr. közl., an., 1915, p. 291.
[2] Unirea, an. 1900, nr. 19.
[3] Unirea, an. 1900, nr. 23.

rat că a fost tras pe sfoară de către reprezentanții Ungariei, care solicitau cu atâta insistență înființarea Episcopiei de Hajdu-Dorog[1].

c) *Datele statistice ale recensămintelor unguresti*

Maghiaromania sau tendința de a deznaționaliza cu orice preț, și de a da Ungariei un caracter de stat omogen sub raport etnic, a produs cunoscutele procedee de falsificare ale datelor statistice. Recensămintele făcute de către Curtea din Viena până la 1869 — în ce privesc naționalitățile — dau într-o mare măsură cifra lor exactă. După această dată recensămintele pentru Ungaria fiind făcute de către guvernele unguresti, organele executive au căutat să treacă sub denumirea de „Unguri" pe toți cetățenii, care declarau că vorbesc limba ungurească, indiferent de naționalitatea lor[2].

Recenzorii unguri întrebau populația, nu care e „limba maternă" a individului ci „limba vorbită de preferință". La prelucrarea statisticii apoi, limba vorbită de preferință era înlocuită și trecută în rubrica limba maternă, așa că oficiul statistic ungar, încerca să arate, că recensămintele sunt făcute având la bază criteriul limbei materne, și deci prezintă toată garanția de obiectivitate. Falsificarea datelor referitoare la naționalități o vădește clar, compararea lor cu cele din rubrica confesiunilor.

Iászi O. la 1912 alcătuiește următorul tablou al sporului de populație ungurească, între anii 1840—1900[3].

De la anul	1850	până la	1869	ungurii au sporit	cu	52.000
„ „	1869	„	1880	„	„	302.000
„ „	1880	„	1890	„	„	294.000
„ „	1890	„	1900	„	„	437.000

Deci în intervalul de la 1850, până la 1869, — când recensămintele erau făcute de către Curtea din Viena — ele-

1) Dr. I. Radu, *Istoria diacezei unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, p. 185.

2) Dr. Ráth Z., *Magyarország statisztikája*, Budapest, 1899, p. 215—216.

Bokor G., *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*, Budapest, 1896, p. 148.

3) Jászi O., op. cit., p. 378—379.

mentul unguresc abia a sporit cu 52.000, pe atunci între 1890 — 1900 — când conscrierea populației a fost făcută de către statul maghiar — elementul unguresc a sporit cu 437.000 suflete.

Datele statistice din veacul al XVIII-lea, și întâia jumătate a celui următor arată într-adevăr că statul unguresc era un mozaic de neamuri, dintre care ungurii erau puțini la număr în raport cu celelalte naționalități.

Adam Kollár scrie la 1763, vorbind despre naționalități: „Cea mai mică parte a Ungariei este aceea, pe care o locuiesc numai cei care vorbesc ungurește, și e teamă că și limba ungurească se nimicește ca odinioară cea a Cumanilor"[1].

Mathias Bel la 1779 arată întinderea elementului românesc, până departe peste frontiera actuală în județele: Bereg, Ugocsa, Békés, Bihor, Banatul Jugoslav apoi în Croația și Slavonia[2].

Karl Gottlib V. Windisch, la 1780, vorbind despre populația județului Ugocia arată, că e alcătuită din unguri, ruteni și români. Românii se găseau și în județul Szabolcs, și regiunea de câmpie a județului Bihor, în plasele; Sárrét și Érmellék, ale căror comune au rămas azi în bună parte peste frontieră în Ungaria, apoi în județele Békés și Csanád[3].

---

[1] Jászi O., op. cit., p. 374. Hunfaly P., *Magyarország etnographiája*, Budapest, 1876, p. 415.

[2] Matháis Bel, *Compendium Hungarie Geographicum... notitiae Hungariae novae-historico geographice*, IV, Posonii et Cassoviae, 1779, p. 214 jud. Bereg „Incolunt provinciam in regione, campestri Hungari... in tractu vero montosa Rutheni, et quidam Valachi, utrique graeci ritus" p. 311 jud. Ugocia... „Sunt et Valachorum aliqui"... p. 281 jud. Békés „Incolae Hungari, maximam partem hac regione resederunt. Valachi et Rasciani pauciores sunt" p. 284 jud. Bihor »Incole, qui regionem campestrem insederunt Hungari sunt... Montes et silvas Valachi tenentur..." p. 259, 260, 265, 313. jud. Maramureș „Ocupant comitatem Hungari, Rutheni, Valachi culti ad eo: ut senatibus etiam adhibeantur" p. 21. Croația și Slavonia... „a Serbis seu Rascianis, Croatis, atque Valachis, et paucis Germanorum ac Hungarorum colonis inhabitantur".

[3] K. Gottlib V. Windisch, *Geographie des Königreichs, Ungarn* Presburg, 1780, vol. II. p. 137, 143 Ugocia „Es giebt auch einige Walachen unter ihren... p. 148. Szabolcs „Die Einvohner derselben sind Gröstentheils Ungarn und einigen oerten auch Russen und Walachen" p. 184, 188, 199 jud. Békés „Das volk welches diese Gespanschalft bevohnt, besteht aus Ungarn bömischen Slaven, und einigen Walachen" p. 213 jud. Csanád „Die Einvohner derselben sind Ungarn, Raitzen und Walachen".

Populaţia Banatului e arătată de acest autor, ca fiind formată în majoritate din elementul românesc[1].

Korabinsky în Lexiconul geografic al Ungariei, apărut la 1786, dă următoarele localităţi populate cu români, şi rămase azi peste frontieră apuseană: Nyiradony (Szabolcs) sat românesc „Almásch (Bereg) „două sate româneşti", Batonya (Cenad) „sat illiro-românesc", Darvas (Bihor) „sat românesc" Nagy-Kalló (Szabolcs) „târg locuit de unguri, români şi ruteni" (Méhkerék (Bihor) „sat românesc", Sarand (Bihor) „sat românesc" Tiszakeszi (Borsod) „sat românesc" Wekerd (Bihor) „sat românesc", Peterd (Bihor) „sat românesc[2].

Schwandtner la 1787 spune, că în Ungaria, Dalmaţia, Croaţia şi Slavonia — afară de oraşele libere regeşti — se aflau 11 408 târguri şi sate. Ungurii populau 3668 localităţi, Slavii, Croaţii şi Ilirii 5 789, Germanii şi românii 1024 localităţi[3].

Tot acest autor la 1798, după ce demonstrează caracterul german al oraşelor din Ungaria, se miră că ungurii şi-au putut păstra limba în decursul veacurilor, deoarece oraşele sunt germane, iar ungurii sunt un popor de sate, care nu bucuros se aşează la oraşe.

Elementul românesc forma în judeţul Ugocia, la începutul veacului al XIX-lea, o parte însemnată din totalul populaţiei[4].

Ludovic Nagy la 1827, în studiul lui „Notitae politicogeographico statisticae incliti regni Hungariae", arată un însemnat procent de populaţie românescă în judeţele: Bereg, Békés, Ugocia, Banat, Croaţia şi Slavonia[5].

---

1 K. Gottlib V. Windisch, op. cit., p. 221. „Die Einvohner des Temeschvarer Banates sind Walachen, Räitzen, Bulgaren, Zigeuner. Deutche, italiäniche und franzősiche ansiedler, nebst einigen Ungarn, und Iuden welche zusamen ein auzal fon ungäfehr fünfmal hundert tausend zeelen betragen, und bis ziebenhundert oerter bevohnern".

2) I. M. Korabinsky, *Georaphisch-historisches und producten Lexicon von Ungarn*, Presburg, 1786, p. 4, 8, 38, 108, 274, 297, 643, 772, 823, 535.

3) Hunfalvy P., *Magyarország ethnográphiája*, Budapest, 1876, p. 415.

4) Szirmagy A., *Notitio politico historico... Comitatus Ugochiensis*, Pestini, 1805, p. 8. „Hodie Hungari potissimum, post hos Rusi et Walachi regione potiuntur... Walachos ad Nagy Tarna et Kis Tarna. Bocskó, Szárazpatak, Komlos, Batarcs, Turcs, Nagy et Kis Gércz partium Dragfiorum majores origine Valachi, partium Waywodae et Principes Transilvaniae cum his partibus imperitarent deduxerunt".

5) Nagy L., op. cit., p. 70, 73, 395, vol. II, p. 10, 115 în comitatul Vas notează localitatea „Oláh Cziklin".

I. V. Csáplovics la 1829, arată elementul românesc ca formând majoritatea populației în 4 comitate: Arad, Torontal, Caraș și Timiș, iar majoritate relativă în județele: Bihor, Sătmar, Maramureș, Ugocia, Szabolcs, Csanád și Békés[1].

Elementul unguresc, sub forma unui bloc compact stăpânea abia câteva județe așezate în centrul câmpiei Tisei, în restul țării era resfirat printre celelalte naționalități[2].

Magda Pal la 1834 vorbind despre populația Ungariei din diferitele regiuni, dă următoarea repartiție pe localități și județe: În Maramureș „cea mai mare parte a populației o formează rutenii în 88 localități, românii 58 localități, ungurii numai în 5 localități, apoi puțini germani în 9 localități[3].

Populația județului Ugocia e formată din unguri, care alcătuiesc $\frac{2}{5}$ din totalul populației, ceilalți sunt parte ruteni în 41 localități, parte români în 7 localități, ungurii în 33 localități[4].

În județul Sătmar populația e repartizată pe localități în modul următor: „ungurii locuiesc în 141 localități, valachii în 124, germanii în 19, rutenii în 19, slovacii în 3 și armenii în 1."[5].

---

1) I. V. Csáplovics, *Gemälde von Ungarn, Pest*, 1829, vol. I, p. 204—205 „Valachen, Valachi, Olahok, Rumunyi:: mögen fast über eine milion stark seine Nirgends rein. Aber überviegend in 4 comitaten: Arad, Torontal, Krasso, Temes. Vinderthal in 7 comitaten: Bihor, Szatmár, Marmaros, Ugocsa, Szabolcs, Csanád, Békes.

2) Idem., p. 204—205.

Die Magyaren sind in keinem der 52 comitate rein, und ungemicht; nur in den Distrikten der Kumaner, Jasiger und haiduken theilen sie sich mit keinem andern volke. Das Csongrader Comitat ist das reinst-ungriche. Auch sind in 12 Comitaten keine Magyaren — ortchaften, nemlich in Trenchin, Arva, Liptó, Zolyom, Thurocz, Zips, Sáros, Krassó, Posega, Agram, Varadin, Kreuz.

Da gegen sind sie in 40 Comitaten ferbreitet und zvar in 23 forherchend (nemlich in betreff der zahl der Vonorthe, dem einen andern Schtüssel haben wir nicht) Pesth, Presbürg, Neograd, Komárom, Stulveisenburg, Borsod, Torna, Szabolcs, Bihar, Békés, Sopron, Raáb, Tolna, Sümegh, Veszprém, Heves, Szathmár, Csongrád, Baranya, Szala, Vas, Csanád, Esztergom.

Minorität ist in 17, als Nyitra, Bars, Hont, Gömör, Zemplén, Bács, Abanj, Ungh, Beregh, Arad, Moson, Marmaros, Uugocsa, Verücze, Syrmien-Temes, Torontal".

3) Magda Pál, *Neuste Statistich — Geographiche besreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Leipzig, 1834, p. 396.

4) Idem., op. cit., p. 399.

5) Idem., op. cit., p. 404.

Locuitorii județului Szabolcs sunt aproape toți unguri „numai în 9 localități locuiesc ruteni, în 5 valachi, în 6 germani, în 15 slovaci de origine din Boemia"[1].

Populația județului Bihor e repartizată pe localități în modul următor: românii populează 237 localități, ungurii 134 localități, rutenii numai 2 localități"[2].

În județul Békés „ungurii locuiesc în 15 localități, slovacii în 5, românii în 3, și germanii în 2 localități"[3].

Populația județului Cenad e repartizată pe localități în modul următor: „ungurii în 6 localități, românii în 4, și slovacii în 1"[4].

Localitățile populate cu unguri în județul Arad erau 11, cele cu români 169, cu germani 8, și cu sârbi 1[5].

Locuitorii județului Caraș sunt în cea mai mare parte români, cu mult mai puțini sârbi și germani, și mai puțini unguri, cu toții risipiți în 17 localități[6].

Populația județului Timiș e alcătuită din „români, sârbi, bulgari în o localitate, germani în 18, francezi, italieni, unguri risipiți ici colo"[7].

Județul Torontal are populația alcătuită din „sârbi și români, germani care locuiesc în 8 localități și francezi care locuiesc în 7 localități... slovacii locuiesc în 9 localități, bulgarii în 2, ungurii sunt împrăștiați sub forma de cultivatori de tutun"[8].

Populația de pe teritoriul regimentului „româno-illiric" (sudul Banatului) e alcătuită din „români și slavi" iar cea de pe teritoriul regimentului „germano-banatic" (sud-vestul Banatului și ținutul de dincolo de Dunăre) din „slavi, români, croați, germani și unguri"[9].

Vorbind despre totalul populației din Ungaria, (fără de Transilvania), autorul dă următoarea repartiție: „Cea mai mare parte a ungurilor locuiesc în câmpie în 40 județe și anume: curați și neamestecați în puține, predomină (numărul lor) în 23 comitate, ca minoritate sunt în 17 comitate"[10].

---

1) Idem., op. cit., p. 409.
2) Idem., op. cit., p. 415.
3) Idem., op .cit., p. 421.
4) Idem., op. cit., p. 430.
5) Idem., op. cit., p. 434.
6) Idem., op. cit., p. 440.
7 Idem., op. cit., p. 443.
8) Idem., op. cit., p. 495, 500.
9) Idem., op. cit., p. 46—47.

Despre români spune, „Valachii sunt în majoritate în 4 județe, ca minoritate în 7, anume: în Banat și Arad, Cenad, Bihor, Szabolcs, Sătmar, Ugocia și Maramureș"[1].

W. Stricker la 1847, repartizează populația Ungariei (afară de Ardeal), pe naționalități în modul următor[2].

Unguri	4.281.000
Slavi	4.010.000
Slovaci	2.200.000
Croați	660.000
Sârbi	730.000
Germani	986.000
Români	930.000
Evrei	250.000
Țigani	30.000
Greci	10.000
Armeni	2.500

Statistica lui Fényes E. de la 1839, repartizează populația din județele de la apusul țării în modul următor:

Nr. curent	Județul	Unguri	Români	Germani	Slovaci	Sârbi	Șoacăți	Ruteni	Muntenegreni	Evrei	Greci	Bulgari
1	Békéș	93644	9707	3000	35202	—	—	—	—	—	290	—
2	Bihor	257901	151887	1811	—	—	—	—	—	3765		—
3	Cenad	43443	17692	—	5332	—	—	—	—	1269	—	—
4	Maramureș	7151	48929	6650	—	—	—	84081	—	7650	—	—
5	Satu-Mare	127449	68343	14975	300	—	—	4364	—	6443	—	—
6	Timiș	4560	183628	67847	2954	18320	1698	—	2830	1598	—	3000
7	Torontal	43332	56738	75864	3200	113860	—	—	6000*	2252	—	9000
8	Ugocia	17978	5206	300	—	—	—	16552		1419	—	—
9	Caraș	400	186703	12059	8804	500	—	—	—	179	—	—
10	Arad	32040	161790	17087	1500	5650	—	—	—	1549	—	—

Referitor la populația județului Szabolcs, autorul constată că deși ungurească, a fost odinioară alcătuită din elemente

* Francezi.

[1] Idem., op. cit., p. 50. „Diese Alter-Römer sind in grosser Zahl als Mehrheit in 4, als Minderzahl in comitaten, nämlich in Banat und der Arader, Biharer, Szaboltser, Szathmarer, Uogtsher und Maramaroscher Gespanchaften".

[2] Dr. W. Stricker, *Ungarn und Siebenbürgen*, Frankfurt am Mein, 1847, p. 45—46.

— pe lângă unguri — rutene și române, deznaționalizate cu totul la această dată[1].

Dicționarul geografic editat de Fényes E. și apărut la 1851, înșiră următoarele localități, rămase azi în Ungaria și populate la această dată cu element românesc, fie în întregime, fie amestecat cu alte naționalități ori maghiarizat: Csenger-Bagos (Sătmar) sat românesc-unguresc[2], Batonya (Cenad) sat românesc-unguresc-sârbesc[3], Bedő (Bihor) sat unguresc cu „locuitori de origine română"[4], Darvas (Bihor) „sat unguresc-românesc"[5], Gyula (Cenad) târg „unguresc-german-românesc". Târgul se împarte în 2 părți, cea germană și cea maghiară, iar aceasta din urmă încă se împarte în trei părți „târgul unguresc, târgul nou și târgul românesc"[6], Kétegyháza (Békés) „sat românesc-unguresc și german"[7], Kakad (Bihor), populația gr. catolică „mai vorbește puțin românește și limba ruteană"[8].

Nagy-Letha (Bihor), sat unguresc, populația gr. catolică „vorbește în cea mai mare parte și românește"[9], Makó (Cenad), târg unguresc cu un număr de 20.644 locuitori. Între aceștia gr. catolicii sunt în număr de 2.000 „printre care se află și ruteni și români, care între ei vorbesc aceste limbi"[10], Méhkerék (Bihor) „sat românesc"[11], Pocsaj (Bihor), sat unguresc a cărui populație gr. catolică „e de origine românească[12], Csenger-Ujfalu (Sătmar) „sat unguresc-românesc"[13], Vasad (Bihor) „sat românesc"[14], Vekerd (Bihor) sat românesc maghiarizat"[15].

Kautz I. vorbind despre datele recensământului de la 1850—1851 spune, că după Rusia al doilea stat cu populația cea mai amestecată în Europa este imperiul austriac, ai cărui locuitori în ordinea numerică erau: germani, români, un-

---

[1] Fényes E., *Magyarországnak mostani állapota*, Pest, 1839, p. 8, 50, 183, 266, 337, 381, 412, 427, 452, 214, jud. Szabolcs are un număr de 32.523 gr. catolici. „A görög katholikusok itt nagyobb részt tiszta magyarok, oroszok és oláhok (Bihar vármegye szomszédságbanában néhány helyeken) is volnának ugyan, de mivel ezek a magyar nyelvet jobban beszélik mint a magukét: ez okból őket magyarokhoz számitottuk".

[2] Fényes E., *Magyarország geográphiai szotára*, Pest, 1851, vol. I—IV p. 67.

[3] Op. cit., p. 101.
[4] Op. cit., p. 107.
[5] Op. cit., p. 243.
[6] Op. cit., p. 79.
[7] Op. cit., p. 216.
[8] Op. cit., p. 232.
[9] Op. cit., p. 24.
[10] Op. cit., p. 62.
[11] Op. cit., p. 79.
[12] Op. cit., p. 240.
[13] Op. cit., p. 233.
[14] Op. cit., p. 276.
[15] Op. cit., p. 287.

guri și slovaci[1]. Numărul românilor din Ungaria (fără de Ardeal) era:

Ungaria	527.000
Voivodina sârbească	397.000
Ținutul grăniceresc	119.000
Ținutul țărmului mării	1.760

Populația ungurească era:

Ungaria	3.750.000
Voivodina sârbească . . .	222.000
Ținutul grăniceresc . . .	5.252

Referitor la unguri spune, că cei mai mulți din ei trăiesc în șesul Tisei, dar și aici amestecați cu alte neamuri, încât „nu este ușor să găsești un județ curat unguresc în patria noastră[2]. Din calculele recensămintelor de la 1788 și până la 1900, rezultă că au fost deznaționalizați de către unguri, un număr de 2.800.000 locuitori de altă limbă din țară.

Tendința de mistificare a statisticelor apare îndată după 1869, de când la alcătuirea listelor de recensământ nu se mai ținea seamă de limba maternă sau de originea populației, ci numai de limba vorbită de cetățean. Acest fapt îl recunoaște oficios chiar autoritatea ungurească, atunci când spune că dispoziția amintită, a fost introdusă din motive politice: „Ungaria sau va deveni maghiară sau se va prăbuși"[3].

O comparație făcută între datele statistice ale recensămintelor de la 1850, 1869, 1900 și 1910, va arăta efectele dez-

---

[1] Kautz I., *Az ausztriai birodalom statisztikája*, Pest, 1851, p. 78—79.

[2] Kautz I., op. cit., p. 81—82. „A magánbanzárt magyar nyelvvidék ezek szerint, midön egész belső Magyarországot foglalja magában, leginkább a síkföldre szorítkozik, míg a hegyes vidéket jobbára németek, szlávok, románok lakják ugyanannyira hogy tiszta magyar megyét honunkban találni nem könnyű, s kivévén a pusztán magyaroktól lakott Hajdúvárosokat, a Jász és Kunkerületeket valamint a legtisztább magyar megyének nevezhető Csongrád, Heves, Zala, Fehér, Somogy, Györ, Borsod és Szabolcsot, a többiek majd mindenikében a különböző nemzetiségek legtarkább vegyületével találkozunk".

[3] Chestiunea română în Transilvania și Ungaria, Viena-Cluj, 1842, p. 58, 27. Iung studiind problema românilor din Ungaria arată că „la recenzământe d. ex. există stăruința de a arăta pe maghiari mai numeroși decât sunt în realitate".

naționalizării și mistificării cifrelor referitoare la populația Ungariei[1].

Maghiarizarea o vădește și următorul tablou al populației repartizată pe județe la 1880 și 1910:

	an 1850	an. 1869	an. 1880	an. 1890	an. 1900	an. 1910
Totalul populației din Ungaria	11364000	13579000	13750000	15163000	16722000	18265000
Unguri	5.000 000	6.027 000	6.404 070	7.358 000	8.589 000	9.698 000
Populația nemaghiară	6.361 000	7.552 000	7.346 000	7.805 000	8.133 000	8.567 000

Acest tablou comparativ, arată creșterea puternică a elementului unguresc, în toate județele de la apusul țării între anii 1869—1910. Sporul așa de mare al elementului unguresc în Maramureș și mai ales în Sătmar se explică prin deznaționalizarea elementului românesc, rutean și șvăbesc[2]. Populația românească a rezistat mai puternic maghiarizării în regiunile de dealuri și muntoase ale județelor: Bihor, Arad și Caraș-Severin[3]. Creșterea puternică a elementului unguresc în județele Timiș și Torontal, mult peste cifra celorlalte naționalități, se explică atât prin maghiarizare, cât și prin sistemul de colonizări.

Efectele maghiarizării se resimt și asupra celorlalte naționalități. Între anii 1869—1910 au fost deznaționalizați șvabii din șesul Sătmarului, apoi o bună parte din rutenii acestui județ. Aceeași soartă au avut-o germanii din județul Arad, slovacii și croații din Caraș-Severin, precum și un procent însemnat din șvabii județelor Timiș și Torontal.

Deznaționalizarea elementului românesc prin maghiarizare și falsificarea datelor statistice se vădește mai bine când e vorba de județele de peste frontieră, unde până la 1919 a dispărut aproape cu totul.

---

1) Iászi O., op. cit., p. 377.

2) Vargha Gy., *Adatok nemzeti erünk megméréséhez*, Budapesti szemle, an. 1912, p. 321—358.

3) Idem., op. cit.

An. 1880*)

Nr. curent	Județul	Totalul populației	Unguri	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	Croați Sârbi	Alte naționalități din țară	Naționalități din alte țări	Unguri %	Români %
1	Békés	229757	160472	6935	56176	5613	40	52	221	244	69.84	2.45
2	Bihor	446777	241369	4458	4715	192843	482	64	2169	677	54.03	43.16
3	Maramureș	227436	24598	32755	513	58925	109695	135	525	290	10.82	25.91
4	Szabolcs	214008	194388	1856	13638	1735	1770	7	170	444	90.83	—
5	Sătmar	293092	178410	14375	1066	102130	999	175	1700	237	58.83	34.85
6	Sălaj	171079	59756	840	2189	106026	27	1	2196	44	34.93	61.97
7	Ugocia	65377	23317	2479	77	8419	30840	6	195	44	35.66	12.88
8	Arad	303964	70288	32155	3055	192573	100	2216	2472	1105	23.22	63.36
9	Cenad	109011	79297	1169	13085	11682	93	3353	208	124	72.74	10.72
10	Caraș-Severin	381304	7422	38966	6439	298758	329	19260	3055	7045	1.94	78.35
11	Timiș	396045	26936	142427	3454	154557	145	57619	6505	3302	6.80	39.02
12	Torontal	530988	81915	165419	12781	81729	30	176857	11.578	679	15.43	15.39

*) Láng L. és Iekefalussy I., *Magyarország népességi statiszkája*, Budapest, 1884, p. 110—114.

An. 1910*

Nr. curent.	Judeţul	Totalul populaţiei	Unguri	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	Croaţi	Sârbi	Naţiona-lităţi	Vorbesc ungureşte
1	Békés	298710	219261	6048	66770	6125	4	17	76	409	276079
2	Bihor	582132	307221	2183	8178	261494	186	123	63	2684	368514
3	Maramureş	357705	52964	59552	503	84510	159489	41	6	640	86170
4	Szabolcs	319838	316765	868	1117	212	194	15	7	640	318971
5	Sătmar	161740	235291	6041	398	118774	81	35	7	1113	269627
6	Sălaj	230140	87312	816	3727	136087	52	5	6	2135	112604
7	Ugocia	91755	42677	4632	37	9750	34415	4	1	239	54230
8	Arad	351222	78130	34330	5174	229476	670	38	322	3082	123564
9	Cenad	145248	108621	1013	17133	14046	119	8	3967	341	128163
10	Caraş-Severin	466147	33787	55883	21908	336082	2351	319	14674	20143	73526
11	Timiş	400910	47518	120683	2612	160585	17	164	57821	11510	101871
12	Torontal	594343	125041	158312	15899	86168	10	4068	191036	13809	216757

*) A magyar szent korona országaink 1910 évi népszámlálás, Budapest, 1912, vol. I.

Nr. curent	Județul	Populația românească la 1910
1	Bács-Bodrog	189
2	Békés	6125
3	Csanád	14046
4	Csongrád	35
5	Szabolcs	212
6	Ugocsa	9750

Falsificarea datelor statistice referitoare la naționalități, apare și din comparația cifrelor recensământului de la 1840 și 1910.

Populația Ungariei la:	1840	1910
Unguri	4.812.759	10.050.575
Români	2.202.542	2.949.022
Germani	1.273.677	2.037.435
Slovaci	1.687.258	1.967.907
Croați	886.542	1.833.162
Sârbi	828.365	1.106.471
Alte naționalități	500.230	469.255
Evrei	244.035*)	—.—

Ungurii au înregistrat deci în interval de 70 ani, un spor de 48,1%, pe când elementul românesc cel mai prolific din fosta Ungarie, abia un spor de 14,1%.

Tendința de mistificare a cifrei naționalităților apare și mai clar din compararea datelor referitoare la rubrica „naționalități" cu cea a „confesiunilor". E lucru cunoscut că unguri gr. catolici n-au existat în Ungaria, precum nici români rom.catolici. Atunci când e vorba de confesiunea gr. catolică ori gr. ortodoxă, sub numirea aceasta se cuprind românii, sârbii și rutenii, fie declarați, fie deznaționalizați. Iată și câteva date comparative din recensământul de la 1910, referitoare la confesiunile din județele de la apusul țării, care comparate cu cele ale naționalităților, vor dovedi cu ușurință rezultatul luptei de maghiarizare, dusă contra celorlalte populații din fosta Ungarie, din partea organelor statului.

Tot așa de instructive sunt datele recensământului de la 1910, referitoare la naționalitatea și confesiunile următoarelor județe de peste frontieră:

---

*) Codarcea C., *Front antirevizionist, Cluj*, 1933, p. 13.

Nr. curent	Județul	Rom. catolici	Gr. catolici	Reformați	Luterani	Gr. ortodocși	Unitari	Izrailiți	Alții
1	Békés	75738	748	98596	105724	8374	893	7444	1193
2	Bihor	48200	54103	230154	1930	228510	149	17307	1779
3	Maramureș	26204	254215	9646	464	1437	42	65694	3
4	Szabolcs	90560	63353	121396	18924	164	12	25316	93
5	Sătmar	60926	161893	113408	1001	2147	37	22274	54
6	Sălaj	15569	132741	61310	786	9429	77	9849	379
7	Ugocia	8173	57550	14002	120	48	8	11850	4
8	Arad	85000	14816	19034	8737	218271	109	3807	1448
9	Cenad	76075	4438	24897	19095	16851	118	3353	421
10	Caraș-Severin	90479	20006	10400	2875	337153	142	4795	297
11	Timiș	156241	11550	7289	11675	211286	76	2263	530
12	Torontal	272283	3603	11556	22926	287281	108	5408	1178

Toți cei trecuți în rubrica confesiuni, în număr așa de mare în raport cu cifra naționalităților, sunt în majoritate români apoi ruteni și sârbi maghiarizați, începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, până la 1910. Statistica nu-i recunoaște ca atare, dar confesiunea declarată oficial de ei, le trădează originea nemaghiară.

Județul	Români	Ruteni	Croați	Sârbi	Gr. catolici	Gr. ortodocși
Hajdu	90	4	3	4	12681	296
Szabolcs	212	194	15	7	63353	164
Békés	6125	4	17	76	787	8374
Csanád	14046	119	9	3967	4438	16851

Hotarul etnic românesc până la 1860, trecea înspre interiorul șesului, departe peste linia de orașe: Satu-Mare, Oradea-Mare, Salonta-Mare, Arad, Timișoara și Vărșeț[1]. Românii și peste această linie mai alcătuiau *insule izolate*, resfirate printre unguri și sârbi[2].

Harta etnografică a lui Ficher, din anul 1869, lucrată pe baza datelor statistice din 1867, reprezintă elementul româ-

---

[1] Czoernig K. F., *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1856, vol. I, p. 14—15.

Dr. H. Ficker, *Bevölkerung der Oesterreichischen Monarchie*, Gotha, 1860, p. 37—38.

[2] Czoernig K. F., op. cit., p. 14—15.

nesc preponderant în părțile sud-vestice ale județelor Satu-Mare și Bihor[1].

Harta elementului românesc apărută în studiul lui Láng și Jekefalussy la 1884 dă pentru județele de la apusul țării următorul procent: românii în jud.: Békés 1—5%, Torontal 10—25%, Cenad 10—25%, Ugocia 10—25%, Timiș 25—40%, Sătmar 25—50%, Maramureș 24—40%, Bihor 40—50%, Arad 60—70%, Sălaj 60—70%, Caraș-Severin 70—80%[2].

Același adevăr îl confirmă și harta etnografică a lui Fr. Monnier din 1888, lucrată după cifrele recensământului de la 1880. Românii — conform acestor hărți — sunt arătați într-o însemnată proporție, și în județele: Békés, Csanád, Hajdu și Szabolcs, unde după datele ultimului recensământ unguresc nu mai există nici unul[3].

După 1880 — prin procedeele amintite — hotarul etnic românesc este împins dinspre câmpie, tot mai adânc înspre interiorul regiunei de dealuri și munți, unde românii formau mase compacte[4].

După datele recensământului de la 1880, hotarul etnic unguresc pleca din părțile răsăritene ale județului Ugocia, și trecând peste mijlocul județelor: Satu-Mare și Bihor, atingea partea apuseană a județului Arad, de unde trecea în județul Cenad, înaintând în ținutul de dincolo de Tisa[5].

Hotarul etnic românesc până la 1900 — cum rezultă din studiul lui Balogh P., referitor la naționalitățile din Ungaria — a fost împins din regiunile câmpiei, până în ținutul de

---

1) Dr. A. Ficker, op. cit.

2) Láng és Jekefalussy, op. cit., p. 126.

3) Lapedatu A., *Miscellanee*, București, 1925, p. 61—62.

4) Láng és Jekefalussy, op. cit., p. 126. „Az oláhság Magyarország keleti és délkeleti részére nehezedik roppant tömeget képezve, melyet azonban sokhelyt meglazit a közbeékelödö magyar és német elem s a legkeletibb részen a magyarság egész jelentéktelen számra szorit".

5) Láng és Jekefalussy, op. cit., p. 126.

„Ungvától kezdve Ugocsamegye közepéig a ruthén nyelvhatár keriti a magyart, ettől fogva az oláh, a magyar ellem azomban rést tőr magának egyes szigetekkel Máramaros megyébe is. Szatmár megye keleti része erősen tarkázva van oláh elemmel, déli része pedig oláh és német nyelvszigetekkel. Szilágy megye már inkább az oláh nyelvterülethez tartozik, melybe a magyar elem bocsát erős gyökereket. A magyarság határa tovább halad Biharmegye közepe felé s Aradmegye nyugati sarkán a Marosig terjed. Csanád megye keleti részén oláh és tót elem könyöklik be a magyarságba, de Csanád nyugati és pedig nagyob fele már magyar, söt a Maros-Tisza szögében Torontál megyébe is benyúl a magyarság.

dealuri, peste județul Satu-Mare, Sălaj, și Bihor, în valea Crișului Repede, trecând pe la răsărit de Oradea-Mare. De la Valea Crișului-Repede spre sud, granița etnică românească cuprinde o fâșie — ceva mai mare de șes — din județul Bihor și Arad, ca apoi să fie împinsă din nou de către centrele ungurești, aproape de Șiria și Lipova, până înspre ținutul muntos Moma-Codru. Din valea Mureșului înainte, hotarul etnic românesc este tras peste linia localităților: Lipova, Fibiș, Araniag, Ghiroda, Utvin, Cebza, Macedonia, Banloc, Gaiul-Mic, Moravița, Szt. Iános, Alibunar, Petrovoszelo, Voivodinț, Marcovăț, Nicolinț și Pojejena, până în Valea Dunării[1].

În intervalul de 10 ani — 1900—1910 — deznaționalizarea elementului românesc, din zona de câmpie mărginașe cu blocul unguresc s-a făcut în unele părți foarte intens, așa că după datele recensământului — nerectificate — de la 1910, hotarul etnic românesc, a fost împins și mai adânc, dinspre ținutul de șes, înspre interiorul dealurilor și munților (Fig. 6).

La această dată linia blocului românesc trecea — începând din Maramureș, până jos în valea Dunării — peste următoarele localități:

Borșa rom. III germ.,[2] Vișeul de Mijloc rom. II germ., Vișeul de Jos rom. II germ., Valea Porcului rom. I germ., Leordina rom. II germ., Petrova rom. II rut. germ., Bârsana rom. II germ., Rona de Jos rom. II germ., Vad rom. II, Iapa rom. II ung., Sarasău rom. I ung., Săpânța rom. II germ., Moiseni rom. I, Bicsad rom. II, Cămărzan rom. II, Valea Oașului rom. I, Bocsko rom. I, Ugocsa-Komlos rom. I germ., Batarcs rom. II germ., Turcz rom. II germ., Nagygércse rom. I, Kisgércse rom. II, Călinești jud. Sătmar rom. II ung., Racșa rom. II, Săbișa rom. I, Vereșmort rom. I, Valea Vinului rom. II, Lipău rom. I ung., Măriuș rom. I, Chilia rom. I, Homorodul de Mijloc rom. I ung., Medișa rom. I, Gerăușa rom. I, Hodișa rom. I, Cuța rom. I, Stâna de Jos rom. I, Racova rom. I ung., Babșa rom. II, Ciuta Sălaj rom. I, Jiurtelecul Hododului rom. II, Motiș rom. I, Vicea rom. I, Ujlacul Hododului rom. I ung., Tohat rom. I, Șilimeghiu rom. I ung., Țicău rom. I ung., Benefalău rom. I ung., Horovatul-român rom. I, Nadișul-român rom. I, Noțâg rom. I, Bulgari rom. II, Șolmuș rom. II, Dobrin

---

[1] Balogh P., *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902.

[2] I. Români sub 1.000 loc.
II. Români între 1.000—1.500 loc.
III. Români între 5.000—10.000 loc.

rom. I, Aghireşu rom. II ung., Căţălul Român rom. II, Şeredeu rom. I, Peceiu rom. I, Husasău rom. I, Valcăul Unguresc rom. I ung., Iaz rom. I, Luncşoara jud. Bihor rom. II, Groşi rom. I alte naţ., Tindău rom. I, Chiştag rom. I ung., Hotar rom. I ung., Telecuş rom. I, Săcădat rom. II, Alparia rom. I, Cheriu rom. I, Rontău rom. I, Cheheiu rom. I alte naţ., Nogiorid rom. II ung., Ghiriş rom. II ung., Toboliu rom. II, Rojiţ rom. I, Cheresig rom. II, Ateaş rom. I, Gurbediu rom. II ung., Ripa rom. I, Cociuba rom. II, Giriş rom. II ung., Tăut rom. II ung., Batăr rom. II ung., Talpoş jud. Arad rom. II ung., Apateu rom. II, Mişca rom. II ung., Sintea rom. II ung., Chereluş rom. II, Sinitea rom. I, Cherechin rom. II, Şiria rom., ung., germ., Covasinţi rom. II, Cuvin rom. II, Miniş rom. II ung., Păulişul Vechiu rom. II ung. germ., Lipova jud. Timiş rom. germ. II ung., Chesinţi rom. II, Buchberg rom. germ. II ung., Buzat rom. II, Bencecul Român rom. I, Giroda rom. I ung., Moşniţa rom. II ung., Uliac rom. I, Unip rom. I ung., Icloda rom. I, Sacoşul Turcesc rom. I ung., Chevereşul Mare rom. II alte, naţionalităţi, Sirbova rom. I, Căpăt rom. I ung., Silaşul Mare rom. II, Duboz rom. I, Cadar rom. ung. I alte naţionalităţi, Şoşdea rom. germ. II ung., Gherchenis rom. ung. II germ., Fizeş jud. Caraş-Severin rom. ung. alte naţionalităţi, Şemlacul Mare rom. I ung. alte naţ., Ferendia rom. ung. II germ., Clopodia rom. ung. germ., Lăţunaş rom. I ung., Márktelek rom. II, Kisszered rom. I, Mélykastély rom. II, Vajdalak rom. II, Jam rom. I ung., Mircovăţ rom. II, Bărlişte rom. II, Ruşova Veche rom. I, Ruşova Nouă rom. I, Nicolinţi rom. II, Tyukó rom. II, Petrilova rom. I, Năidaş rom. II, Moldova Nouă rom. I alte naţ.[1]).

Statisticienii şi sociologii unguri, care s-au ocupat în studiile lor cu problema raportului dintre naţonalităţi, recunosc că după elementul unguresc — cu toate mijloacele de deznaţionalizare şi falsificarea datelor statistice — sporul cel mai mare îl înregistrează populaţia românească. Creşterea numerică a elementului românesc, caută să o explice prin naţionalismul şi irendentismul românilor, apoi prin faptul că aceştia se deznaţionalizează mai greu decât oricare alt neam din fosta Ungarie. Soluţia dată de ei, pentru întărirea elementului unguresc şi deznaţionalizarea românilor este lupta dusă prin

---

[1]) M. Kiss L., *A magyar nyelvhatár*, Földr. Közl., 1915, p. 443—451. M. Kiss L., *Az oláh nyelhatár*, Földr. Közl., 1918, p. 115—119.

școală, biserică, colonizări, administrație, armată etc., prin care se va putea realiza contopirea naționalităților, în masa ungurească[1].

Elementul românesc a căzut jertfă idolului deznaționalizării până la 1910, în număr mai mare, în Banat, Maramureș și Satu-Mare, având o situație ceva mai favorabilă în județele Arad, Cenad și partea de sud a Bihorului. Românii de aici au înregistrat în 30 ani (1880—1910) un spor de 30,4% pe când cei din Banat abia 10,7%[2]. Pătrunderea ungurilor înspre Ardeal s-a făcut mult mai puternic în partea de nord a județului Bihor, în plășile: Valea lui Mihai, Suplac și Marghita, în județul Sătmarului apoi în Ugocia, dincolo de Tisa, și în Maramureș[3] (Fig. 4).

Peste linia acestui bloc, până dincolo de frontiera actuală se aflau, la 1910, o serie de sate românești formând insule etnice risipite între celelalte naționalități (Fig. 7). Această graniță etnică alcătuită de unguri, după statisticele lor nu corespunde realității, căci prin falsificarea cifrelor recensământului, ea a fost adânc împinsă înspre Ardeal, năzuind să prezinte Câmpia Tisei sub forma unui bloc compact unguresc.

Comparând harta alcătuită după datele recensământului de la 1910, cu cea lucrată după datele Șematismelor de Munkács și Oradea Mare (1822—1838) se pot dovedi cu ușurință marile pierderi ale românismului, peste toată zona de câmpie de la apusul țării.

Statului nostru îi revine înalta misiune de a-i readuce pe acești români, prin școală, biserică și cultură națională, din nou la matca de odinioară a vieții neamului, de care i-a îndepărtat vitregia vremurilor, și grija interesată a unui stat, care a căutat să ne facă să pierim de pe suprafața teritoriului său.

---

1) Vargha Gy., art. cit.

„Valamenyi hazai nemzetiség között legtöbb figyelmet érdemelnek az oláh ajkuak, nemcsak nagy számuknál fogva, hanem azon merev elzárkozás miatt is, melyel annyira elkülönitik magukat a magyarságtol. Ez az elzárkozás mely gyakran gyülöletig fokozodik, kettös gyükérböl táplálkozik. Egyik a két görög egyháznak melyhez az oláh nép tartozik fanatizmusa, a másik az oláhságnak dákó-román eredetét hirdetö történelmi hazugság".

2) Vargha Gy., art. cit., p. 321—358.

3) Vargha Gy., art. cit.

X. Orașele de la apusul țării

Unul din puternicele argumente, invocate în sprijinul tezei revizioniste ungurești, este și faptul că la apusul țării se afla o salbă de orașe: Satu-Mare, Careii-Mari, Oradea-Mare, Salonta Mare, Arad, Timișoara și Lugoj, care — după statisticele ungurești — ar avea în majoritate absolută, o populație ungurească, și deci pe drept s-ar cuveni ca ele să fie cedate din nou acestui stat. Am arătat mai sus, cum s-au alcătuit cifrele statistice atât pentru sate, cât și pentru orașe, vom pomeni acuma numai faptul cum au ajuns ungurii în a doua jumătate a veacului al XIX-lea așa de numeroși la orașe.

Sociologul Iászi O. pe baze de cercetări amănunțite și consultări de izvoare, documente și statistici mai vechi, ajunge la concluzia, că Ungaria ca stat național, își datorește existența tocmai orașelor[1].

Aproape toate centrele urbane mai mari ale fostei Ungarii, au fost întemeiate de străini, păstrându-și acest caracter până la sfârșitul veacului al XVIII-lea[2]. Buda și Pesta la 1740 erau aproape în întregime locuite de germani, care formau majoritatea populației, și în următoarele centre: Szeged, Timișoara, Szabadka și Ujvidék. Consiliul comunal din Szeged la 1781, era alcătuit în majoritate din mebri germani[3].

Elementul unguresc până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, n-a fost în stare să alcătuiască majoritatea populației în nici un centru urban din fosta Ungarie[4].

---

[1] Iászi O., op. cit., p. 385, 390—391, 400.

[2] Acsády I., *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*, Budapest, 1886, p. 50, 198. Hunfalvy P., *Magyarország ethonographiája*, Budapest, 1876, p. 436. „Alig van város széles Magyarországon, melyet egészen vagy legalább részben németek nem laktak volna".

[3] Marczali H., *Magyarország története II Iosef korában*, Budapest, 1885, vol. I, p. 112, 228.

[4] Hoitsy P., *Nagymagyarország*, Budapest, 1902, p. 69.

„A magyarnak egészen az utobbi időkig nem volt igazi nagy városa. Söt a régibb korban soha sem lakott egy helyen együt százezer magyar".

Echart F. Kereskedelmünk közvetitöi a XVIII. Századok 1918 p. 356. „Közismert dolog, hogy magyarnak a kereskedésre sohasem volt sem tehetsége sem hajlama. Kül — és belkereskedelmünk a legrégibb idök ota idegenek kezében volt... Idegenekböl toborzodott, a városok lakossága a középkorban s mint mindenütt, nálunk is a városi polgárság, a XV—XVI században már csaknem kizárolag németek kezén volt ez a legnagyobb haszonnal járó foglalkozás... p. 378. A régi városokban volt még német polgári kereskedő elem, föleg Nyugat-Magyarországon.

Caracterul unguresc de dată recentă al orașelor de la apusul țării, se vede din conscrierile mai vechi de populație, făcute în aceste centre. Timișoara, la 1716, când este recucerită de creștini din mâinile turcilor, avea întreaga populație alcătuită numai din români și sârbi, alături de care mai viețuiau 12 familii de evrei[1].

Lista cetățenilor acestui oraș, alcătuită între anii 1717—1739, arată abia trei nume de familii unguerești, care locuiau în acest centru[2].

Timișoara avea la 1851, următoarea populație, repartizată pe naționalități[3]:

Germani	8775
Români	3807
Unguri	2347
Sârbi	1170
Țigani	179
Greci	39
Italieni	22
Turci	18
Francezi	1

Conscrierea fiscală făcută în orașul Arad, la 1743, arată, în așa-numitul „oraș german“ (nu unguresc fiindcă la această dată nu era un astfel de Arad), un număr de 289 contribuabili repartizați pe naționalități în modul următor:

Germani	107
Sârbi	64
Români	58
Unguri	35
Evrei	6
Alte naționalități	19[*]

---

de mindjobban fejlödö alföldi mezövárosok vásárainak kereskedelmét, melyek fontosságban egyre nyertek, a török, alattvalok, ráczok és görögök tartották kezükben, mig a falusi szatocsboltban, hol a paraszt szükségleteit fedezi, a zsidó ül, mely faj tehát nálunk a falubol hoditotta meg az ország kereskedelmét".

[1] Borovszky S., *Temes vármegye*..., Temesvár története, p. 58, 75. Acsády I., op. cit., p. 50. A város visszafoglalasakor a magyarşágnak és a kath. egyháznak nyomát sem találták többé, a város egészen rácz és oláh lakosokbol állt. Ugyanez, történt a Temesküzben másutt is".

[2] Borovszky S., op. cit., p. 64—65.

[3] I. Knezy, *Istoricul cetății Timișoara*, Timișoara, 1921, p. 58.

[*] Ciuhandu G., *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, Arad, 1934, p. 30.

O altă conscriere a contribualilor din acest oraş, făcută la 1770, arată următoarea repartiţie a populaţiei după limbă:

Nume maghiare	100**)
Nume româneşti	303
Nume sârbeşti (între care şi români sârbizaţi)	308
Nume germane	189

Conscrierea proprietarilor de casă, făcută în Arad la 1774, arată cu numele pe români, formând majoritatea populaţiei acestui centru, alături de ei locuind un însemnat număr de „zileri" tot de origine românească[1].

Socotelile şi procesele verbale ale sfatului orăşenesc de aici, erau redactate până la 1790 în limba latină, apoi până la 1832, în limba germană şi latină, iar cea ungurească este introdusă oficial abia de acum înainte[2].

Cifrele şi datele referitoare la confesiunile din oraşele: Oradea-Mare, Careii-Mari şi Satu-Mare, din veacul al XVIII-lea şi întâia jumătate a celui următor, arată un mare număr de credincioşi gr. catolici, care sunt în majoritate absolută români şi ruteni maghiarizaţi. De altă parte populaţia ungurească a oraşelor nu e arătată în cifre exacte, recensămintele au căutat să o mărească, cât mai mult prin adăugirea evreilor la rubrica „unguri", apoi a tuturor locuitorilor, care declarau că vorbesc ungureşte, indiferent de limba lor maternă[3].

Careii-Mari la 1810, avea un însemnat număr de populaţie românească[4]. Între haiducii aşezaţi în veacul al XVIII-lea în acest centru, cea mai mare parte o alcătuiau românii, care aveau limba de comandă românească[5]. Deznaţionalizarea

**) Chiuhandu G., op. cit., p. 27.

1) Lakatos O., *Arad története*, Arad, 1881, vol. II, p. 221—234.

2) Márki S., *Arad vármegye története*, vol. II, p. 643.

3) Eckhart F., *Magyarország története*, Budapest, 1933, p. 241—242. „A kereskedelem és a gyáripar fellendítése érdekében a zsidók 1840-ben megkapták a szabad letelepedése jogát, amire Galiciából, a bevándorlok tömegesen jöttek be az ország keleti részeibe. Eleinte a németséghez számitották magukat és a negyvenes években indult meg az ő magyarrasodásuk és, amint a liberális politikusok, akik a nyugati mintára progrümjukba felvették a zsidok emancipációját is kivántak és megelégedetten állapitották meg"!

4) Sirmay A., *Szatmár vármegye*, Buda, 1810, vol. II, p. 7, „Lakossai katolikusok, reformátusok, lutheránusok, Oroszok, Oláhok és Zsidok".

5) Unirea, an. 1912, no. 84.

populației românești a început în acest oraș, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea[1].

Aradul, la 1851, avea un număr de 18.156 suflete, reparzate pe naționalități în modul următor: „parte germani, parte români, unguri și sârbi"[2]. Careii-Mari, avea o populație alcătuită din „unguri, germani, evrei, români și ruteni"[3]. Lugojul avea o populație de 5.744, suflete alcătuită din „români, germani, sârbi, unguri"[4]. Populația Timișoarei era formată din „germani, sârbi, români și unguri", la această dată[5].

Orașul Satu-Mare, la 1779, avea un însemnat procent de populație românească, care se ocupa cu agricultura și cu negoțul[6].

La 1713 se aflau în Oradea-Mare, un însemnat număr de români[7].

Populația românească în veacul al XVIII-lea, o aflăm răsfirată până departe în împrejurimile Debreczenului, prin așa numitele târguri haiducești[8]. Orașul Makó, la 1844, avea pe lângă populația ungurească, 258 familii declarate române, purtând nume curat românești[9].

Iată și modul cum a crescut populația orașelor de la apușul țării, după datele statistice între anii 1787—1910[*].

Șoarta acestor orașe nu poate fi socotită decât în legătură cu ținuturile din jurul lor, care sunt până azi, ori curat românești, ori că au fost maghiarizate în cursul vremurilor. De altă parte dezvoltarea centrelor urbane, se datorește nu atât câmpiei, cât mai ales dealului și muntelui din apropiere, ele au fost vechi locuri de schimb între populația alor două regiuni naturale, luând naștere îndeosebi la pătrunderea râurilor în câmpie.

---

1) Hunfalvy S., *A magyar birodalom földrajza*, Budapest, 1886, p. 203. „Lakossai jobban magyarok, de vannak köztük németek, oláhok és ruthének".

2) Fényes E., *Magyarország Geográphiai szotára*, Pest, 1851, p. 38.

3) Fényes E., op. cit., p. 181.

4) Fényes E., op. cit., p. 49.

5) Fényes E., op. cit., p. 194.

6) Mathias Bel, op. cit., p. 300. „Sunt et Walahi, qui mercatum partium, partium agricultura vivunt".

7) Borvoszky S., *Bihar vármegye*... p. 202.

8) Böhm I., op. cit., p. 132, 135.

9) Dr. Radu I., op. cit., p. 11.

*) Thiring G., *Városaink népsségének átalakulása*, Városi Szemle, an 1912, p. 480—483, 484—486.

An	1787	1830	1857	1869	1880	1890	1900	1890	1900	1910
Oraşul	Populaţia civilă							Totalul populaţiei		
Oradea-Mare	9790	18091	22442	28698	31324	38557	47018	40750	50177	63940
Satu-Mare	8209	12038	14288	8353	19708	20736	26178	21218	26881	34643
Arad	8155	15247	26959	32725	35556	42052	53903	43628	56260	62798
Timişoara	9242	14625	22507	32223	33694	39884	48624	43438	53033	72481
Careii-Mari	7823	11284	10670	12754	12523	13475	15179	13593	15383	16170
Lugoj	—	5744	10385	11654	11287	12489	15457	13135	16526	19801

An. 1900**)

Nr. curent	Oraşul	Totalul populaţiei	Unguri	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	Croaţi	Sârbi	Alte naţionalităţi
1	Timişoara	53033	18624	27051	280	4014	13	12	1973	957
2	Lugoj	16126	3932	6241	77	5564	3	13	153	143
3	Arad	56260	38929	5643	294	9556	16	34	1430	358
4	Salonta-Mare	14107	13423	26	37	618				
5	Oradea-Mare	50177	44750	1404	183	3335	27	25	21	427
6	Careii-Mari	15382	14885	149	7	297	7	17	—	20
7	Satu-Mare	26889	25080	586	45	914	45	110	5	96

An. 1910***)

1	Timişoara	72655	2855	31644	341	7566	4	148	482	815
2	Lugoj	19818	6875	6151	27	6227	5	15	221	197
3	Arad	63166	46085	4365	277	10279	7	32	1816	305
4	Salonta-Mare	15943	15026	41	33	650	—	1	8	4
5	Oradea-Mare	64169	5842	1416	279	3604	25	33	59	332
6	Careii-Mari	16078	15772	6	7	216	2	—	—	18
7	Satu-Mare	34892	33094	629	27	986	33	31	20	72

**) *Magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása,* Budapest, 902, vol. I.

***) *Magyar szent korona országaink 1910 évi népszámlálása,* Bu-apest, 1912, vol. I.

Opera de maghiarizare a orașelor a început după 1867, de când toate guvernele au căutat să plaseze aici un cât mai mare număr de funcționari. Industriile și întreprinderile comerciale la rândul lor angajau — până și lucrători simpli — numai pe unguri, din care pricină elementul românesc n-a putut străbate decât în număr foarte redus, și abia pe la periferia orașelor. Negustorii și industriașii români erau boicotați, iar cei intrați în o slujbă publică erau siliți să se lepede de limba strămoșească. Toate aceste mijloace au servit la îndepărtarea elementului românesc din centrele urbane, iar acolo unde s-a putut stabili, pe lângă toate greutățile, așezarea lui a fost în număr relativ mic, față de celelalte naționalități.

Statul unguresc a căutat să creeze din centrele urbane, tot atâtea bastioane ale maghiarismului, care nu puteau fi cucerite de naționalități, ci din contră ele aveau rolul, să asimileze și deznaționalizeze populațiile de altă limbă din satele hinterlandului lor[1].

Cifrele recensământului de la 1910 — cu tot caracterul lor tendențios — dovedesc limpede că populația județelor de la apusul țării era în majoritate românească, pe când cea a orașelor o formau ungurii, peste tot aproape în majoritate absolută[2].

Oradea-Mare la 1910 avea numai 5,7% români, față de 67,4% unguri, deși populația județului Bihor era la această dată alcătuită din 59,3% români și 33,5% unguri, pe lângă care restul erau alte naționalități.

---

[1] Láng L. és Iekelfalussy I., *Magyarország népességi statisztikája*, Budapest, 1884, p. 129.

Borovszky S., *Temesvár története*, Budapest, p. 101. „Föl kell tételeznük, hogy az öntudat érzülete, melyről itt Temesvár első történetírója beszél, a magyar polgári öntudat megnyilatkozása volt; mert a magyarosodás szelleme a múlt század negyvenes éveiben már oly erős és mély gyökereket eresztett a temesvári polgárság kebelébe, hogy annak külső kifejezése is bizonyára őszinte is magyar volt".

Beksics G., *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidácziónk*, Budapest, 1896, p. 66—67. »Nemzeti konszolidácziónknak két hatalmas szinte egyenlően fontos tényezője van. Az egyiket képezik a városok, a most alakuló polgári elemmel, a másikat képezi parasztságunk. Város nélkül nincs aszimiláczió mert nincs kultúra s mert a hajók elkülönítve élnek... ugyancsak egy hatalmasan kibontakozva városrendszer Magyarországon is létesíteni fogja nemzeti és társadalmi egységünket«,

Kenéz B., *Népünk szaporodása*, Budapest, 1905, p. 23 Hanusz I., *Nemzetünk erősödése az alföldön*, Földr. közl., 1889, p. 222.

[2] Istrate N., *Statistica naționalităților*, București, 1930, p. 29.

Orașul Arad avea la 1910 abia 16,3% români și 63,0% unguri, în schimb populația județului era de 66,8% români și abia 20,1% unguri.

Orașul Satu-Mare avea la 1910 abia 2,8% români față de 74,3% unguri, pe când populația rurală a județului era de 51,8% români și numai 37,3% unguri.

Orașul Timișoara la 1910 avea 30,1% unguri, pe când românii înregistrau abia 10,4%, iar germanii 43,6%, deși populația județului era repartizată astfel: unguri 12,4%, români 38,0% și germani 37,2%.

Elementul românesc abia după război și-a putut cuceri locul cuvenit la orașe. Procesul de românizare al acestor centre urbane să desăvârșește totuși foarte greu, fiindcă elementele minoritare au o bună stare economică și materială mult superioară populației românești, apoi comerțul, industria, marile intreprinderi și instituțiile financiare până azi alcătuiesc aproape în toate orașele un bun de care dispune numai elementul minoritar, fapte care toate contribuie la păstrarea aspectului, în mare măsură străin, al acestor centre.

IX. Concluzii

Revizionismul unguresc — cum rezultă din cele expuse — nu are nici o bază istoric-etnică, deoarece actualele frontiere dinspre nord-vest, vest și sud-vest, sunt fixate peste un teritoriu locuit de către elementul românesc mult înainte de venirea și așezarea ungurilor în Panonia și stânga Tisei. Așezarea lor în mod sistematic, și număr mare, în zona de șes, cuprinsă între frontierele României, a început abia în veacul al XVIII-lea, când românii alcătuiau un însemnat procent chiar între locuitorii județelor din câmpie, din imediata vecinătate a frontierei apusene.

Ungurii alcătuiau până în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, un bloc unitar numai în centrul Câmpiei Tisei, periferia fiind populată, la nord cu slovaci și ruteni, la răsărit cu români, la sud de sârbi, croați și sloveni[1]. Numai după

[1] Bátky Zs., *Magyarország néprajza*, Budapest, 1905, p. 177. »A magyarság főkép az ország közepén, a Nagy-Alföldön és Dunántúl lakik. Észak felé Pozsony, Nytra, Losoncz, Rozsnyó és Ungvár városokkal jelölhetük, elterjedésének határát, keletfelé Szatmárnémetivel, Nagyváraddal, B. Gyulával és Araddal, délen O. Becsével, Bajával s a

1880, începe opera puternică de deznaționalizare și maghiarizare, îndreptată contra tuturor insulelor etnice din Ungaria, și în locul întâi contra celor românești.

Elementul românesc popula mai multe localități din județul Csanád în veacurile XVIII-XIX-lea, așezate aproape de Valea Mureșului, la răsărit de Batania[1].

Județul Békés și orașul Gyula în veacul al XVIII-lea, aveau un însemnat număr de populație românească[2].

Populația românească alcătuia în județul Szabolcs, la 1787, cinci sate curat românești, pe lângă cea resfirată prin alte localități, și amestecată cu unguri și ruteni[3]. Românii aflători în veacul al XVIII-lea, pe teritoriul județelor de peste frontiera apuseană, au fost maghiarizați în masă după 1880. Acest adevăr îl recunosc istoricii și etnografii unguri, care s-au ocupat cu problema naționalităților din această țară[4].

Monografiile vaste ale județelor din Ungaria, apărute după 1900, și la care colaborau o serie de personalități marcante atât politice, cât și științifice, fiind vorba de populația din zona de Câmpie a Tisei, cuprinsă azi între granițele României, recunosc că românii alcătuiau aproape peste tot majoritatea locuitorilor, și că pe teritoriul unor județe centrele ungurești au luat ființă abia în veacul al XVIII-lea.

Dráva vonalával" p. 179—180. „Az oláhok Erdélynek a németektől és székelyektől szabadon maradt részet s a Temesköznek mintegy felét az Al. Dunától Máramarosig, a Nagy alfölddel párhuzamosan és vele egyforma szélességű övében foglalják".

[1] Borovszky S., *Csanád vármegye története 1715-ig*, Budapest, 1897, vol. III., p. 41, 48, 426, 522, 541, 553.

[2] Dr. Karácsony J., *Békés vármegye története*, Gyula, 1889, vol. I., p. 322, 426. „Az 1695—1720 Gyulán lakott szerbek vagy ráczók, vagy kiköltöztek, vagy az oláhókba olvadtak bele" și Haán L., *Békés vármegye hajdana*, Pest, 1870, p. 57. „Az oláhok... lakják leginkább Gyulát, Kétegyházát, Békést, Csabát, de a két utóbbiak már anyanyelvöket is elfelejtették".

[3] Borovszky S., *Szabolcs vármegye*, p. 465. Az osztrák magyar monárhia írásban és képekben. Budapest, 1891, vol. II., p. 342. »Kálló-Sejmén, Nyir-Adony, Nyir-Lugos, oláh... De e telepítvények is mind beszélnek már magyarul részben pedig teljesen elmagyarosodtak". Balogh P., op. cit., p. 895. A román elem a Tisza vidékről végképp elmaradt. A mi a belöle, a múlt század elején talán volt, azóta megmagyarosodott vagy elszéledt« p. 897. „Szabolcs van két falu hol ma is erős minoritás: Sz. György-Ábrányon és Pilisen... látszik hogy a román népességi mozgalmak hullámtere eddig ér, de a hullámzás ereje itt már kimerüll".

[4] Borovszky S., op. cit., p. 343, 365.

Românii pe teritoriul județului Sătmar și Ugocia erau înaintați — până la 1910 — departe de ținutul de munți și dealuri, până în interiorul șesului[1]. Politica de deznaționalizare ungurească lucra însă prin toate mijloacele, la împingerea lor tot mai adânc înspre dealuri, alcătuind în interiorul blocului românenc tot atâtea celule — centre urbane și târgușoare ungurești — care aveau să activeze puternic în direcția deznaționalizării noastre[2].

Românii de asemeni se aflau în toată regiunea de șes a județului Bihor[3]. Aici alcătuiau, fie sate compacte, fie că erau resfirați printre localitățile ungurești.

---

[1] Balogh P., op. cit., p. 609. A hét román falu hosszú sorban ékelődik a turi mező szélén s az Avas alatt, az orosz és magyar nyelvterület közé — ezek a szatmári románságból hajolnak ide be. Valaha a nyulvány hosszabb volt, áttért a Tiszán, át a Borsován a beregi románokig. Még félszáz előtt a lánczolat Nagy és Kis Tárna községekig terjedt, de ott a láncz elszakadt; Kis Tarnából orosz helység lett. Nagy Tarna pedig megmagyarosodott; hasonló volt a sorsa a beregi román telepnek is. Azóta a román fajnép nem mutatkozik a Tisza jobb partján — s a balparton, csak óvatosan terjeszkedik, hol nagy tömeggel léphet fel, vagy a háttérben ilyenre támaszkodhat; Máramarosban az Iza — torkolatnál és Torontálban a Temes alsó folyásnál, ott a moldvai itt a kisoláhországi román népekbel háta mögött".

[2] Borovszky S., *Szatmár vármegye*, Budapest, p. 256. „Minél jobban keletre haladunk a magyarság nyomán, úgy tűnik fel előttünk helyzete, mintha csak éppen a végvárak maradnak meg a körülözönlő oláhság ostromló tengerében. Már az erdődi járásban a mely, a hegyek lábánál terül el, csak a főbb községek magyarok: Erdőd, Géres, Királydarocz, Krasznabéltek, Dobra. A vidéket már elborította az oláh áradat mely a hegyek közül avatosan és szivos erővel halad nyugatra le a síkra p. 274. „Az oláhság ezt a három járást: a nagysomkutit, nagybányait, szinérváralyait, egyedül birja; áradata átömlött, már túl ezen a határon is. Az erdődi, nagykárolyi és szatmári járás innenső része, szintén velök van telve. De ma még a magyarságé a vezető szerep, mert mindenütt magyar az értelmiség a hivatalnok s a nagyobb birtokosok".

[3] Borovszky S., *Bihar vármegye*, Budapest, p. 212—213. „A vármegyét magyarok és oláhok lakják. Alig van a vármegyének járása, melyben oláhok ne laknának. Az egyetlen teljesen magyar járás a sárréti, mert ez legtávolabb esik az oláhok lakta vidéktől. Az összes magyar járásokban, minük a derecskli, beretyóújfalvi, mezőkeresztesi, céffai, nagyszalontai, székelyhidi és érmihályfalvi, többé — kevésbbé tapasztalható az oláhok beszivárgása. A már említett sárréti járásban kivül a legtisztább magyar járás a derecskei a hol csak Vértes körül találhatok oláhok, míg a beretyóújfalvi, mezőkeresztesi, székelyhidi, érmihályfalvi és margittai járásokban sok helyütt a magyarokkal vegyesen oláhok is laknak, sőtt a két utóbbi járásban a legtöbb helyen

Populația ungurească, în comparație cu elementul românesc alcătuia, la 1910, pe teritoriul județului Arad abia o minoritate relativă[1].

---

túlsúlyban is vannag. A cseffai, szalontai, központi és a szalárdi járásokban különösen a két útóbbiban már sok a telyesen oláh község is míg a két előbbiben, csak elvétve találunk telyesen oláh községeket, mint a minök Atyás, Tulka és Méhkerék. Viszont azonban a magyarság mind nagyobb tért hodít és most már a vármegye felső részén is erősen beékelte magát az oláhok közé. Hajdú vármegye határától majdnem egyenes vonalban járhatunk magyar községeken át Szilágy vármegye határáig, ha Bárándtól Berettyo-Újfalú, Esztár, Székelyhíd, Kübölkút, Toti és Bályok községeket érintjük. Itt már sűrűn vannak az oláh községek, valamint olyanok a hol a magyarok és oláhok vegyesen laknak. E vonaltól felfelé, a magyarság szaporodik és míg e vidék felső részén is azelőtt sok volt a teljesen oláh község, ma már egyetlen egy sincsen. A központi járásban Nagyvárad és a síkság felé terjedő vidék magyar, a körülötte fekvő hegyvidéki községek pedig már erősen magyarosodnak, úgy hogy Nagyváradtól a Sebes-Körös völgyen a Rézhegység alatt fekvő Élesdig az oláhok már magyarokkal vegyesen laknak a mi Nagyvárad magyarosító hatását bizonyítja, mert a távolabb eső hegyközi községek legnagyobb része teljesén oláh.

A magyarság hatása a tenkei járásban is észlelhető mint a mely oláh járásban a legtöbb oly község van a hol az oláhok között sok a magyar is. Igyi Sályin Székelytelken Görbeden, Tenkén, Feketetoton, Bélfenyésen, Kisházán, Gyantán és Széplakon. Ez a szalontai járás szomszédságának tulajdonítható: viszont azonban az is kétségtelen, hogy a tenkei béli beiényesi, és vaskohi járásokban nincsen egy teljesen magyar község sem, azonban a béli járásban Bélen, a magyarcsékeiben, Magyar-Csékén az élesdiben Lugoson, Élesden és Esküllőn, a belényesiben Remetén, Újlakon, Sonkolyoson, Belényesen, Fenesen és a vaskohi járásban. Vaskoh és Rézbányavároson magyarok is nagyobb számban laknak".

[1] Dr. Somogyi Gy., *Arad vármegye és Arad szab. kir. város néprajzi leírása*, Arad, 1912, p. 225. Ungurii: „Kisebb és nagyobb községekben, román és német ajkuaktól körülzárva, elszigetelve élnek, hol számosabban, hol igen kicsi számban, a magyarok Arad megyében. Összefüggő nagy tömör magyar népessége s a falvak egész sorozatára nem akoadunk. Népesebb tiszta magyar községek inkább a megye északkeleti szélén a Bihar felé fekvő részeken (Bélzerénd, Nagyzerénd, Vadász, Simonyfalva, Ágya) vagy nyugati mesgyéjén a Csanád felé terjedő részeken (Kisvarjas, Nagyvarjas, Kispereg, Nagykamarás, Medgyes-bodzás, Magyarpecska) vannak. A megye szívében tiszta magyar helységet keveset találunk legfeljebb néhány telepes községet (Zimándújfalu, Zimádköz, Fakert, Szentleányfalva). A többi községben a hol, még magyarok vannak, néha jelentősebb számban is. románokkal, németekkel vagy néha gyér számú totokkal elvegyülten élnek.

Sok ilyen vegyesajkú községben a magyarság régebben honos, mint a tiszta magyar községekben, melyek, túlnyomórészben újabb telepítések.

Aşezarea ungurilor, în puţinele localităţi de pe teritoriul judeţului Timiş, s-a făcut după 1718, când Banatul a fost eliberat de sub stăpânirea turcească[1].

Cu toată forţa de expansiune, şi mijloacele de apărare ale elementului unguresc, puse la dispoziţia lui din partea statului, totuşi românii alcătuiau, până la 1910, majoritatea populaţiei în judeţul Timiş[2].

Aşezarea ungurilor pe teritoriul judeţului Torontal s-a făcut, de asemenea, în veacurile al XVIII-XIX-lea, alcătuind abia câteva insule etnice, cu tendinţa de pătrundere pe văile râurilor, înspre ţinutul deluros şi de munţi ai Banatului[3].

Elementul unguresc apărat şi favorizat, atât din partea statului cât şi de către instituţiile şi întreprinderile particulare, a putut deznaţionaliza cu uşurinţă insulele resfirate de populaţie românească din Câmpia Tisei, lipsită de orice drepturi şi privilegii, şi socotită ca cel mai primejdios agent, contra posibilităţii de realizare, a ideii de stat omogen unguresc, iar hotarul etnic al blocului românesc, la putut împinge an de an, tot mai spre periferia şesului Tisei[4].

Veacul al XIX-lea, prin administraţie, biserică, şcoală, armată etc. a împins şi ajutat la pătrunderea elementului unguresc dinspre interiorul câmpiei tot mai departe spre marginei, lovind puternic regiunea vestică a românismului. Prin cu-

---

[1] Borovszky S., *Temes vármegye*, Budapest, p. 19. A török uralkodásáig jóformán két nép lakja az egész vármegyét: fölül a ki a vezető szerepet viszik vagyonban és kultúrában; a magyarság, alul a jobbágyság széles réteggel az oláh nép.

[2] Borovszky S., op. cit., p. 114. „Az oláhok Temes vármegye legszámosabb népe, a mely az ország összes románsága között mind kultúra, mind pedig vagyonossága tekintetében jóformán első helyben áll".

[3] Borovszky S., *Torontál vármegye*, Budapest, p. 143. „A vármegye közepén a Béga mellékén fekvő magyar községek alig száz évre hogy megmagyarosodtak. A Tisza — Maros szügön jelentős számban sorakozó magyar községek a bégamellékieknél nem sokkal idősebbek. A vármegyei 43 magyar község közül — csak öt tiszta magyar, a többi vegyesfajú és hét áll elszigelten más népfajuktól körülvéve".

[4] Vargha Gy., op. cit., Beksics G., *Magyarország jövője*, Budapest, 1900, p. 8, 53. „A magyar nemzet szükségképpen vagy nagygyá lesz, vagy szintén szőkségképpen el kell züllenie".

Beksics G., *Magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidácziónk*, Budapest, 1896, p. 3. »Addig állandó hézag lesz nemzeti és állami konszolidáczionkban, a míg jelentékeny fajok foghak létezni a haza területén a melyek legalább e politikai asszimiláczio által nem fűződnek összes érzelmi s érdekszálaikkal a magyar fajhoz".

noscutele procedee de deznaţionalizare, elementul unguresc a înghiţit în masa lui an de an tot mai multe insule româneşti dintre care unele sau deznaţionalizat, altele şi-au păstrat până azi caracterul etnic, care apoi au fost trecute în diferite conscrieri, recensăminte, studii şi publicaţii, ca fiind populate exclusiv cu unguri[1]. Astfel s-au putut alcătui, după 1910, fel de fel de „studii ştiinţifice" şi „hărţi etnografice" prin care oficialitatea ungurească căuta să arate, că toată regiunea actualei granițe apusene, e un ţinut compact unguresc. Falsificarea adevărului istoric şi etnic a continuat după război cu o furie şi mai mare, când au luat fiinţă în Ungaria o serie de asociaţii şi ligi „revizioniste", toate puse sub aripa ocrotitoare a statului, care şi-au întins activitatea peste întregul continent european, trecând până departe în Statele-Unite americane, cerând în tot locul, lumii, rectificarea marii nedreptăţi făcute „Statului milenar al Sf. Ştefan".

România e înfăţişată în nenumăratele publicaţii ale acestor asociaţii revizioniste, drept o ţară barbară, unde minorităţile sunt supuse celui mai vitreg tratament. Teritoriile alipite Ţării Româneşti, prin libera manifestare a voinţei populaţiei, sunt înfăţişate ca fiind locuite — după recensământul unguresc de la 1910, falsificat prin cunoscutele procedeea — în majoritate absolută de unguri, românii alcătuind abia insule etnice răslete de populaţie. Am arătat netemeinicia acestor asertiuni şi atacuri, căutând să le dovedim partea de neadevăr, chiar cu ajutorul documentelor şi izvoarelor istorice şi statistice ungureşti. Drept în încheiere vom lăsa să urmeze cifrele recensământului românesc, referitoare la naţionalităţi pentru judeţele de la apusul ţării, şi care arată neîndoios, dreptatea cauzei româneşti[2].

Românii după datele acestui recensământ, alcătuiesc majorităţi absolute (peste 50%) în următoarele judeţe: Arad (60—70%), Bihor (60—70%), Sălaj (50—60%), Satu-Mare (70—80%), Maramureş (50—60%), Caraş (60—70%), Severin (70—

---

[1] Czirbusz G., *Magyarország a XX. század elején*, Temesvár, 1902, p. 403. „A magyarság ezek szerint 10 év alatt a nemzetiségeknek majdnem öt százalékát hodította meg teljesen a magyar nyelv és a magyar kultúra számára. Magának a magyar nyelv tudásának terjedése is nagy haladás tett az utolsó évtizedben. A nem magyarajkúak közül 1890-ben magyarul tudott 1,078,487 százalékos arány szerint 13,8%: e szám 1900-ban 1,365,764-re, a százalék pedig 16,8%-re emelkedett«.

[2] Dr. S. Manoilă. *România şi revizionismul*, Archiva pentru ştiinţa şi reforma socială, An XII, 1934, p. 55—82.

80%) iar majoritatea relativă numai în Timiș-Torontal (30—40%) (Fig. 8). Ungurii au majoritate relativă în județele: Bihor (20—30%) și Sălaj (40—50%), pe când în celelalte județe alcătuiesc abia insule etnice, răslețite în interiorul blocului românesc.

În județul Arad au 10—20%, Satu-Mare 20—30%, Timiș-Torontal 10—20%, Maramureș 5—10%, Caraș 0—5% și Severin 5—10% (Fig. 9).

Germanii au majoritatea relativă în Timiș-Torontal (40—50%), iar în județele: Satu-Mare (0—5%), Arad (10—20%), Caraș (10—20%), și Severin (5—10%), alcătuiesc numai insule etnice. (Fig. 10).

Recensământul de la 1930, arată așadar că populația românească se prezintă peste toată fâșia de câmpie și dealuri de la apusul țării, sub forma unei mase compacte, ungurii alcătuind numai insule etnice, care aparțin în cea mai mare parte orașelor și centrelor industriale. Răspândirea elementului unguresc arată că avem de-aface cu un fenomen artificial, deoarece populația orașelor de regulă reprezintă caracterul statului stăpânitor politicește, apoi am văzut cum aceste centre urbane au devenit unguresti, abia în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Orașele au fost tot atâtea alcătuiri artificiale străine, în masa românismului, create tocmai în vederea deznaționalizării acestuia, ele deci vor trebui de drept, și de fapt să devină în scurt timp românești, tocmai fiindcă se găsesc încercuite de către blocul neamului nostru.

În fața acestor constatări, va trebui să înțeleagă oricine, că adevărurile istoric-etnice în viața popoarelor nu pot fi puse la tocmeală, ele sunt și rămân veșnice, oricâte furtuni s-ar abate asupra lor și ar încerca să le distrugă. De aceea ca locuitori băștinasi, peste tot șesul de la apusul țării, vom răspunde tuturor care încearcă denaturarea adevărului istoric, cu înțelepciunea plină de sfințenie și dreptate a bătrânului cronicar: „Stă dar numele cel vechiu ca un temeiu neclintit... iar *cel ce este rădăcină nu se mută*“

POSTFAȚĂ

ȘTEFAN MANCIULEA
(1894—1985)

Numele lui Ștefan Manciulea este rostit cu venerație în „Mica Romă" de la îmbinarea celor două Târnave și de cei care l-au avut profesor fie și numai pentru scurt timp, el fiind asociat cu ale corifeilor Școlii Ardelene ori ale generației pașoptiste care au creat faima școlilor blăjene.

Născut într-o familie de țărani din satul Straja, aproape de Alba Iulia, Ștefan Manciulea s-a luptat cu mari greutăți materiale pentru a face carte, mai întâi la vestitul Liceu „Sfântu Vasile", apoi la Academia Teologică din Blaj, în anii de vârf ai mișcării naționale care a culminat cu Marea Unire din 1918. Studiile universitare le-a făcut la Universitatea din București, facultatea de litere și filozofie, în 1921 devenind licențiat în istorie și geografie, discipline pe care le va onora în lunga și zbuciumata sa viață cu zeci de lucrări științifice, unele publicate, altele rămase în manuscris. Profesor la Liceele din Arad (1921—1928) și Blaj (1928—1940) el va îmbina activitatea didactică cu cea de cercetător și de organizator al Bibliotecilor Orczy-Vásárhely din Arad și cea Cen-

trală din Blaj, precum și a Muzeului orașului Blaj[1]. Ca urmare a acestor preocupări științifice și a studiilor publicate în 1937, Ștefan Manciulea este numit inspector de control al învățământului secundar, apoi în 1941 profesor la Facultatea de știință, secția geografie, catedra de state și continente de la Universitatea din Cluj.

În 1947 regimul comunist îl îndepărtează din învățământ cu verdictul de a nu mai avea dreptul a ocupa „nici un serviciu public, decât numai la munca de jos cu brațele", pentru ca în 1951 să fie arestat, anchetat și condamnat de către Tribunalul militar din Cluj la 6 ani temniță, pe motive de „apartenență la biserica greco-catolică română și publicarea de lucrări științifice ațâțătoare la ură rasială între naționalitățile conlocuitoare"[2]. Cu siguranță că printre lucrările vizate figurau: *Granița de vest* (1936), *Granița de apus a românilor din vechea Ungarie* (1939), *Așezări românești din Ungaria și Transilvania secolele XIV—XV* (1941) ori *Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorogh și românii* (1942) ș.a. din care două premiate de Academia Română — prin care Ștefan Manciulea, folosind ca surse bibliografice tocmai publicații maghiare, demonstra vechimea și continuitatea românilor în vatra străbună precum și intensul proces de deznaționalizare la care au fost supuși[3].

Pus în libertate în 1955, după ce a avut parte de pușcăriile de la Jilava, Aiud, Baia Sprie și Caransebeș este condamnat din nou în 1961 de același tribunal la alți cinci ani închisoare corecțională, pe care i-a făcut la Gherla și Dej, iar în 1964, prin decretul 310, este eliberat, având din nou parte de aceeași soartă ca după înlăturarea din universitate — refuzul de a fi încadrat undeva. Rămas pe drumuri, cu sănătatea distrusă de anii grei de detenție, Ștefan Manciulea ajunge, la o vârstă destul de înaintată, să fie angajat la Spitalul T.B.C. din Blaj, instalat în clădirea fostei Academii Teologice unde a fost student și profesor, ca „îngrijitor de parc, unde — după propria-i mărturisire — zilnic, opt ceasuri de sapă, lopată, hârleț, coasă și greblă, roabă și furtun pentru udatul florilor...", pentru ca, în 1969, să fie pensionat de bătrânețe fără să i se ia în calcul decât această ultimă activitate.

---

[1] Ștefan Manciulea, Muzeul Blajului, în *Blajul, o istorie în texte*, Editura Demiurg (București) 1993, pag. 156—157.

[2] Arhivele Statului Cluj, fond Ștefan Manciulea (în curs de inventariere).

[3] Idem, *fond citat*, unde se află și lista articolelor și studiilor publicate de autor începând cu anul 1927, în țară și străinătate, precum și a celor rămase în manuscris.

Cu toate nedreptățile și suferințele îndurate Ștefan Manciulea a rămas același om bun și iertător, devotat pasiunii sale de cercetător al trecutul nostru istoric, al geografiei și geologiei pământului transilvan, elaborând studii cu caracter aplicativ, monografii, peisajul său predilect rămânând Câmpia de Vest pe care, după propria-i mărturisire a străbătut-o pas cu pas.

L-am cunoscut pe Ștefan Manciulea într-un scurt răgaz dintre cele două detenții, ca muncitor-zilier în toamna lui 1949, la ferma Școlii pedagogice din Blaj, apoi ca profesor de geografie, în anul școlar următor, încadrat nu fără riscuri de către un fost elev de-al său de la Academia Teologică.

Lecțiile sale de geografia continentelor erau o încântare. Imediat ce începea să expună, sala de clasă parcă își pierdea contururile, se transforma într-o veritabilă navă care aluneca ușor pe valuri, furișându-se prin golfurile și fiordurile continentelor și, cei mai mulți dintre colegi, furați de farmecul descrierilor cădeau pradă somnului din care nu se trezeau decât la sunetul clopoțelului. Atunci profesorul, imperturbabil, încheia cu aceeași formulă: „continuăm lecțiunea viitoare“.

L-am revăzut pe Ștefan Manciulea la întâlnirile de 20 și de 30 de ani de la absolvire, după ce ieșise la pensie. Conferențiindu-ne despre „Blajul în istoria Transilvaniei“ ori „Transilvania în istoria românilor“ am avut de fiecare dată impresia că tot ceea ce citisem între timp pe aceste teme fusese scris de dânsul.

Am aflat apoi de la un bun prieten al său, că, mâhnit pentru faptul că i-au fost folosite lucrări publicate în tratate de istorie și geografie fără a fi citat, la 80—81 de ani era frământat de ideea refacerii acestora din memorie spre a le depune la Academie.

În scrierile sale a evocat momente și instituții reprezentative din istoria Blajului, multe figuri de cărturari, dar, dintre toți, cele mai multe evocări i le-a dedicat lui Timotei Cipariu, pe care l-a prețuit cel mai mult, socotindu-se un discipol al său poate și pentru faptul că și-a consacrat o bună parte din viață catalogării cărților și manuscriselor marii biblioteci din Blaj.

Intrat în legendă încă în viață fiind, datorită orizontului său enciclopedist și a puterii sale de captare a unui auditoriu avizat, care era în stare să-l asculte ore în șir, ba chiar o

noapte întreagă, ajuns personaj de roman pentru că el este Ştefan Straja, alias Mihalcea din cartea lui Ion Brad, *Proces în recurs* (Editura Eminescu, Bucureşti, 1988), Ştefan Manciulea s-a stins din viaţă la 90 de ani, lăsând în urma sa o bogată moştenire ce-şi aşteaptă editorii.

Scriind despre subiectul său preferat (Timotei Cipariu în revista „Buna Vestire"[1]) Ştefan Manciulea şi-a compus un veritabil epitaf pentru că şi el a sfârşit „Bătrân de zile, măcinat de boală, dar cu sufletul împăcat şi mintea limpede până în ceasul din urmă al vieţii sale (...) a părăsit această vale a plângerii pentru a trece în lumea celor drepţi la o vârstă asemănătoare cu ale patriarhilor de odinioară. Ţărâna trupului (său) i se odihneşte în pământul sfânt al Blajului, pe care l-a iubit şi l-a slujit cu cel mai curat devotament tot timpul cât a trăit". La căpătâiul strălucitului cărturar s-a aşezat, în cimitirul bisericuţei, un monument modest, scăldat dimineaţa de razele soarelui care răsare de după dealurile ce înconjoară Câmpia Libertăţii, iar seara, pe slovele lui şterse de dintele vremii, astrul de foc îşi aruncă înainte de asfinţit cel din urmă mănunchi de suliţe vrând să aducă eterna închinare genialului mort adăpostit sub piatra sa.

Cinstirea aceasta cuprinde în ea însă şi un amar sâmbure de mustrare adresat tuturor românilor care l-au uitat pe acela ce-n vremea lui a iubit cu tot focul inimii poporul, limba şi legea noastră, mai mult decât oricare suflet născut pe pământul acestei ţări"[1].

Ştefan Manciulea, un mare nedreptăţit, prin fapta Editurii „Gutinul" din Baia Mare este readus în atenţia marelui public şi a cercetării ştiinţifice.

V. Căpâlnean

---

[1] Ştefan Manciulea, *Timotei Cipariu* în revista „Buna Vestire", Roma, an X nr. 5 (f.a.) Tipografia Poliglotă Gregoriană, extras).

Oradea-Mare
Arad
Timișvara
Legenda
Frontiera actuală
Frontiera cerută de Unguri
Regiuni înfățișate de propaganda ungurească ca fiind populate în majoritate absolută cu Unguri.
cu Germani
A I. Regiunea ungurească Satu-Mare – Oradea
Oradea – Salonta-Ma
Arad – Pecica.
A IV. Insula germană Carei-Mari.
Arad.
Banat.

Fig. 1.

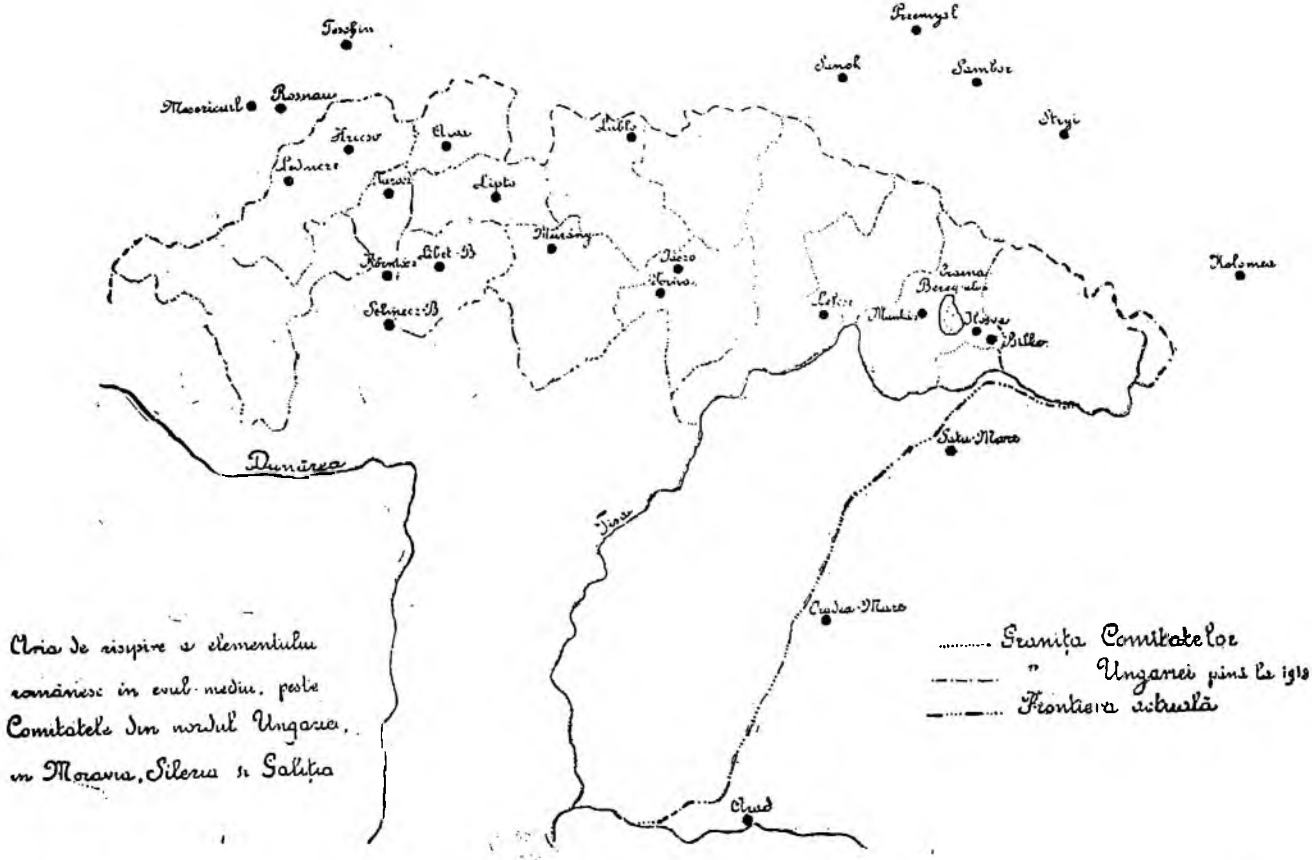

Aria de răspire a elementului românesc în evul mediu, peste Comitatele din nordul Ungaria, în Moravia, Silezia și Galiția
Granița Comitatelor
" Ungariei până la 1918
Frontiera actuală
Rosnau
Dunărea
Tisa
Satu-Mare
Cluj
Przemysl
Sanok
Sambor
Stryj
Kolomea
Lipto
Ilosva
Bilko

Fig. 2.

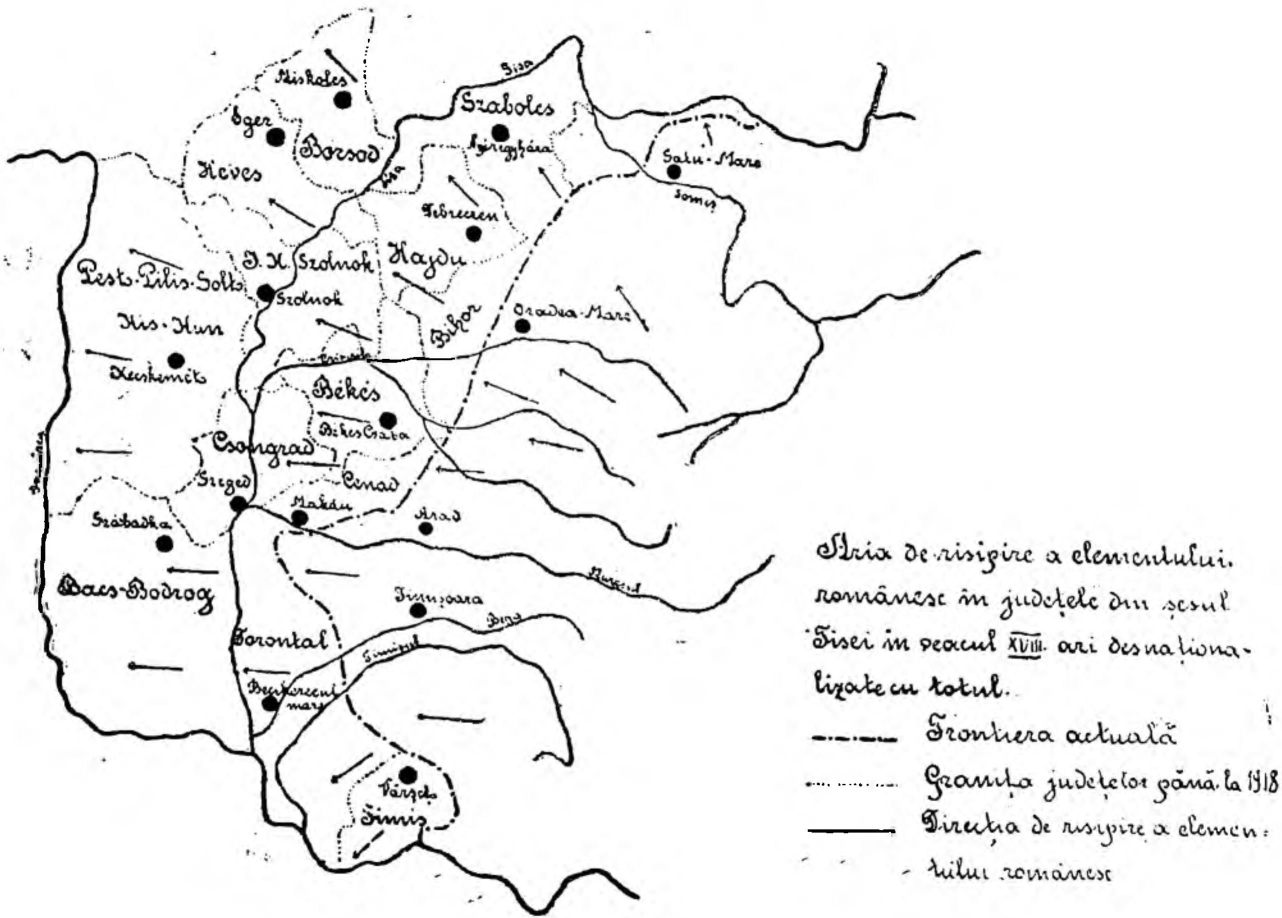

Szabolcs
Borsod
Heves
Eger
Miskolcs
Nyiregyháza
Satu-Mare
Someş
Tisa
Debreczen
Hajdu
J. N. Szolnok
Szolnok
Pest-Pilis-Solt
Kis-Kun
Kecskemét
Bihor
Oradea-Mare
Békés
Békés Csaba
Csongrad
Cenad
Szeged
Makău
Arad
Szabadka
Bacs-Bodrog
Mureş
Timişoara
Bega
Torontal
Timişul
Becicherecul mare
Vârşeţ
Timiş
Aria de risipire a elementului românesc în judeţele din şesul Tisei în veacul XVIII. azi desnaţionalizate cu totul.
Frontiera actuală
Graniţa judeţelor până la 1918
Direcţia de risipire a elementului românesc

Fig. 3.

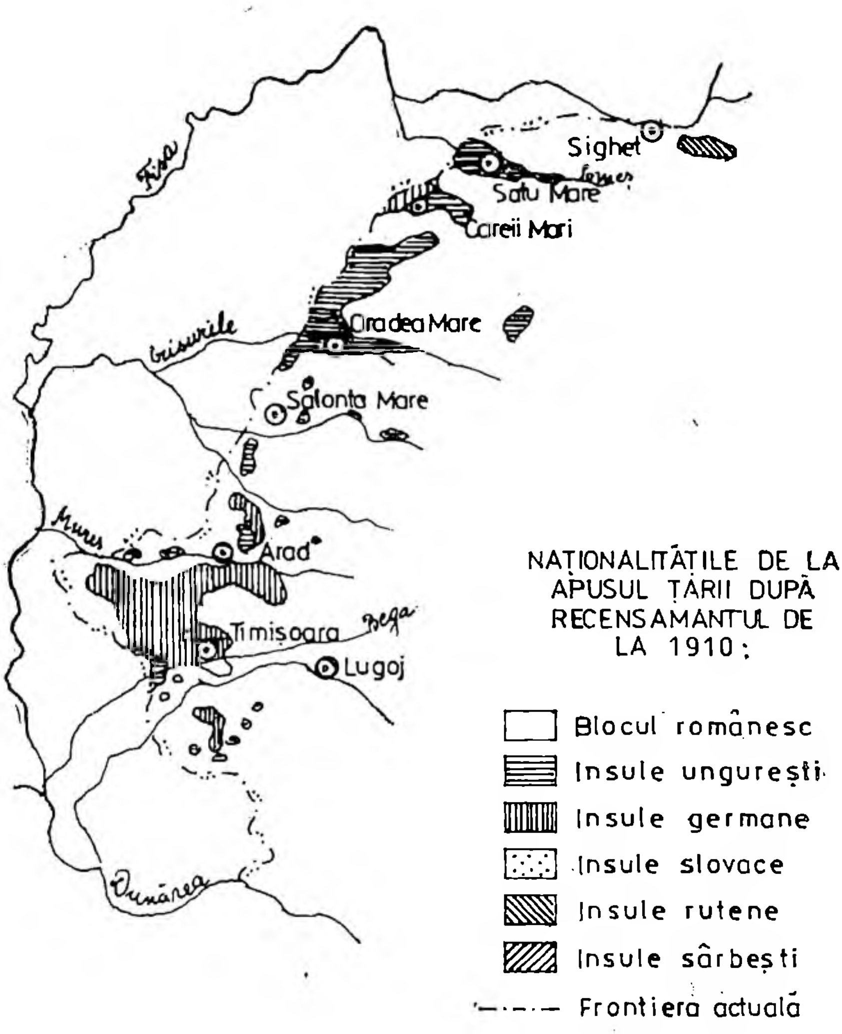

Tisa
Sighet
Someș
Satu Mare
Careii Mari
Crișurile
Oradea Mare
Salonta Mare
Mureș
Arad
Timișoara
Bega
Lugoj
Dunărea
NAȚIONALITĂȚILE DE LA APUSUL ȚĂRII DUPĂ RECENSĂMÂNTUL DE LA 1910:
Blocul românesc
Insule ungurești
Insule germane
Insule slovace
Insule rutene
Insule sârbești
Frontiera actuală

Fig. 4.

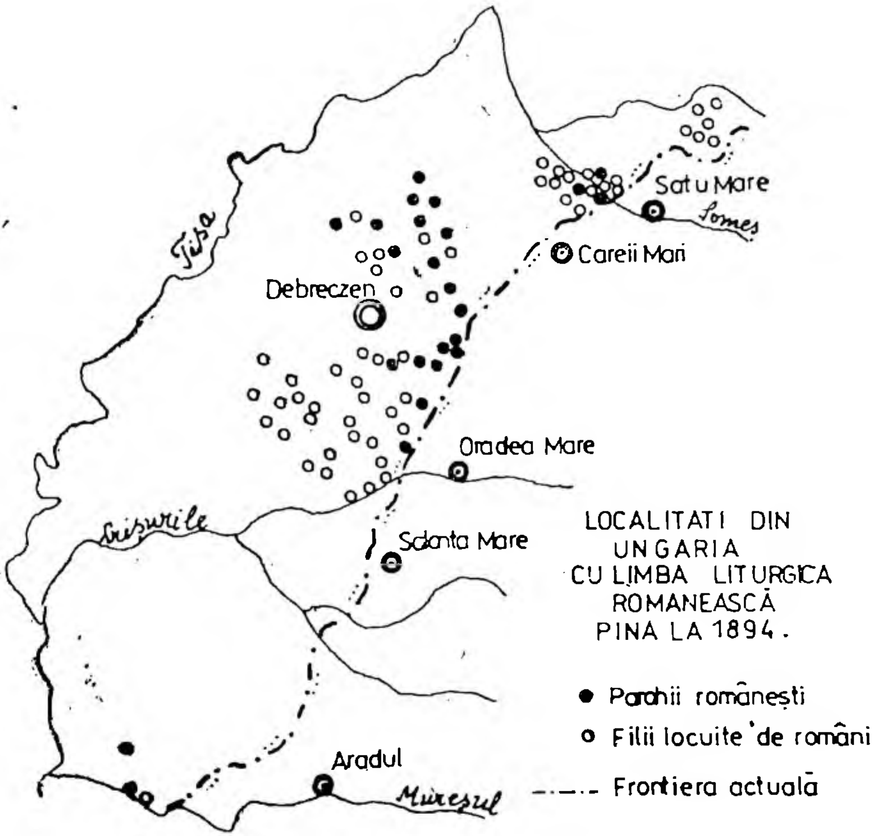

Tisa
Satu Mare
Someș
Careii Mari
Debreczen
Oradea Mare
Crișurile
Salonta Mare
LOCALITATI DIN UNGARIA CU LIMBA LITURGICA ROMANEASCĂ PINA LA 1894.
Parohii românești
Filii locuite de români
Frontiera actuală
Aradul
Mureșul

Fig. 5.

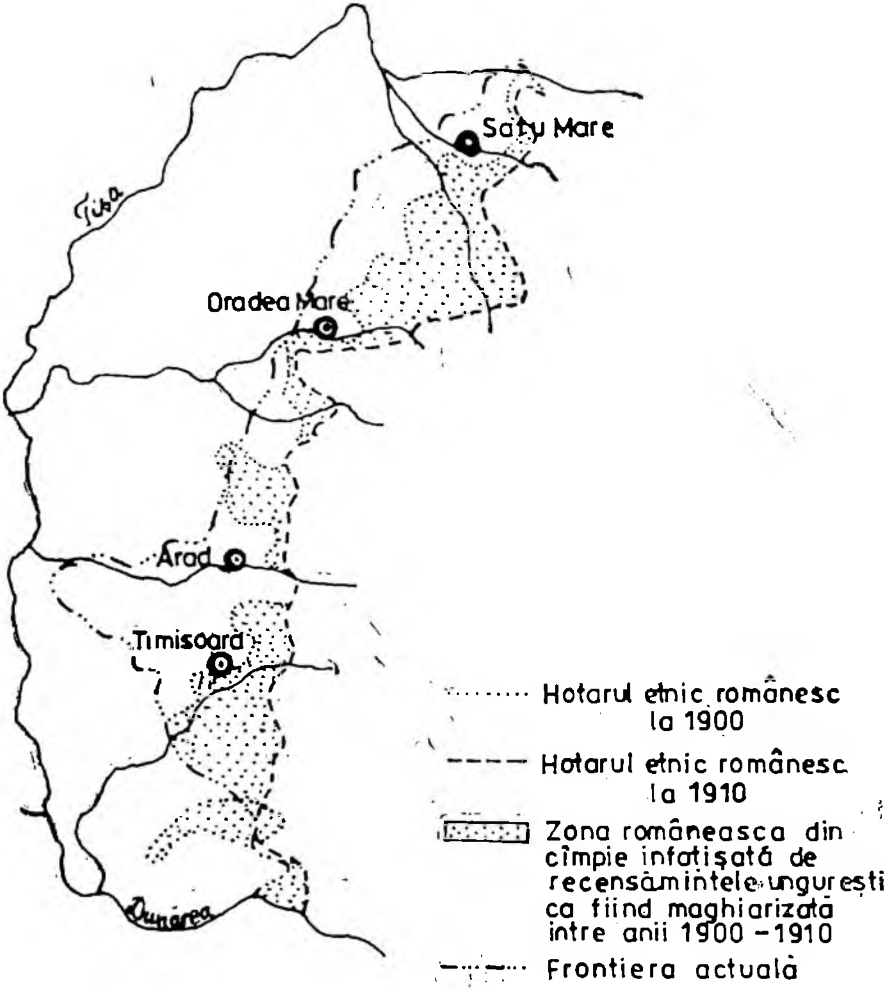

Satu Mare
Oradea Mare
Arad
Timisoara
Tisa
Dunărea
Hotarul etnic românesc la 1900
Hotarul etnic românesc la 1910
Zona românească din cîmpie înfățișată de recensămintele ungurești ca fiind maghiarizată între anii 1900 – 1910
Frontiera actuală

Fig. 6.

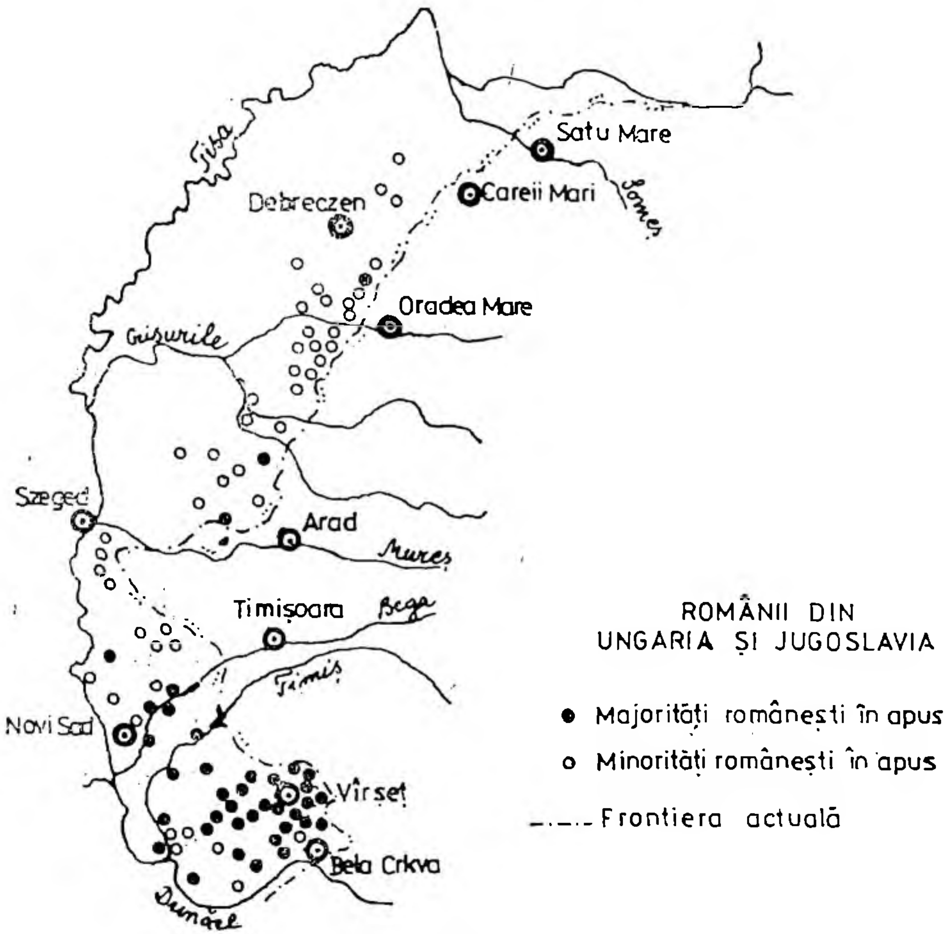
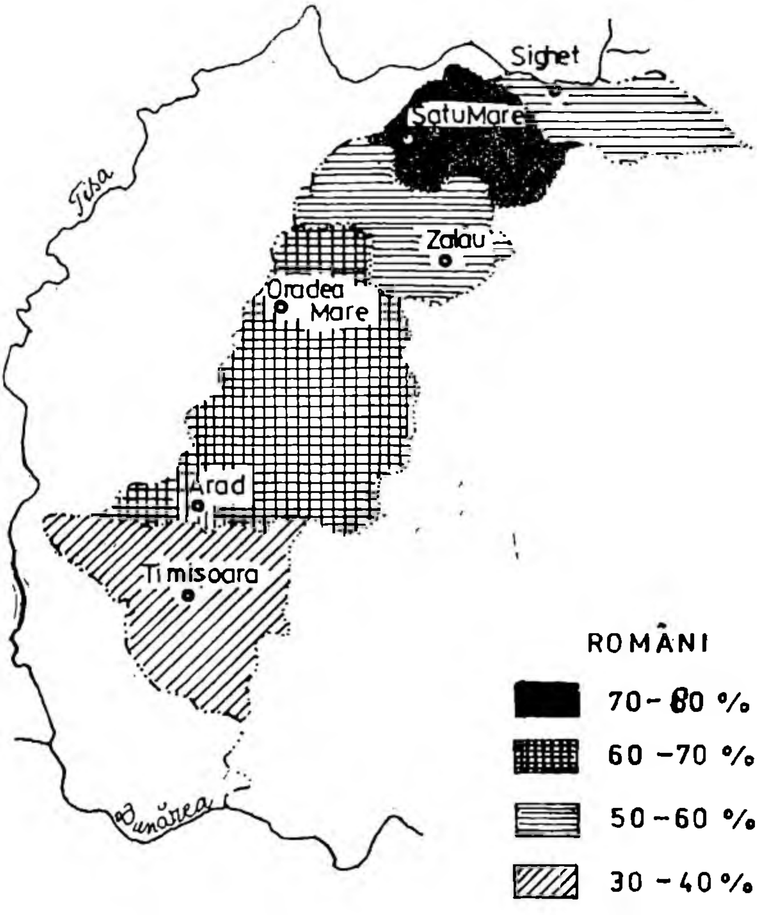

Satu Mare
Careii Mari
Debreczen
Oradea Mare
Szeged
Arad
Mureș
Timișoara
Bega
Timiș
Novi Sad
Vîrșet
Bela Crkva
ROMÂNII DIN
UNGARIA ȘI JUGOSLAVIA
Majorități românești în apus
Minorități românești în apus
Frontiera actuală

Fig. 7.

Sighet
SatuMare
Tisa
Zalau
Oradea
Mare
Arad
Timisoara
Dunărea
ROMÂNI
70 - 80 %
60 - 70 %
50 - 60 %
30 - 40 %

Fig. 8.

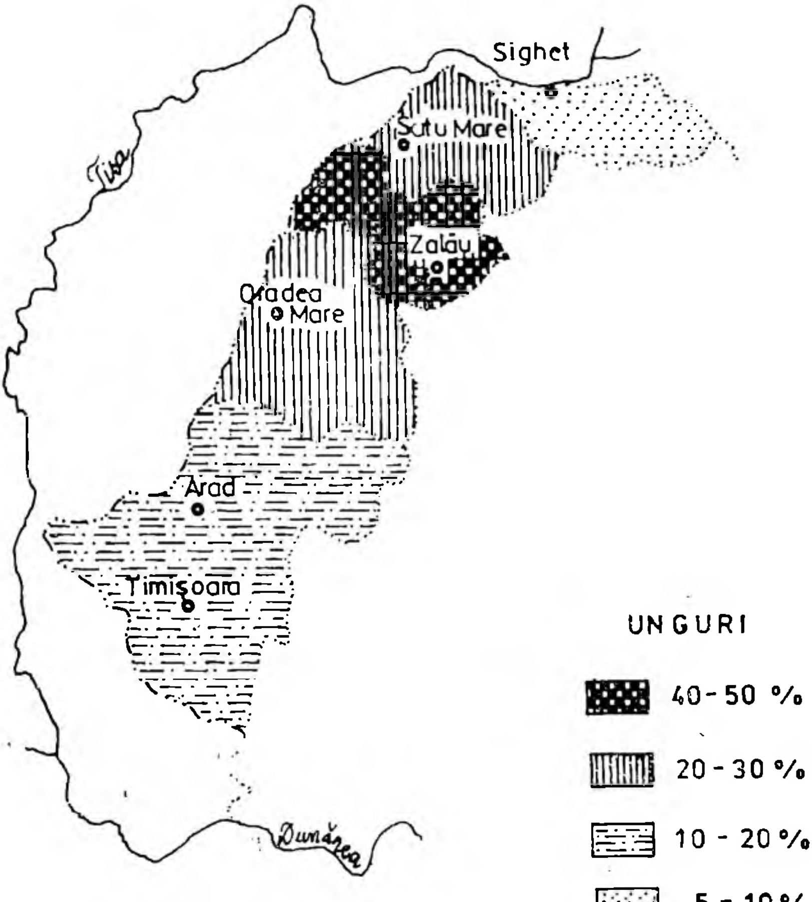

Sighet
Satu Mare
Tisa
Zalău
Oradea Mare
Arad
Timişoara
Dunărea
UNGURI
40-50 %
20-30 %
10-20 %
5-10 %

Fig. 9.

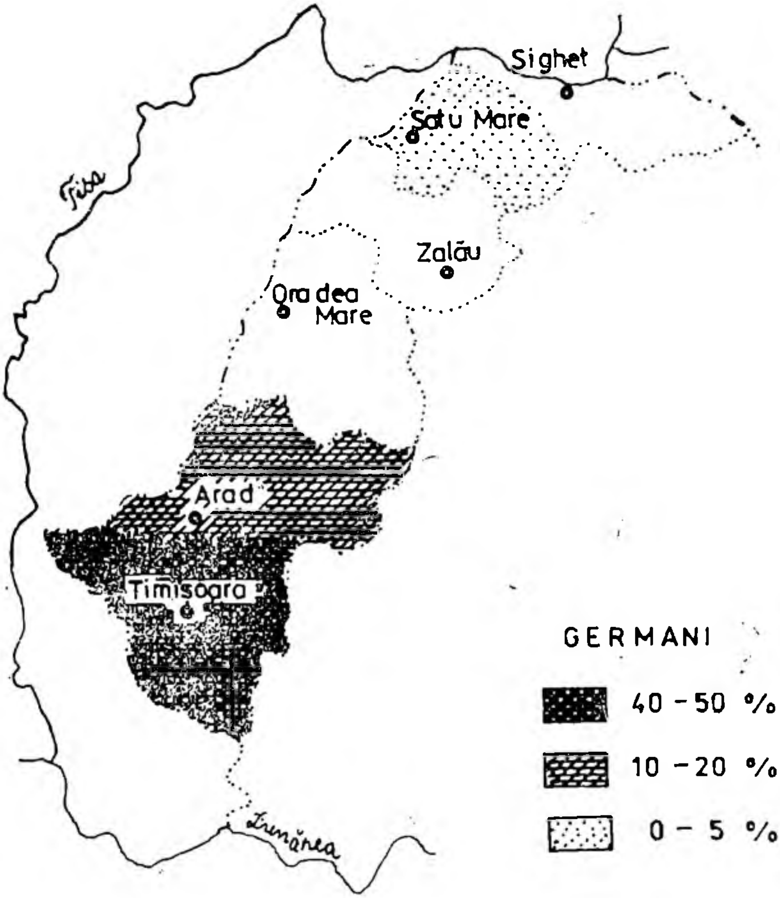

Sighet
Satu Mare
Tisa
Zalău
Oradea Mare
Arad
Timișoara
Timișoara
Izmănea
GERMANI
40 - 50 %
10 - 20 %
0 - 5 %

Fig. 10.

CUVÂNT DE RECUNOȘTINȚĂ

Ajungând la sfârșitul acestei valoroase opere istorice, scrisă în condiții internaționale defavorabile țării noastre de o minte luminată, conducerea societății noastre aduce calde mulțumiri tuturor acelora, care, prin efort material generos și, încurajare, au contribuit la sponsorizarea efectivă a acestei lucrări, făcând posibilă reeditarea ei. Ne permitem să publicăm mai jos lista acestora, ca un gest de profundă și aleasă prețuire:

1. *ȘTEFANIA MANCIULEA*, Cluj-Napoca (3400), str. Unirii, bl. 8, ap. 15, telef. 064-142260.

2. *Ms. PANFILO CARNATIU*, Roma. Passegiata del Gianicolo 5.

3. *HELBERT IMPEX*, S.R.L., Roman (5.550), str. 22 Decembrie, nr. 14, telef. 033-710597, Tărâțe Culiță.

4. *S.C. „L.F.T."*, S.R.L., Blaj (3175), str. Samuil Micu, nr. 18, telef. 058-710219, Comșa Nicolae.

5. *S.C. „SALVE"*, S.R.L., Blaj (3175), str. Câmpul Libertății, nr. 25, telef. 058-712976.

CUPRINSUL

Consilier editor: Prof. dr. VALERIU ACHIM
Redactor: Prof. VASILE LESCHIAN
Tehnoredactor: Ing. ION CRĂCIUN

Dat la cules: 10.V.1994 Bun de tipar: 25.X.1994. Format: 16/61×86.
Coli de tipar: 10,25. Tiraj: 4.000 exemplare broşate.

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL" R.A., Cluj-Napoca, sub comanda nr. 78/1994.

Editura „GUTINUL" S.R.L.
Baia-Mare — 4800.
Str. Ecaterina Teodoroiu 4
Telef. fax: 062/417177
Jud. Maramureş

„Bătrân de zile, măcinat de boală, dar cu sufletul împăcat și mintea limpede până în ceasul din urmă a vieții sale, ȘTEFAN MANCIULEA a părăsit această vale a plângerii pentru a trece în lumea celor drepți la o vârstă asemănătoare cu ale patriarhilor de odinioară. Țărâna trupului său i se odihnește în pământul sfânt al Blajului, pe care l-a iubit și l-a slujit cu cel mai curat devotament tot timpul cât a trăit."

Text din epitaf

ISBN 973-9083-84-6

Lei 2600